

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАЛАГИЦЬКА ГАННА СЕРГІЇВНА

УДК 323.2+342.413

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРИНЦИП ЗАГАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА У ВІТЧИЗНЯНОМУ
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Г.С. Палагицька**

Науковий керівник

Марчук Микола Іванович

кандидат юридичних наук,

доцент

АНОТАЦІЯ

Палагицька Г. С. Принцип загального виборчого права у вітчизняному конституціоналізмі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Харківський національний університет внутрішніх справ; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки, Харків, 2019.

Дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці дослідженням, присвяченим комплексному аналізу принципу загального виборчого права у вітчизняному конституціоналізмі. У ній визначено основні методологічні підходи до встановлення правової природи загального виборчого права, узагальнено вітчизняний і зарубіжний досвід еволюції принципу загального виборчого права в історії виборчого права, виокремлено її основні етапи як на загальноєвропейському, так і на національному рівні. З'ясовано місце і роль загального виборчого права в системі засад виборчого права. Висвітлено особливості закріплення загального виборчого права у зарубіжному (зокрема європейських держав) та національному законодавстві. Означено законодавчі обмеження загального виборчого права в Україні. Визначено гарантії реалізації принципу загального виборчого права в Україні. Виявлено актуальні проблеми і сформульовано пропозиції щодо основних напрямків реалізації принципу загального виборчого права у контексті положень нового Виборчого кодексу України.

З'ясовано, що за своєю правовою природою загальне виборче право є принципом об'єктивного виборчого права, проте за своїм змістом воно стосується саме основних суб'єктивних прав виборця. Розкрито правову природу критерію «загальності» при здійсненні громадянами активного та пасивного виборчого права, акцентовано увагу на провідній ролі конституційного права в інституціоналізації принципу загального виборчого

права як основоположної засади участі населення у формуванні виборних владних структур.

У результаті критичного аналізу наявних у сучасній науці підходів до принципу загального виборчого права по-новому осмислено взаємозв'язок активного і пасивного виборчого права, особливо у контексті «критерію загальності» та констатована відсутність прямої залежності пасивного виборчого права від права голосу, наслідком чого став висновок про неспівмірність критерію загальності при визначенні співвідношення кола носіїв пасивного виборчого права з колом носіїв права голосу, що дозволило поставити на порядок денний питання про загальність пасивного виборчого права як самостійного правового явища. При цьому зазначено, що залежність кола носіїв вказаного права від типу виборів не може слугувати вагомим аргументом проти загальності пасивного виборчого права, так само як аналогічна залежність не заперечує загальності активного виборчого права.

Окрема увага у контексті загального виборчого права приділена з'ясуванню правової природи загального номінаційного права, як складової загального виборчого права. Доводиться, що номінаційне право за своєю правовою суттю слід розглядати як похідне від одного із загальновизнаних суб'єктивних виборчих прав – активного або пасивного, оскільки первинним суб'єктом права висування кандидатів залишається виборець, яким є публічно дієздатний громадянин.

На підставі аналізу історико-правової модернізації інституту виборності здійснено періодизацію процесу еволюції загального виборчого права, засновану на традиції виборності, зокрема виділено 7 етапів розвитку загального виборчого права у світовому та, зокрема, європейському масштабі. Також зроблено висновок, що часовий проміжок з XVIII ст. до кінця XX ст. можна охарактеризувати як період поетапного становлення, зокрема в європейських державах, загального виборчого права, заснованого на політичній рівності без майнового цензу і обмежень за статтю та расою.

В основу періодизації процесу еволюції загального виборчого права на

українських теренах за основу була взята періодизація процесу модернізації інституту виборності І. М. Панкевича, на основі якої виокремлено 6 основних етапів еволюції загального виборчого права в Україні. Здійснено поділ принципів виборчого права України на: загальні та спеціальні. Зроблено висновок, що принцип загального виборчого права посідає виключне місце в системі галузевих принципів виборчого права та є базовим для всіх інших принципів.

Встановлено, що нормативне закріплення принципу загального виборчого права в зарубіжних країнах, зважаючи на його основоположний характер, безпосередньо представлене на двох основних рівнях правової регламентації: 1) міжнародному, на якому представлені загальні стандарти виборчого права, до складу яких віднесено, зокрема й засаду загального виборчого права; 2) національному, представленому правовими приписами Конституції та виборчого законодавства.

На підставі співставлення зарубіжної та національної практики, зроблено висновок, що в аспекті закріплення загального виборчого права українське законодавство відповідає міжнародним стандартам. При цьому, організація і порядок проведення виборів визначаються виключно законами України, які кореспондують встановлений Конституцією України принцип загальності і розкривають його зміст. Окрім виборчих законів, загальне виборче право закріплено і в інших законодавчих актах України, які опосередковано стосуються питань проведення виборів. Все виборче законодавство України пов'язує принцип загального виборчого права з недопущенням дискримінації осіб і саме відсутність цієї дискримінації і є однією із змістовних складових, яка забезпечує реалізацію цього принципу. В означеному аспекті всі виборчі закони мають однаковий підхід, за винятком реалізації виборчого права засудженими, військовослужбовцями та особам, які перебувають закордоном щодо місцевих виборів, що обумовлено об'єктивними причинами, враховуючи сутність цього виду виборів. Крім цього, на всіх видах виборів визначено, що реалізація права голосу

забезпечується шляхом включення виборців до списків виборців, і всі закони обмежують у реалізації права голосу осіб, визнаних судом недієздатними.

Встановлено, що обмеження виборчого права складаються із виборчих цензів та інших кваліфікаційних вимог, що впливають на реалізацію цього права. При цьому зміст виборчих цензів підтверджує, що вони стосуються реалізації як активного виборчого права, так і пасивного. Зазначається, що виборчі цензи для пасивного виборчого права часто є більш жорсткими порівняно з цензами активного виборчого права. Зауважується, що у конституційній доктрині існує певний набір виборчих цензів, які відповідають принципу загального виборчого права (їх прийнято називати природними); вихід за їх межі і запровадження додаткових цензів означає надмірне обмеження суб'єктивного виборчого права, яке сьогодні розцінюється як дискримінаційне.

З'ясовано, що поряд із виборчими цензами пасивного виборчого права, які є кваліфікаційними вимогами, що визначають суб'єкта (носія) цього права і тим самим окреслюють загальність права бути кандидатом на виборах, існують легальні форми обмеження цього права, спрямовані на окремі (часом достатньо вузькі) категорії громадян – вимоги невиборності. При цьому інститут невиборності, як правило, породжується одночасною сумісною дією двох або більше принципів права, які повинні бути узгоджені (між якими повинен бути досягнутий розумний компроміс) у процесі їх застосування.

Акцентується увага на тому, що саме гарантування загального виборчого права громадян України є умовою перетворення виборів із формального процесу на справжнє і реальне народне волевиявлення.

Під гарантіями загального виборчого права автор розуміє сукупність законодавчо передбачених способів та засобів забезпечення найбільш повної суб'єктної реалізації виборчих прав громадян, а також їх відновлення у разі порушення. Вони поділяються на: а) регуляторні (ті, що забезпечують

реалізацію загального виборчого права) та б) охоронні (ті, що забезпечують його захист та охорону від порушення, а також його поновлення). До регуляторних гарантій загального виборчого права віднесено: реєстрацію виборців, забезпечення можливості зміни місця голосування без зміни виборчої адреси, забезпечення голосування осіб, які перебувають за кордоном, забезпечення голосування засуджених до позбавлення та обмеження волі, військовослужбовців, осіб, які через стан здоров'я не можуть самостійно прибути до виборчої дільниці та заборону щодо участі у виборах осіб за дискримінаційними підставами. Тоді як до охоронних – можливість оскаржити рішення суб'єктів виборчого процесу та встановлення відповідальності за порушення виборчих прав.

Наголошується, що чинне національне виборче законодавство передбачає можливість захисту виборчих прав громадян України (і, у тому числі, загального виборчого права) у виборчому процесі шляхом звернення із заявами та скаргами безпосередньо до виборчих комісій відповідного рівня або ж шляхом оскарження рішень, дій чи бездіяльності останніх до судів.

До основних способів захисту виборчих прав віднесено: поновлення порушеного виборчого права; припинення дії (бездіяльності) або рішення, які порушують виборчі права; притягнення суб'єкта, діяння якого зумовили порушення виборчих прав, до юридичної відповідальності.

В цілому підтримуючи зведення усіх виборчих процедур та правил в єдиний Виборчий кодекс України з метою їх уніфікації, автор вважає, що даний нормативний документ містить ряд положень, що створюють певні проблемні моменти, зокрема при реалізації принципу загального виборчого права; щодо порядку застосування виборчої квоти та розподілу депутатських мандатів і визначення обраних кандидатів у виборчому регіоні та у загальнодержавному виборчому; скасування реєстрації особи як суб'єкта виборчого процесу; звуження виборчих прав окремих категорій громадян України; обчислення строків перебування за межами України тощо. На підставі цього зроблено висновок, що накладення Президентом України вето

на Виборчий кодекс України та відправлення його на доопрацювання до Верховної Ради України, що мало місце у вересні 2019 р., було цілком виправданим.

Ключові слова: загальне виборче право, правовий принцип, ценз, виборець, демократія, конституціоналізм.

ABSTRACT

Palahytska H.S. The Principle of Universal Suffrage within National Constitutionalism. – Qualifying scientific work as the manuscript.

The thesis for a candidate's degree by the specialty 12.00.02 «Constitutional Law; Municipal Law». – Kharkiv National University of Internal Affairs; V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine; Kharkiv, 2019

The dissertation is the first research in national legal science focused on the comprehensive analysis of the principle of universal suffrage within national constitutionalism. The author of the dissertation has determined the main methodological approaches to establishing the legal nature of universal suffrage; has summarized national and international experience of the evolution of the principle of universal suffrage within the history of electoral law; has distinguished its main stages both at the pan-European and national levels. The place and role of universal suffrage in the system of the principles of electoral law have been clarified. Specific features of the consolidation of universal suffrage in the international (in particular, European states) and national legislation have been highlighted. The legislative restrictions of universal suffrage in Ukraine have been outlined. The guarantees of the implementation of the principle of universal suffrage in Ukraine have been determined. The author has revealed the relevant problems and has formulated propositions on the main directions of implementing the principle of universal suffrage in the context of the provisions of the new Electoral Code of Ukraine.

It has been found that universal suffrage, by its legal nature, is a principle of the objective suffrage, but in its content it is related to the fundamental subjective

rights of voters. The author has revealed the legal nature of the criterion of «generality» in exercising active and passive suffrage by citizens; the author has emphasized on the leading role of constitutional law in the institutionalization of the principle of universal suffrage as the fundamental basis for the participation of the population in the formation of elective authoritative structures.

As a result of the critical analysis of the approaches existing in the modern science to the principle of universal suffrage, the author has re-understood the relationship between active and passive suffrage has been, especially in the context of the «criterion of generality». The author has also stated that there is no direct dependence of passive suffrage from the right to vote that has led to the conclusion on the incommensurability of the criterion of generality in determining the ratio of the range of carriers of passive suffrage with the range of carriers of voting rights, which made it possible to put the issue of the generality of passive suffrage as an independent legal phenomenon on the agenda. At the same time, it has been stated that the dependence of a range of carriers of the specified right on the type of elections can not serve as a valid argument against the generality of passive suffrage, as well as a similar dependence does not deny the generality of active suffrage.

Particular attention in the context of universal suffrage has been paid to the elucidation of the legal nature of universal nomination law as a component of universal suffrage. It has been argued that the nomination law in its legal nature should be regarded as derived from one of the generally recognized subjective suffrage – active or passive, since a voter, who is a publicly capable citizen, remains the primary subject of the right to nominate candidates.

On the basis of the analysis of the historical and legal modernization of the electoral institution, the author has carried out periodization of the evolution process of universal suffrage, based on the tradition of election. In particular, the author has highlighted seven stages of the development of universal suffrage on a global and, in particular, European scale. It has been also concluded that the time span starting from the XVIII century up to the end of the XX century can be

characterized as a period of gradual formation of universal suffrage, in particular in European countries, based on the political equality without property qualification and gender and race restrictions.

The basis for the periodization of universal suffrage's evolution process on the Ukrainian territories was I.M. Pankevych periodization of the process of modernization of the electoral institution, which was the basis for distinguishing 6 main stages of the evolution of universal suffrage in Ukraine. The principles of the suffrage of Ukraine have been divided into: general and special. It has been concluded that the principle of universal suffrage holds an exclusive place in the system of branch principles of suffrage and is the fundamental one for all other principles.

It has been established that normative consolidation of the principle of universal suffrage in foreign countries, considering its fundamental nature, is directly represented at two main levels of legal regulation: 1) international, where the general standards of suffrage are presented. They, in particular, include the principle of universal suffrage; 2) national, represented by the legal provisions of the Constitution and the election legislation.

Based on the comparison of international and national practice, the author has concluded that Ukrainian legislation meets international standards in the aspect of consolidation of universal suffrage. At the same time, the organization and conduction of elections are solely determined by the laws of Ukraine, which correspond to the principle of generality established by the Constitution of Ukraine and reveal its content. Except the election laws, the universal suffrage is enshrined in other legislative acts of Ukraine that indirectly relate to election issues. The entire electoral legislation in Ukraine relates the principle of universal suffrage to non-discrimination against persons, and the absence of such discrimination is one of the substantive components that ensures the implementation of this principle. In this respect, all electoral laws have the same approach, except for the realization of suffrage by convicts, military servicemen, and persons being abroad in regard to local elections. It is due to objective reasons, taking into account the nature of this type of elections. Besides, all types of elections stipulate that the realization of the

right to vote is ensured by including voters into voting rolls, and all laws restrict the realization the right to vote by persons, who are declared incapable by the court.

It has been established that restrictions on suffrage are composed with electoral qualifications and other qualification requirements that affect the realization of this right. At the same time, the content of the electoral qualifications confirms that they refer to the realization of both active suffrage and passive suffrage. It has been noted that the electoral qualifications for passive suffrage are often more strict than those of active suffrage. It has been emphasized that there is a certain set of electoral qualifications in the constitutional doctrine that conform to the principle of universal suffrage (commonly called natural); going beyond them and imposing additional qualifications means an excessive restriction of subjective suffrage, which is now regarded as discriminatory.

It has been found out that, along with the electoral qualifications of passive suffrage, which are qualifying requirements determining the subject (bearer) of this right and thereby outlining the generality of the right to stand as a candidate during the elections, there are legal forms for restricting this right aimed at certain (sometimes narrow enough) categories of citizens, these are the requirements for non-electivity. Herewith, the institution of non-electivity is, as a rule, generated by the simultaneous joint action of two or more principles of law, which must be agreed upon (a reasonable compromise must be reached between them) in the course of their application.

Special attention has been paid to the fact that the guarantee of universal suffrage of Ukrainian citizens is a condition for transforming elections from the formal process into genuine and real people's expression of will.

The author understands the totality of the statutory methods and means of ensuring the most complete subjective realization of citizens' electoral rights, as well as their restoration in case of violation, as the guarantees of universal suffrage. They are divided into: (a) regulatory (those that ensure the realization of universal suffrage) and (b) security (those that ensure its protection and security against violations, as

well as its renewal). Regulatory guarantees of universal suffrage include: registration of voters, ensuring the possibility of changing the voting place without changing the election address, ensuring the voting of persons abroad, ensuring the voting of convicted to imprisonment and restriction of liberty, military servicemen, persons, who due to their health status may not come to the polling station on their own and ban from participating in the election of persons on discriminatory grounds. Whereas security guarantees include: the possibility to appeal against the decisions of the subjects of electoral process and to establish liability for the violation of electoral rights.

It has been emphasized that the current national electoral law provides possibilities of protecting the electoral rights of citizens of Ukraine (and, including, universal suffrage) within the electoral process by filing statements and complaints directly to the election commissions of the appropriate level or by appealing against the decisions, actions or omission of the latter to the courts.

The main methods to protect electoral rights include: renewal of violated suffrage; termination of action (omission) or decisions that violate electoral rights; bringing a subject to legal liability, whose actions led to the violation of electoral rights.

In general, supporting the consolidation of all electoral procedures and rules into a unified Electoral Code of Ukraine for the purpose of their unification, the author believes that this normative document contains a number of provisions that create certain problematic moments, in particular, while implementing the principle of universal suffrage, namely, regarding the procedure for applying the electoral quota and the distribution of parliamentary seats and the identification of elected candidates in the electoral region and in the national polling district; cancellation of registration of a person as a subject of the election process; narrowing the voting rights of certain categories of citizens of Ukraine; calculation of the terms for being outside Ukraine, etc. On this basis, the author has concluded that the veto on the Electoral Code of Ukraine by the President of Ukraine and its

sending for the revision to the Verkhovna Rada of Ukraine, which happened in September 2019, was fully justified.

Key words: universal suffrage, legal principle, qualification, a voter, democracy, constitutionalism.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Палагицька Г. С. Правова природа загального виборчого права та його роль у становленні демократії в державі// Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2017. Вип. 4. С. 57-65.

2. Палагицька Г. С. Гарантії загального виборчого права в Україні// Соціальне право. 2018. Вип. 3. С. 137-144.

3. Палагицька Г. С. Нормативне закріплення загального виборчого права у зарубіжних країнах // Соціальне право. 2019. Вип. 1. С. 173-180.

4. Палагицька Г. С. Загальне виборче право в системі засад виборчого права // Соціальне право. 2019. Вип. 2. С. 281-292.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Палагицька Г. С. Особливості розвитку принципу загального виборчого права на Українських землях // Visegrad journal on Human Rights. № 1(2). 2019. С. 156-161.

Тези доповідей на конференціях:

6. Палагицька Г. С. Змістовні особливості загального виборчого права. // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24-25 червня 2016 року. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2016. С. 105-108.

7. Палагицька Г. С. Захисні гарантії загального виборчого права в Україні. // Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 31 березня – 1 квітня 2017 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2017.

С. 36-41.

8. Палагицька Г. С. Регуляторні гарантії загального виборчого права в Україні. // Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 17–18 серпня 2018 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 73-77

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ПРИНЦИП ЗАГАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИКО - ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ.....	22
1.1 Правова природа загального виборчого права.....	22
1.2 Принцип загального виборчого права в історії виборчого права.....	39
1.3 Загальне виборче право в системі засад виборчого права.....	55
1.4 Закріплення загального виборчого права у законодавстві зарубіжних країн.....	71
Висновки до Розділу 1.....	85
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАГАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА В УКРАЇНІ.....	93
2.1 Нормативне закріплення принципу загального виборчого права в Україні.....	93
2.2 Законодавчі обмеження загального виборчого права в Україні.....	107
2.3 Гарантії реалізації принципу загального виборчого права в Україні.....	134
2.4 Проблеми реалізації принципу загального виборчого права у контексті положень нового Виборчого кодексу України.....	163
Висновки до Розділу 2.....	172
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186
ДОДАТКИ.....	207

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вибір теми зумовлений потребою якнайширшого запровадження загального виборчого права як основоположного принципу участі громадян України у виборчому процесі. Процес дослідження правової природи загального виборчого права та його ролі у побудові демократії є основоположним для подальшого аналізу принципів проведення виборів. Він надає можливість більш повно розкрити саму суть виборів як однієї з форм безпосередньої демократії та визначити вплив трансформації загального виборчого права на процес реформування даного інституту конституційного права.

Застосування принципу загального виборчого права надає можливість забезпечити участь у виборчому процесі усіх дієздатних громадян, які досягли певного віку. У зв'язку з цим варто зауважити, що завдяки своїй правовій природі загальне виборче право створює умови забезпечення участі народу у формуванні державних органів влади й органів місцевого самоврядування шляхом проведення виборів і, взагалі, є підґрунтям проведення демократичних виборів.

Потреба належного правового врегулювання застосування принципу загального виборчого права, у свою чергу, вимагає належного наукового осмислення у конституційно-правовій площині з метою створення теоретичного підґрунтя та правової основи для розв'язання нагальних електоральних потреб суспільства, держави та кожного окремо взятого громадянина, а також повноцінного входження України до світової демократичної спільноти. Тому питання використання принципу загального виборчого права у вітчизняному конституціоналізмі є актуальним, потребує ретельного аналізу та фундаментального дослідження.

Необхідно чітко окреслити теоретико-методологічні та конституційні засади реалізації принципу загального виборчого права в Україні; виокремити його законодавчі обмеження та визначити перспективи

використання у разі набрання чинності новим Виборчим кодексом України.

Питання застосування загального виборчого права протягом останнього десятиліття є об'єктом прискіпливої уваги науки конституційного та інформаційного права. Серед українських авторів, які досліджували особливості проведення виборів в Україні, зокрема з урахуванням принципу загального виборчого права, можна відзначити таких, як: М. Баймуратов, Л. Гудзь, І. Дахова, А. Денисов, О. Грабильникова, Ю. Ключковський, В. Комарова, А. Лавринович, О. Марцеляк, Л. Осадча, В. Погорілко, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко тощо. Проте принцип загального виборчого права в вітчизняному конституціоналізмі досі ще не був предметом комплексного юридичного аналізу та самостійного дисертаційного дослідження. А тому відчувається потреба в доктринальному опрацюванні особливостей застосування даного принципу з урахуванням кращих здобутків зарубіжної та вітчизняної інформаційно-правової практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 1.1, 1.2 Додатку 1 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, а також переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016-2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23.02.2016, протокол № 2.

Тему дисертації було затверджено Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 30 жовтня 2015 року (протокол № 11).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає у визначенні особливостей застосування принципу загального виборчого права

у теорії та практиці національного конституціоналізму, виокремленні критеріїв обмеження загальності при здійсненні виборчого права громадянами України та встановленні шляхів удосконалення його конституційно-правового врегулювання.

Зазначена мета досягається шляхом вирішення таких *завдань*:

- з'ясувати правову природу принципу загального виборчого права;
- узагальнити вітчизняний і зарубіжний досвід еволюції принципу загального виборчого права, виокремити її основні етапи;
- розкрити місце і роль загального виборчого права в системі засад виборчого права;
- визначити основні підходи щодо закріплення принципу загального виборчого права у законодавстві зарубіжних країн та порівняти їх із практикою унормування даного принципу в законодавстві України;
- встановити особливості законодавчих обмежень загального виборчого права в Україні;
- визначити гарантії реалізації принципу загального виборчого права в Україні;
- виявити актуальні проблеми реалізації принципу загального виборчого права у контексті положень нового Виборчого кодексу України і сформулювати пропозиції щодо основних напрямків їх подолання.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що складаються у процесі реалізації загального виборчого права в Україні.

Предметом дослідження є принцип загального виборчого права.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є філософський діалектико-матеріалістичний підхід, який передбачає розгляд загального виборчого права як основоположної засади здійснення народовладдя на загальнодержавному та місцевому рівнях. За допомогою формально-логічного та формально-юридичного методів досліджувалася правова природа загального виборчого права, а також формулювалися рекомендації щодо внесення змін і доповнень до нового Виборчого кодексу

України (підрозділ 1.1 та 2.4). Історико-правовий метод був застосований при дослідженні еволюції принципу загального виборчого права та його нормативного закріплення (підрозділ 1.2). За допомогою системно-структурного і структурно-функціонального методів з'ясувалося місце і роль загального виборчого права в системі засад виборчого права (підрозділ 1.3) та визначалися гарантії його реалізації в Україні (підрозділи 1.3 та 2.3). Основні підходи щодо закріплення принципу загального виборчого права у законодавстві зарубіжних країн та України (підрозділи 1.4 та 2.1) розкривались у порівняльно-правовому плані та за допомогою статистичного методу. При характеристиці законодавчих обмежень загального виборчого права в Україні (підрозділ 2.2) використовувався соціометричний метод.

У роботі над усіма структурними підрозділами дисертації широко використовувалися такі логічні прийоми, як аналіз і синтез, визначення і класифікація.

Емпіричну базу дослідження складають матеріали практичного застосування чинного українського й зарубіжного законодавства, що регулює реалізацію загального виборчого права, в тому числі рішення Конституційного Суду України та .

Нормативну основу дослідження склали Конституція України та конституції зарубіжних держав, міжнародно-правові акти, національне виборче законодавство, а також підзаконні нормативні акти, що регулюють виборчі відносини.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що в дисертації вперше здійснено комплексний аналіз теорії і практики використання принципу загального виборчого права у вітчизняному конституціоналізмі.

Внаслідок проведеного дослідження було отримано конкретні результати, що містять наукову новизну, зокрема:

вперше:

- доведено, що для встановлення правової природи принципу загального виборчого права визначальним є саме критерій «загальності», який опосередковується через статуси виборця і кандидата на виборну посаду, шляхом встановлення тих чи інших виборчих цензів;

- констатована відсутність прямої залежності пасивного виборчого права від права голосу, наслідком чого є висновок про неспівмірність критерію загальності при визначенні співвідношення кола носіїв пасивного виборчого права з колом носіїв права голосу;

- запропоновано авторське визначення виборчих цензів як недискримінаційних, передбачених законодавством і зумовлених соціально-політичними потребами суспільства умов набуття та здійснення громадянами виборчих прав;

- обґрунтовано похідний характер номінаційного права від одного із загальноновизнаних суб'єктивних виборчих прав – активного або пасивного.

- встановлено що у вітчизняному (українському) конституціоналізмі принцип загального виборчого права відіграє основоположну роль щодо інших принципів виборчого права;

- здійснено періодизацію процесу еволюції загального виборчого права, що ґрунтується на традиції виборності; виділено 7 етапів розвитку загального виборчого права у світовому та, зокрема, європейському масштабі;

- обґрунтовано необхідність застосування спеціальних (додаткових) умов, для окремих груп громадян України (засуджені; військовослужбовці строкової служби; громадяни, які перебувають за межами території України) для реалізації ними загального виборчого права;

удосконалено:

- періодизацію процесу модернізації інституту виборності, запропоновану І.М. Панкевичем, і на її основі виокремлені 6 основних етапів еволюції загального виборчого права на історично українських землях:

- наукові погляди на систему гарантій загального виборчого права; запропоновано класифікувати їх на регуляторні (ті, що забезпечують

правомірну реалізацію даного принципу) та захисні (ті, що його охороняють), а також доповнити цю систему інформаційними гарантіями;

- механізм реалізації принципу загального виборчого права в Україні через впровадження у життя концепції «електронної держави»;

- розуміння критерію дієздатності щодо загального виборчого права в частині обмежень за вадами психоінтелектуального характеру;

отримали подальший розвиток:

- теоретичні положення про принцип загального виборчого права, у тому числі й через визначення їх місця у системі засад виборчого права;

- система уявлень про правову природу загального виборчого права;

- наукові підходи до гарантування загального виборчого права в Україні; обґрунтовано необхідність встановлення альтернативи виборчій заставі, зокрема, шляхом збору підписів за висування кандидата на виборах;

- концептуальні підходи щодо реформування конституційно-правових засад використання принципу загального виборчого права за різних видів виборів в Україні; зокрема, запропоновано передбачити у новому Виборчому кодексі України механізми квотування на виборах народних депутатів України як інструменти реального забезпечення загального представництва громадян України; остаточно окреслити критерії обмеження загального виборчого права в Україні на конституційному рівні.

Практичне значення одержаних результатів найбільш повно проявляється у:

- науково-дослідній діяльності, оскільки вони розширюють основу для подальших наукових досліджень конституційно-правового регулювання загального виборчого права в Україні та за кордоном;

- правотворчості, зокрема при опрацюванні Виборчого кодексу України;

- правозастосовній діяльності – для оптимізації діяльності виборчих комісій;

- навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Конституційне

право України» та «Державне право зарубіжних країн», при розробці відповідної навчальної й методичної літератури.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися на міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Запоріжжя, 24-25 червня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи» (м. Дніпро, 31 березня – 1 квітня 2017 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 17–18 серпня 2018 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 5 статтях у фахових виданнях (у т.ч. в 1 зарубіжному) і 3 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1. ПРИНЦИП ЗАГАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИКО- ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

1.1 Правова природа загального виборчого права

Демократія лише тоді є ідеальною формою управління державою, коли її організують так, щоб навіть найбільш чисельний клас суспільства не міг нехтувати думкою всіх інших і використовувати владу та закони лише на задоволення власних інтересів.

У свою чергу, представницька демократія лише тоді є дійсно представницькою, коли представляє всіх громадян, а не лише більшість чи меншість. Тому при її використанні інтереси, погляди, інтелектуальні надбання тих, хто не становить владної більшості, все-таки повинні бути взяті до уваги, і тоді завдяки характеру і силі політичних аргументів вони матимуть реальний вплив на владу, який не залежатиме лише від кількісного показника політичної сили. Лише за таких умов як свого часу зазначав Дж. Ст. Міл, ця, єдино рівна, безстороння демократія, врядування всіх над усіма, була б взірцем справжньої демократії, позбавленої найбільших лих поширених нині псевдодемократій, із якими теперішнє уявлення про демократію пов'язане тільки генетично [1, с. 238].

При цьому найбільш важливою та помітною проблемою постає пошук дієвих засобів попередження та запобігання такій небезпеці, які б дозволили зберегти вагомі переваги демократичного врядування. Вирішення цієї проблеми як не дивно лежить у площині добре нам відомого загального виборчого права як основоположного критерію і принципу представницької демократії.

Представницька (виборча) демократія, опосередкована через загальне виборче право, виступає реальним проявом влади народу, заснованій на принципі народного суверенітету та виступає його галузевим (якщо вважати виборче право галуззю) втіленням. Підтверджує цю тезу й Конституція

України, відповідно до якої Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою (ст. 1), а носієм і єдиним джерелом влади в державі є народ, який реалізує владу безпосередньо або через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5) [2].

Отже, показником та способом забезпечення демократичного розвитку будь-якої держави є належне проведення виборів, як однієї з основних форм безпосередньої демократії, та, передусім, дотримання при їх проведенні загально визнаних принципів виборчого права [3, с.58]. Не викликає сумніву той факт, що наряду з іншими політичними правами та свободами (свобода слова, свобода об'єднань та організацій тощо) вибори є однією з основних гарантій демократії, яка забезпечує формування державної політики в залежності від інтересів виборців.

Як зазначає О.В. Марцеляк, вибори – це важливий інститут безпосередньої демократії, який має засадниче значення для забезпечення легітимності державної влади, становлення й розвитку громадянського суспільства, стабільності конституційного ладу та наступності влади народу, формування державності на демократичних, правових засадах. Вони є основним механізмом, за допомогою якого громадяни можуть реалізувати своє право на управління державними справами, на формування системи влади, є одним із істотних моментів політичного самоствердження громадян, юридичного визнання за ними права брати участь в управлінні державою [4, с. 12–13].

Крім цього, вибори – це процедура обрання представників влади, коли певна група людей (виборців) висуває зі свого оточення одного або кількох членів для виконання будь-яких громадських функцій [5, с. 92].

В.М. Кириченко та О.М. Куракін визначають вибори, як встановлену законодавством процедуру формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування безпосередньо виборцями шляхом голосування [6, с. 74].

Зазначені визначення у першу чергу орієнтовані на роль і місце виборів в механізмі формування інститутів влади у державі, проте у них ніби на задній план відходить той факт, що це не лише спосіб передачі влади конкретній особі чи групі осіб, але й спосіб реального управління публічними справами кожним громадянином, який приймає участь у виборах.

Отже, на наш погляд, вибори доцільно визначити, як основну форму безпосередньої демократії, яка полягає у реалізації громадянами свого права на управління державними справами через формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом участі у голосуванні та балотуванні на певну виборну посаду, що має вирішальне значення для забезпечення легітимності державної влади.

Для розуміння правової природи принципу загального виборчого права вважаємо за необхідне звернути увагу на те, яке загальне визначення принципів існує, що саме мається на увазі під «принципом загального виборчого права», якими є його складові та яку роль він відіграє у проведенні виборів. Загальне визначення полягає в тому, що принцип/початок – це те, що починає, і те, що керує, причому обидва ці сенси поєднано в одному слові як у грецькій мові, так і в латинській [7, с. 101]. Принцип (франц. *principe*, від лат. *principium* – початок, основа) – основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю та вищою імперативністю й відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо) [8].

В. Ф. Погорілко визначає принципи виборчого права як вихідні положення, фундаментальні ідеї, які відображають суть виборів як передбаченої Конституцією України пріоритетної форми безпосередньої демократії, визначають засади правового регулювання, реалізації й гарантування виборчих прав громадян України та забезпечують

передбачений законодавством України порядок організації проведення всіх видів виборів у державі [9, с. 205–206]. Як зазначив О. В. Марцеляк, принципи національного виборчого права – це керівні ідеї, які лежать в основі формування представницьких органів, виражають сутність виборчого права і визначають його зміст та забезпечують реальний характер волевиявлення народу і легітимність виборних органів публічної влади [10, с. 213]. Т. В. Астахова визначає принципи виборчого права України як основоположні ідеї, стійкі керівні витоки, які адекватно відображають демократично-правові цінності, сприйняті суспільством на певному етапі його розвитку, відображають природу сучасного вітчизняного конституціоналізму і, відповідно, сутність виборів як передбаченої Конституцією України пріоритетної форми безпосередньої демократії, служать для створення внутрішньо узгодженої системи виборчого законодавства з метою реалізації та гарантування виборчих прав громадян України й забезпечення організації і проведення всіх видів виборів у державі [11, с. 32].

Вибори здійснюються на основі засад виборчого права, встановлених, передусім, Конституцією України (ст. 71), до яких належать загальне, рівне, пряме виборче право, вільні вибори, таємне голосування. Конституційне закріплення основних принципів виборчого права підносить вказані принципи до рівня засад і посилює гарантії їх дотримання. Серед цих принципів одним з першочергових визначено принцип загального виборчого права.

У зв'язку з цим, для здійснення подальшого дослідження правової природи загального виборчого права доцільно розглянути виборче право та надати його визначення в об'єктивному та суб'єктивному сенсах.

Так, виборче право в об'єктивному сенсі – це інститут конституційного права, що є сукупністю конституційно-правових норм, які закріплюють принципи, порядок організації та проведення виборів і регулюють суспільні відносини, пов'язані з правом громадян обирати, бути обраним до

представницьких виборних органів (посадових осіб) державної влади та органів місцевого самоврядування [4, с. 17]. Це один з інститутів конституційного права, який охоплює також окремі норми інших галузей права – трудового, цивільного, адміністративного, кримінального. Такі норми можна назвати полівалентними, бо вони одночасно належать до двох або більше галузей права [12, с. 143].

У суб'єктивному сенсі виборче право – це право конкретної особи брати участь у виборах. Зазвичай для цього необхідно мати громадянство даної держави (іноземці в державі проживання, як правило, не голосують), певний вік (зазвичай 18 років), бути дієздатним, але бувають і інші умови [13, с. 192].

Як зазначив О. В. Марцеляк, під суб'єктивним виборчим правом розуміють право громадян брати участь у виборах органів держави, місцевого самоврядування, або право конкретної особи брати участь у виборах, чи право окремого громадянина обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування, або гарантовану громадянину державою можливість брати участь у виборах державних органів та органів місцевого самоврядування. На його думку, суб'єктивне виборче право – комплекс конкретних суб'єктивних прав громадянина стосовно його участі у виборчому процесі з формування представницьких органів (посадових осіб) державної влади та місцевого самоврядування [4, с. 17].

Отже, об'єктивне розуміння виборчого права ширше за суб'єктивне, адже окрім процедурних положень проведення виборів, об'єктивне виборче право регулює особливості реалізації громадянами права обирати та бути обраним. Таким чином, об'єктивне виборче право містить в собі та регулює й суб'єктивне виборче право [14, с. 106].

Отже, вимога загального виборчого права за своєю правовою природою є принципом об'єктивного виборчого права, проте за своїм змістом вона стосується саме основних суб'єктивних прав виборця [15, с.25]. Її функціональне призначення полягає у визначенні кола суб'єктів виборчого

процесу та носіїв відповідного суб'єктивного виборчого права. Підтримують таку точку зору й зарубіжні вчені. Так польський науковець-конституціоналіст М. Ґранат вважає, що «дана засада визначає коло суб'єктів (в основному громадян), які мають право участі у виборах, і гарантує їм можливість цієї участі» [16, с.147].

Окремі вчені, наприклад М.А. Бучин [17, с.147] та Н.А. Мяловицька [18, с.62], ставлять знак рівності між принципом загального виборчого права та принципом загальних виборів, по суті визнаючи їх тотожними. Інші, наприклад В. М. Шаповал [19, с.314] та Ю.Б. Ключковський [20, с. 170] з ними не погоджуються, зауважуючи що загальні вибори – це вибори, що мають загальнодержавний характер та охоплюють увесь виборчий корпус. При цьому вказані дослідники вважають, що не можна вважати загальними вибори, які проводяться в межах частини території держави і за участі лише певної частини електорату, як це має місце на проміжних (або часткових) виборах.

При цьому особливо помітною відмінністю між загальними і частковими виборами є при проведенні саме місцевих виборів: повсюдні місцеві вибори до всіх органів місцевого самоврядування що проводяться одночасно на всій території України є загальними, а місцеві вибори, що проводяться в одній або декількох адміністративно-територіальних одиницях, такими вважатися уже не можуть, хоча і проводяться із використанням принципу загального виборчого права (у тому його розумінні, яке стосується виборчих прав громадян на місцевих виборах).

Тобто визначальне значення для встановлення правової природи загального виборчого права має саме «критерій загальності» і, як означено вище, відмінності його розуміння виникають уже на понятійному рівні, оскільки термін «загальне виборче право» позначає принцип виборчого права, який за предметом свого регулювання охоплює суб'єктивні виборчі права громадян України, а термін «загальні вибори» характеризує ознаки певного виду виборів як суспільно-політичного явища.

Зауважимо, що відмінності у статусах виборця і кандидата на виборну посаду зумовлюють відмінності між правом обирати на виборах, котре узагальнено визначається як активне виборче право, і правом балотуватися на виборах, або пасивним виборчим правом. Обидва ці поняття звичайно розглядають у взаємозв'язку [21]. Із наведеного слідує, що загальне виборче право безпосередньо визначає можливість реалізації громадянами активного та пасивного виборчого права. Прихильниками такого підходу є О. С. Бакумов [22, с.46] та О. В. Марцеляк [10, с.216].

Слід зазначити, що громадянин може мати активне виборче право, але не мати пасивного виборчого права. Наприклад, згідно з розділом 1 поправки XXVI 1971 р. до Конституції США 1787 р., «громадяни сполучених Штатів, що досягли вісімнадцятилітнього і старшого віку, не повинні позбавлятися виборчих прав чи обмежуватись в них...». Тобто, кожний громадянин США має право брати участь у виборах Президента США. Проте, відповідно до розділу 1 ст. II зазначеної Конституції «не може бути обраний на посаду Президента той хто не досяг тридцяти п'ятирічного віку і не прожив протягом останніх чотирнадцяти років у Сполучених штатах». Водночас, якщо громадянин є суб'єктом пасивного виборчого права, то він має і активне виборче право [6, с. 78].

Активне виборче право в Україні набувається особами для різних видів виборів за однакових умов. Так, ст. 70 Конституції України встановлено, що право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років та яких не визнано судом недієздатними [2]. Однак, у даному контексті слід звернути на той факт, що громадяни України, які мають право голосу відповідно до ст. 70 Конституції, але при цьому не належать до відповідної територіальної громади, не мають права голосу на місцевих виборах, які проводяться у цій громаді. Тобто українське законодавство встановлює обмеження обсягу загального виборчого права на місцевих виборах: правом голосу на таких виборах

користуються громадяни, які відповідають критеріям ст. 70 Конституції і водночас є мешканцями відповідного села, селища, міста, тобто ті, що мають місце проживання у цьому селі, селищі, місті і, як наслідок, належать до відповідної територіальної громади.

При цьому, підкреслимо, що конституційно для реалізації активного виборчого права законодавчо окремо визначена вимога досягнення особою вісімнадцяти років та її дієздатність.

На перший погляд встановлення вісімнадцятирічного віку для отримання права голосу на виборах викликано набуттям особою дієздатності за загальним правилом у зв'язку із її повноліттям, як це передбачено ч.1 ст. 34 Цивільного кодексу України [23].

Проте, все ж таки набуття особою виборчих прав пов'язане саме з досягненням нею вісімнадцятирічного віку, а не з безпосереднім набуттям особою повної цивільної дієздатності.

Так, поряд із набуттям повної дієздатності особи у зв'язку із досягненням вісімнадцятирічного віку (повноліття), Цивільний кодекс України передбачає й інші випадки її набуття чи отримання до досягнення зазначеного віку.

Згідно з ч. 2 ст. 34 та ч. 1 та 3 ст. 35 Цивільного кодексу України уразі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором або бажає займатися підприємницькою діяльністю, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини [23].

Проте, ані Конституція України, ані виборчі закони України не містять положень, які передбачають можливість участі особи у голосуванні на виборах до досягнення нею вісімнадцяти років, навіть якщо вона набула повну дієздатність.

Законодавець пов'язує можливість брати участь у виборах з досягненням вісімнадцятирічного віку саме у зв'язку з тим, що цей вік вважається загальним віком, коли особа вже спроможна робити свідомий вибір та приймати участь у державних справах. Немає нагальної потреби в наданні такої можливості особі в силу наявності в неї перелічених підстав для набуття повної дієздатності до досягнення нею 18 років, адже навіть ці підстави не сприяють прискоренню саме політичної зрілості особи.

В свою чергу, надання повної цивільної дієздатності особі у зв'язку з наявністю перелічених в ст.ст. 34 та 35 Цивільного кодексу України підстав є логічним і виправданим. Так, особа, який не виповнилось вісімнадцяти років, працює, здійснює підприємницькою діяльністю, створила родину чи стала батьком чи матір'ю, в силу набутого нею статусу та для реалізації своїх обов'язків саме в цьому статусі потребує отримання можливості здійснення своїх цивільних прав та обов'язків в повному обсязі. Разом з тим, отримання виборчих прав для реалізації певних прав та обов'язків, які спричинені набуттям такого статусу, об'єктивно не вимагається.

Отже, незважаючи на те, що наряду з віком, Конституцією України встановлено обов'язкову умову участі у голосуванні – «дієздатність», вимога досягнення вісімнадцятирічного віку не може бути порушена та не передбачає прямого взаємозв'язку між ними.

Що стосується пасивного виборчого права, то право приймати участь у різних видах виборів у якості кандидата набувається особою за додаткових умов (цензів), визначених Конституцією України та законами України. Таким чином, розкриття правової природи загального виборчого права впливає на подальше дослідження окремих обмежень, які встановлені при реалізації виборчого права, розкриття їх сутності, визначення рівня дискримінаційності або недискримінаційності їх характеру та необхідності їх закріплення.

Цікавою є позиція Конституційного Суду України у справі № 1-12/2000 про віковий ценз, де у рішенні від 18 квітня 2000 р. № 5-рп/2000 Конституційний Суд України визначив, що Конституція України не містить

терміна «ценз», проте встановлює відповідні кваліфікаційні вимоги до претендентів на певні державні посади. Це стосується, зокрема, кандидатів у народні депутати України (ч. 2 ст. 76). Конституція України передбачає наявність певних кваліфікаційних вимог і до кандидата на пост Президента України (ч. 2 ст. 103). Кваліфікаційні вимоги зумовлені родом і характером діяльності зазначених посадових осіб, а тому не можуть розглядатися як обмеження громадян у користуванні рівним правом доступу до державної служби. Встановлення Конституцією України та законами України певних кваліфікаційних вимог не порушує конституційного принципу рівності (ст. 24), адже всі громадяни, які відповідають конкретним кваліфікаційним вимогам, мають право займати відповідні посади. Визначені законом кваліфікаційні вимоги повинні відповідати положенням ч. 2 ст. 24 Конституції України [24].

Таким чином, Конституційний Суд України наголошує, що Конституцією України встановлені не виборчі цензи, а певні кваліфікаційні вимоги до кандидатів на виборні посади.

Встановлення національним законодавством певних кваліфікаційних умов і навіть цензів дозволяє говорити, що саме завдяки принципу загального виборчого права можливим є чіткий поділ на тих, хто є виборцями і тих, хто ними не є, а також тих хто може бути обраним, а хто – ні.

Звертає на себе увагу і той факт, що вимоги до загального виборчого права суттєво різняться для тих хто обирає і тих кого обирають. Так, для пасивного виборчого права, як правило (принаймні на загальнонаціональних виборах), встановлюються вагоміші цензи та більша їх кількість порівняно з цензами при використанні активного виборчого права; крім того, у даному випадку має місце досить часте використання й додаткових цензів, які для права голосу були б дискримінаційними, а також окремі додаткові обмежувальні інститути, наприклад інститут невиборності.

Так, відповідно до ст. 76 Конституції [2] народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти

одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років не має судимості за вчинення умисного злочину, чи ця судимість погашена або знята у встановленому законом порядку. Подібні вимоги (вищий віковий ценз та ценз осілості, а також певні додаткові вимоги) пред'являються кандидата в Президенти України (ст. 103 Конституції). З означеного ракурсу сама ідея загальності щодо пасивного виборчого права виглядає більш обмеженою, ніж для активного виборчого права.

Звертаємо також увагу, що і між собою у рамках пасивного виборчого права значимість і кількість цензів суттєво різняться у залежності від типу та навіть виду виборів. Для підтвердження цієї тези нам достатньо, до прикладу, порівняти вимоги до кандидата в народні депутати України та в Президенти України.

Зауважимо, що на пов'язаність і навіть залежність пасивного виборчого права від типу виборів із вітчизняних вчених неодноразово вказував хіба що В. М. Шаповал, підкреслюючи, що умови набуття пасивного виборчого права «є різними і залежать від посади, що заміщується за результатами виборів» [19, с.317].

У даному контексті звертає на себе увагу й те, що в Україні пасивне виборче право на місцевих виборах може бути реалізоване виборцем, який досяг віку 18 років і не визнаний судом недієздатним та є, при цьому громадянином України. Така ситуація ще більше вказує на відносність правової природи загального виборчого права.

Наведена характеристика суб'єктів здійснення пасивного виборчого права дозволяє по-новому осмислити взаємозв'язок активного і пасивного виборчого права, особливо у контексті «критерію загальності». Проведене порівняння його із суб'єктом активного виборчого права на місцевих виборах, описаним вище, показує, що співвідношення між далеко від традиційних уявлень: адже коло носіїв пасивного виборчого права для конкретних місцевих виборів є значно ширшим від кола виборців. У підсумку, особа може не мати права голосу на відповідних місцевих виборах,

володіючи при цьому правом бути кандидатом на цих виборах, а отже, можливістю бути обраною депутатом відповідної місцевої ради чи сільським, селищним, міським головою. Проте, як цілком справедливо зазначає Ю. Б. Ключковський, можливою є й зворотна ситуація, за якої громадянин може мати право голосу на місцевих виборах, однак внаслідок судимості бути дискваліфікованою щодо пасивного виборчого права на цих виборах [26, с.15].

У даному контексті слід констатувати, що наявне в Україні законодавче визначення змісту й обсягу цього права не однозначне, а отже, розуміння його сутності також визначається конкретним законом, що на практиці спричиняє низку труднощів. Проте наведені міркування дають нам змогу констатувати відсутність прямої залежності пасивного виборчого права від права голосу, наслідком чого є висновок про неспівмірність критерію загальності при визначенні співвідношення кола носіїв пасивного виборчого права з колом носіїв права голосу, а отже, дозволяє поставити на порядок денний питання про загальність пасивного виборчого права набуває як самостійне правове явище. При цьому, залежність кола носіїв вказаного права від типу виборів не може слугувати вагомим аргументом проти загальності пасивного виборчого права, так само як аналогічна залежність не заперечує загальності активного виборчого права.

Також вірною є теза, що вимога загальності була дотримана, якщо встановлені виборчі цензи стосовно суб'єкта пасивного виборчого права не дають підстав вважати їх дискримінаційними.

Окремої уваги у контексті загального виборчого права потребує з'ясування правової природи загального номінаційного права, як складової загального виборчого права. Одразу зауважимо, що саме існування номінаційного виборчого права на даний час вважається дискусійним, а тому проблема поширення змісту принципу загального виборчого права на право висувати кандидатів досі практично не вивчалася. Переважна більшість сучасних українських науковців розглядають процедури висування

кандидатів лише в контексті одного з етапів виборчого процесу [27, с.60; 10, с.393], де воно згадується лише побіжно у контексті розгляду відповідного виборчого механізму без приділення уваги його змісту та суб'єкту реалізації.

Як ми уже з'ясували, принцип загального виборчого права визначає суб'єкта відповідного виборчого права через розмежування критеріїв загальності та припустимих вимог, передбачених чинним законодавством. Так, відповідно до ст. 10 Закону «Про вибори народних депутатів України» [28], правом висувати кандидатів наділені «громадяни України, які мають право голосу», тобто виборці. Аналогічним є положення ст. 10 Закону «Про вибори Президента України» [29] та ст. 10 Закону про місцеві вибори [30].

Таким чином норми усіх трьох законів, по суті, прив'язують номінаційне право лише до активного виборчого права. Проте такому підходу до визначення суб'єкта права номінації суперечить чинний в Україні механізм самовисування кандидатів, адже для його реалізації необхідно мати право бути кандидатом на відповідних виборах. З цього приводу В. Мусіяка зокрема зазначає, що «право висування кандидатів є засобом реалізації «пасивного» виборчого права» [31].

Отже номінаційне право за своєю правовою суттю слід розглядати як похідне від одного із загальновизнаних суб'єктивних виборчих прав – активного або пасивного.

Тут слід зауважити, що далеко не усі науковці поділяють наші висновки. Так, на думку Ю. Б. Ключковського зазначені вище бачення суб'єкта права висування кандидатів засвідчують, по-перше, існування такого суб'єктивного права, яке не є похідним як від пасивного, так і від активного виборчого права, а по-друге, непросту і суперечливу природу його суб'єкта [20, с. 284].

Ми не погоджуємося із думкою шановного науковця, оскільки право номінації, попри своє змістовне закріплення у чинному законодавстві України, або безпосередньо пов'язується із тими учасниками виборчого

процесу, які або обирають, або є кандидатами на обрання, або з точки зору законодавчої ретроспективи опосередковано, за допомогою трудових колективів, зборів за місцем проживання, навчання, роботи тощо.

З точки зору ж сьогодення актуальним вбачається питання про номінаційне право партій, як суб'єктів політичного та, зокрема, виборчого процесу, адже при використанні державою пропорційної виборчої системи основною функцією політичної партії у демократичних виборах постає саме висування кандидатів.

Більше того, як зазначає Х. Маєр, у випадку загальнодержавних (зокрема, парламентських) виборів, часто вважається природним, що право висувати кандидатів монополізоване політичними партіями [32, с.64].

Протилежної точки зору притримується М. Бучин, стверджуючи, що тим самим обмежується право громадян висувати кандидатів, оскільки «його мають винятково члени політичних партій, які становлять незначну частку електорату» [33, с.245]. Зауважимо, що дане твердження вбачається, подекуди, раціональним, особливо якщо розглядати політичні партії виключно як механізм практичної реалізації номінаційного права, яке за законом належить громадянам-виборцям.

Певну правову ясність у вирішення означеного питання вніс окружний адміністративний суд м. Києва, який ствердив, що «ні Конституцією, ні Законом України «Про вибори народних депутатів України» (в редакції 2005 р.) не передбачено права виборця на безпосередню участь у висуванні кандидатів у народні депутати» [34, с.73]; така позиція була підтримана Вищим адміністративним судом України [35, с.75]. Як зазначає з цього приводу Ю. Б. Ключківський, сам факт висування кандидатів політичними партіями, взагалі кажучи, дійсно може розглядатися як спосіб (механізм) здійснення висування громадянами-виборцями: адже право на членство у політичних партіях виникає за тих же умов, що й «абстрактне» (статусне) активне виборче право, а свобода об'єднання надає такі можливості практично кожному. При цьому, законодавчі умови наявності права на вільне

об'єднання у політичні партії дає підставу розглядати набуття особою права голосу «взагалі» як набуття правового статусу публічно-дієздатного громадянина [20, с.286–287].

Таким чином, первинним суб'єктом права висування кандидатів на даний час залишається виборець, яким є публічно дієздатний громадянин. Роль виборця у процесі висування кандидатів різниться залежно від типу виборів і прийнятої в державі виборчої системи, проте його участь у даному процесі є необхідною. У контексті принципу загальності постає питання, чи таким суб'єктом може бути будь-який виборець, чи його номінаційне виборче право може бути обмежене певними цензами. Як би там не було, за основу даного права взято умову, що «жодна із суспільних груп не має бути дискримінована, а винятки повинні робитися лише з підстав, які не порушують цінностей, що лежать в основі громадянських прав у демократичній системі здійснення публічної влади» [36, с.161]. Отже, є усі підстави говорити про поширення принципу загального виборчого права і на номінаційне право.

Досліджуючи правову природу загального виборчого права, необхідно також сказати декілька слів і про негативні аспекти його використання. Так відповідаючи на питання чи доросли пострадянські простори до загального виборчого права С. Грабовський наводить слова Ю. Латиніної, про те, що у бідній країні з загальним виборчим правом політик з реформаторським потенціалом приречений бути популістом, інакше його відкинуть на маргінес. Але ж за нинішніх обставин скасувати загальне виборче право ані в Україні, ані в інших пострадянських державах практично неможливо, які б вигоди це в плані прискорених реформ не давало. А в силу історичних обставин авторитарні правителі у цих країнах рекрутуються або з колишньої партноменклатури, або з напівбізнесово-напівкримінальних кіл. Отже, фактом є справжня соціально-політична квадратура кола: яким чином можна провести дерадянизацію і реформи в країнах, де в силу існування загального виборчого права охлос (тобто особи з догромадянською та

антигромадянською свідомістю) виступає вирішальною силою під час голосування, заганяючи по-громадянському зрілий демос у глухий кут і витискаючи сотні тисяч, а то й мільйони його представників у тимчасову, а той й постійну трудову еміграцію до Європи й Америки [37].

Отже, підводячи підсумки дослідження правової природи принципу загального виборчого права варто зазначити, що основне завдання цього принципу у виборчому процесі полягає у наданні доступу громадянам до участі у формуванні органів влади і має дві основні сторони своєї реалізації: активне та пасивне виборче право. Також на даний час можна говорити про наукову спробу окремих науковців виділити номінаційне виборче право в окремий вид виборчого права. Разом із тим питання його самостійності залишається дискусійним.

Зміст принципу виборчого права та межі її законодавчої регламентації впливають на визначення кола осіб, які мають право приймати участь у виборах, та встановленні певних умов та обмежень щодо участі певних осіб, які ним не відповідають, у виборчому процесі. При цьому, для забезпечення демократичності і дійсної реалізації у повному обсязі принципу загальності у виборчому процесі важливе місце займає регулювання обсягу і доцільності встановлення тих чи інших виборчих цензів та уникнення дискримінаційності їх характеру. Фактично, саме характер та доцільність встановлених виборчих цензів та дійсний доступ громадян без створення штучних перепонів для реалізації виборчого права має значний вплив на демократичність виборчого процесу та демократичність всього політичного курсу держави в цілому.

При цьому, варто погодитись з О. В. Лавриновичем, який зазначив, що вибори можна вважати реальним забезпеченням здійснення народовладдя тільки в тому разі, коли вони проводяться відповідно до конституційних засад [38, с. 6]. Отже наряду з закріпленням цих засад на законодавчому рівні, зокрема, принципу загальності, державою повинно бути забезпечено їх практичну реалізацію та дотримання під час самого виборчого процесу.

Наочним прикладом цього слугує проведення виборів в УРСР, де на конституційному рівні було закріплено, що вибори проводяться на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні (ст.ст. 84, 114-3 Конституції УРСР) [39]. Разом з тим, фактично вибори в Радянській Україні ніколи не були демократичними, адже, хоча формально і було дотримано принцип загальності, реально громадяни не могли реалізувати своє право голосу, зокрема, у зв'язку з відсутністю політичного плюралізму, який проявлявся у безальтернативному виборі серед висунутих Комуністичною партією кандидатів.

Разом з тим, у зв'язку з тим, що застосування загального виборчого права є базовою умовою взагалі можливості проведення демократичних виборів, саме цей принцип посідає особливе місце в системі принципів виборчого права.

Правова природа загального виборчого права полягає в забезпеченні рівного доступу громадян до реалізації як пасивного, так і активного виборчого права без встановлення будь-яких дискримінаційних обмежень. Беззаперечно необхідним є застосування загального виборчого права під час виборчого процесу, адже саме це є необхідною умовою для забезпечення того, щоб вибори взагалі відбулись. Крім цього, забезпечення проведення виборів у разі наповнення принципу загальних виборів дійсно демократичним змістом та реалізацію його в поновному обов'язі забезпечує наповнення виборів демократичною сутністю. Саме загальне виборче право є чинником реалізації безпосередньої демократії шляхом забезпечення участі народу у виборах, показником рівня демократичності суспільного ладу держави та легітимності діючих органів влади.

1.2. Принцип загального виборчого права в історії виборчого права.

Процес дослідження історичного етапу впровадження та розвитку загального виборчого права, як критерію переходу на демократичні принципи побудови державної влади, має важливе значення для визначення особливостей трансформації виборчого права у процесі його еволюції як інституту.

Загальне виборче право є базовим принципом, без якого неможливо проводити демократичні вибори, який є першою ознакою їх демократичності. Ключовим елементом виборчого права є право голосу. Можливість реалізації виборчого права не одразу перебувала в сучасному стані, адже, наприклад, раніше ним володіли лише чоловіки, які досягли певного віку, мали відповідну власність, певний рівень освіти тощо. Особи, які мають право голосу та особи, які мають право бути обраними є суб'єктами, що відіграють ключову роль у виборчому процесі. Під час історичного розвитку коло виборців, наділених активним виборчим правом, значно розширилось.

Вибори є одним із найдавніших інститутів конституційного права. Вибори, як форма прийняття рішення шляхом голосування, відомі ще з часів первісного ладу, який звісно виражався у його найпримітивнішій формі.

Виборна демократія, яка бере свій початок з далекої давнини, безпосередньо пов'язана зі становленням та розвитком виборчого права.

Первісні форми народного волевиявлення полягали, зокрема, у тому, що на племінному зібранні люди криком схвалювали або відхиляли якусь пропозицію чи рішення ради старійшин. Народні збори й виявлення спільної волі голосуванням на них, вотування (лат. *votum* – спільна думка, бажання, воля) – були проявом прямої або безпосередньої демократії [40, с. 113]. Звичайно, це можна розглядати лише як початок зародження цього інституту, необхідність появи якого була зумовлена, передусім, гуртуванням людей у громади з метою спільного проживання. У зв'язку з тим, що рішення,

прийнятті шляхом голосування, стосувались безпосередньо життєдіяльності всієї общини, загальне голосування було більше вимушеною необхідністю, аніж демократичним механізмом. Разом з тим, зародження перших проявів голосування, незважаючи на примітивність його проведення, вже реалізувалось фактично за допомогою принципу загальності, адже, як правило, все доросле населення громади брало в ньому участь.

На відміну від первісного ладу, стародавньому світу ідея політичного представництва була вже добре відома, адже до числа основних принципів заміщення посад відносилась, зокрема, виборність. У стародавніх демократіях (Стародавній Рим та Греція) існували правила, згідно з якими участь вільних людей у голосуванні була обов'язковою і за це навіть платили, адже стародавні республіки без виборів не могли існувати [12, с. 143]. Зокрема, державний апарат Афінської республіки у V-IV ст. до н.е. формувався з врахуванням територіальної організації населення та майнового цензу. Кожен повноправний громадянин Афін мав право балотуватися на певну посаду, разом з тим, мало місце обмеження щодо участі у виборах жінок. Таким правом наділявся кожний чоловік з досягненням 18-річного віку, який мав громадянство і певну нерухомість. По досягненні повноліття така особа заносилася на зборах громади до списку дему по батьківській лінії, що дозволяло їй вийти з під батьківської опіки та набути всіх політичних прав і обов'язків. Однак брати участь у політичному житті Афінської держави особа могла лише з 20 років, коли вона як ефеб зараховувалася на військову службу, а тому заносилася до списків Народних зборів [41, с. 165].

Отже, вже у V-IV ст. до н.е. у стародавніх демократіях застосовувався принцип загального виборчого права, хоча у цей період він ще не набув ознак сучасного його змісту. Водночас, при реалізації загального виборчого прав існували такі обмеження, як: участь у політичному житті лише чоловіків (обмеження за статевою ознакою), віковий ценз, при чому різні вікові обмеження в реалізації пасивного та активного виборчого права: 18 та 20

років відповідно, належність особи до певної території та майновий ценз, який проявлявся у наявності права власності на нерухомість. Незважаючи на те, що проведення виборів відбувалось ще у період до нашої ери, певні обмеження та основні засади реалізації політичних прав, які були запроваджені тоді, продовжують діяти і на сьогоднішній день.

Елементи виборності органів врядування та колективного волевиявлення можна побачити у суспільствах доби Середньовіччя, де перші парламенти, до яких громадяни обирають своїх представників, виникають в Європі в XI–XIV ст. (Кортеси в Іспанії, Генеральні штати у Франції, Парламент в Англії) [40, с. 113].

Але і в XIV ст. для вибору представників у Генеральні штати мали скликалися всі повнолітні громадяни. Схожі правила існували і в Англії в епоху, яка передувала виникненню єдиного королівства англосаксів. Ще у другій половині XIII ст. скликаються народні зібрання для виборів до Палати Громад. Це загальне голосування проіснувало до XV ст. Те ж явище мало місце в добу Середньовіччя і в республіках-полісах Італії та Німеччини, мешканці яких продовжували збиратися для вирішення справ на народні збори, і тільки після Відродження починається занепад демократичного руху [43, с. 107-108].

У XVII ст. була сформульована теза, за якою право на владу є таким же природнім правом індивіда, як право на приватну власність. Уперше ідея загального виборчого права була документально зафіксована в народному договорі, оприлюдненому за часів англійської революції. У тому ж XVII ст. загальність права голосу була визнана в окремих північноамериканських колоніях.

У XVIII ст. ідея загального виборчого права була поєднана з ідеєю народного суверенітету: Ж.-Ж. Руссо стверджував, що суверенітет належить народу, але кожному індивіду належить його рівна «частина», яку він може реалізувати шляхом відповідного волевиявлення. Після революційних подій в Європі в середині XIX ст. в більшості європейських країн розпочався етап

демократичного державотворення, який характеризувався й поступовою демократизацією виборчого права, що у свою чергу мало наслідком визнання загального виборчого права як історично зумовленої соціальної необхідності [10, с. 225].

Коли наприкінці XVI і першій половині XVII ст., спочатку у Франції, а потім і в інших країнах Європи закріпились принципи автократії, та вже не зустрічаються ні демократичні республіки, за винятком деяких кантонів Швейцарії, ні загальне виборче право [42, с. 107-108]. Інститут виборів практично зник на сотні років, оскільки у світі запанував абсолютизм і потреби у виборах в державні органи просто не було.

Відродилися вибори та виборче право, яке їх регулює, тільки в епоху буржуазних революцій (XVIII ст.) та свій подальший розвиток виборче право отримало в XIX ст. і сформувалося у вигляді сучасного інституту в XX ст. [12, с. 143].

Поступове закріплення домінування демократичних поглядів у суспільстві призвело до поетапного становлення в країнах європейської цивілізації політичної рівності без майнового цензу і без обмежень за статтю й расою. Наприклад, у Великобританії частка людей старше 20 років, які мали право голосу, мінялася так: 1831 р. вона становила всього 4% населення, 1864 р. – 9%, 1883 р. – 18%, 1914 р. – 30%, 1921 р. – 74%, 1931 р. – 97%. У Нідерландах 1800 р. електорат включав всього 12% дорослого населення, до 1890 р. цей показник зріс до 27%, в 1900 р. – до 63% [43, с. 33-34].

Варто зауважити, що історія цілого ряду країн показує постійну боротьбу різних соціальних груп суспільства за свої виборчі права, що і стає поштовхом для розвитку інституту виборів у світі і розширення меж загального виборчого права, як основного принципу виборчого права.

В Англії на початку XIX ст. процес вибору до парламенту відбувався за досить примітивними правилами. В одному місті виборчим правом користувались лише власники будинків, підкупивши яких можна було

забезпечити собі обрання. В іншому місті виборцями визнавали лише тих, хто міг варити собі гарячу їжу, або обирали тільки мер та правляча корпорація, тобто 15–20 чоловік.

За результатом першої виборчої реформи в Англії 1832 р. виборчими правами були наділені тільки ті, хто були платниками високого прибуткового податку.

Другій виборчій реформі 1867 р. передували організовані виступи громадян, які боролись за свої виборчі права, у зв'язку з чим уряд приймає новий виборчий закон, який знижував майновий ценз і збільшував кількість виборців з 1 млн. чол. до 2,5 млн. чол. за рахунок дрібної буржуазії і найбільш забезпечених робочих. Разом з тим, в законі зберігся цілий ряд обмежень в виборчих правах. І тільки третя виборча реформа 1884 р. надала право голосу робітникам, які наймають квартиру в сільській місцевості і дрібним орендаторам

З 1918 р. в Англії, право голосу отримали всі чоловіки від 21 року і жінки від 30 років. Водночас, незважаючи на допуск до участі у виборах жінок, все одно зберігається певна гендерна нерівність, адже віковий ценз для чоловіків та жінок все одно суттєво різнився і ця різниця базувалась саме на статевій нерівності [40, с. 114].

Практично у цей же час, згідно з Конституцією Германської імперії (1871 р.), було проголошено загальне виборче право, але до виборів не допускалися жінки, військовослужбовці, молодь до 25 років і т.д. В Пруссії, яка займала 2/3 імперії, діяла трьохкласова виборча система, коли 1 голос юнкерства прирівнювався до 10 голосів робітників, і лише в ХХ ст. принцип загального виборчого права успішно починає втілюватись в життя

Насправді, загальне виборче право аж до початку ХХ ст. було відсутнє і в теорії, і в практиці демократичного правління. Саме таке право більшою мірою, ніж будь-що інше, відрізняє сучасну представницьку демократію від усіх її ранніх форм [43, с. 33-34]. Загальне виборче право хоча і мало місце в багатьох країнах світу, його зміст не відповідав

сьогоднішньому. Так, практично у всіх країнах, де існував інститут виборів, зберігалась повна або часткова дискримінація у політичному житті за статевою ознакою, мале місце нерівна реалізація навіть активного виборчого права в залежності від майнового стану особи, причому встановлені майнові цензи були достатньо жорсткими, та різниця у наділенні правом голосу або його вазі (передусім при непрямих виборах) в залежності від соціального статусу виборців.

Важливою підставою реалізації виборчого права стало усвідомлення народу в необхідності брати участь у політичному житті держави, що призвело до значного розширення загального виборчого права і різкого скачка прогресу в цьому питанні порівняно з попередніми історичними періодами.

Процеси становлення виборчого права в країнах світу вплинули на розвиток виборчого права в Україні. Як зазначає О. А. Грибальська, виборче право має не тільки загальні риси, що притаманні відповідному рівню виборної демократії, а й свої, зумовлені історичним розвитком української державності. Протягом усіх часів існування виборчого права і незалежно від форм його реалізації за різних історичних етапів розвитку суспільства і державності визначальною ознакою виборців була наявність права голосу на різних етапах голосування. Але при цьому постають питання: кому воно належало, в яких формах і при вирішенні яких питань воно реалізовувалося [44, с. 31].

Варто зазначити, що вже у VII столітті до н. е. у скіфів, жителів території сучасної України, відбулась організація управління у формі військової демократії, де військових вождів, які очолювали скіфське військо під час походів, незважаючи на те, що влада передавалась у спадщину, його кандидатура та його наступника затверджувалися народними зборами [45, с. 7].

Вже у Давньоруській державі почали функціонувати народні збори – віче, в яких брали участь вільні дорослі жителі міста. Але все ж таки

вирішальну роль у них відігравала міська феодальна верхівка – «бояри» і «старці градські» [46, с. 103].

Право голосу у народних зборах було обмеженим і поширювалось лише на вільних громадян – повнолітніх чоловіків. До того ж воно належало не усім членам роду, а лише «представникам визнаних родів, що здобули пошану своєю діяльністю» [44, с. 31].

Характерною ознакою української державності є наявність виборчих засад в українського козацтва від самого його виникнення в XVI ст. [47, с. 247]. Поступово на Січі склалися звичаї та традиції самоврядування, згідно з якими всі члени цієї своєрідної республіки мали рівні права і могли брати участь у козацьких радах.

Навіть у XVII ст., перебуваючи у васальній залежності від Москви, Україна користувалась широкою внутрішньою автономією, козацька українська держава мала свого окремого голову держави – гетьмана, який вибирався самими ж українцями й присягав після виборів цареві на вірність і заключав формальний договір з його урядом, мала своє власне військо, фінанси, власний адміністративний та судовий устрій і свої закони [48, с. 114]. Крім гетьмана, козаки обирали керівників й інших рівнів. Право голосу на радах було пов'язано з належністю до козацтва – окремого суспільного стану вільних людей, що знаходились на військовій службі. За цією ознакою право голосу для іншого населення було обмеженим. До того ж формально всі учасники військової січової ради мали рівні права, а фактично провідна роль належала козацькій старшині.

Написана майже за 80 років до Конституції США Конституція Пилипа Орлика увібрала в себе надбання європейської державно-правової думки, та мала й такі демократичні основи, як загальне виборче право (щоправда, виключно для чоловіків) [49, с. 273]. Зокрема, у розділі X Конституції Пилипа Орлика 1710 р. зазначається, що «завжди як військові, так і посполиті урядники, особливо полковницькі, мають обиратися вільними голосами, а по обранні – владою гетьманською затверджуватись» [50].

Значним внеском у розвиток електоральної культури українців були вибори, що проходили у Західній Україні за часів панування Австрії та Польщі. Декретом австрійського імператора від 1861 р., Галичина отримала право обирати свій крайовий законодавчий орган місцевого самоврядування – Галицький сейм, який складався з курій, до яких обиралися депутати окремо від кожної верстви населення, однак будь-якої серйозної політичної ролі вони не відігравали. Управлінські функції австрійські власті передали польським магнатам та адміністрації. Намісниками, наприклад, з 1850 р. були винятково поляки. Отже виборче право тут ще не було загальним і рівним. Тільки 1907 року в Австрії було запроваджено загальне виборче право, але права обирати не одержали жінки, військовослужбовці та молодь до 24 років [51, с. 44]. Підсумовуючи, варто зазначити, що впровадження загального виборчого права супроводжувалось встановленням обмеження за статевою ознакою, заборону приймати участь у виборах певній соціальній групі населення – військовослужбовцям, та встановлювався віковий ценз.

Буржуазні реформи та «контрреформи» в царській Росії вплинули на події, що відбувались на території сучасної України [52, с. 157]. Земська реформа в Україні проводилась відповідно до «Положення про губернські і повітові земські установи» від 1 січня 1864 р. Царат подбав про те, щоб депутати повітових зборів, так звані гласні, обиралися на три роки окремо по трьох куріях (розрядах): а) з'їздами землевласників; б) зборами міських власників; в) волосними сходами. Для виборців перших двох курій діяли високі майнові цензи. Для селян вибори були двоступеневими [53, с. 136-137].

Самоврядні структури були встановлені на основі Міського положення (деяких джерелах Городове положення), яке було затверджене Олександром II 16 червня 1870 р., відповідно до кого, городяни обирали строком на чотири роки розпорядчі органи – міські думи, які створювали виконавчі органи – міські управи на чолі з міським головою. Робітники, які не сплачували податків, у виборах не брали участь [53, с. 139].

У пункті 17 цього положення йдеться про те, що усякий міський обиватель, хоч би до якого стану він належав, має право голосу в обранні гласних, при таких умовах: 1) якщо він російський підданий; 2) якщо йому не менше 25 років від народження; 3) якщо він при цих умовах володіє в міських межах на праві власності нерухомим майном, що оподатковується, або держить торговий чи промисловий заклад по свідоцтву купецькому або ж, проживши у місті протягом двох років перед проведенням виборів хоча б і з тимчасовими відлучками, сплачує на користь міста встановлений збір... і 4) якщо на ньому немає недоїмок по міському збору [49, с. 384]. У такий спосіб було встановлено майновий ценз, ценз осілості, віковий ценз, ценз громадянства тощо.

Спроба закріпити правові основи української автономії була здійснена і в I Універсалі Центральної Ради, який був прийнятий 10 червня 1917 р., та яким була проголошена суверенність українського народу на своїй землі: «... Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори...». На початку липня 1917 р. пленум Центральної Ради ухвалив рішення, за яким до складу Центральної Ради входили: від Ради селянських депутатів 212 представників, Ради солдатських депутатів – 132, Ради робітничих депутатів – 100, Генерального Військового комітету – 27, учительської спілки, кооператорів і студентства – по 5 представників, духівництва – 1, губерній – 52, великих міст – 23, колоній – 6 представників. Тож система представництва в Центральній Раді була досить складною й не забезпечувала рівні виборчі права громадян [53, с. 150].

Проте, формування власної законодавчої бази в галузі виборів розпочалося з прийняття у листопаді 1917 р. Закону «Про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки», який встановлював що брати участь у виборах мали право громадяни з 20-річного віку. Виборчих прав позбавлялися засуджені, дезертири, особи, що визнані судом банкрутами, а також члени царської родини [49, с. 410-411].

У останній день свого існування Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР (Статут про державний устрій, права і вільності УНР), згідно з якою вищим законодавчим представницьким органом в республіці визнавались Всенародні збори, які обираються строком на 3 роки на основі загального, рівного, таємного голосування за пропорційною виборчою системою [53, с. 154].

Так, нормами пунктів 20, 21 та 27 цієї Конституції визначалось, що лише громадяни УНР користуються: усією повнотою громадянських і політичних прав, беруть участь в управлінні державним і місцевим життям через, активну і пасивну участь у виборах до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування.

Активне і пасивне право участі у виборах як до законодавчих органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадянського самоврядування, мають всі громадяни УНР, яким на день голосування є двадцять років. Винятком є визнані законом з безумних або божевільних, котрі знаходяться під опікою. Вчинення яких карних злочинів тягне позбавлення виборчого права, вирішують Всенародні Збори звичайним законодавчим порядком. Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціальний закон [54, с. 37].

Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений [49, с. 436-437].

День 29 квітня 1918 р. став останнім у діяльності Центральної Ради. Після переходу влади до П. Скоропадського, проголошеного на з'їзді земельних власників гетьманом України, було прийнято новий закон про вибори до земств від 5 вересня 1918 р., який вводив куріальну систему виборів (право голосу давало нерухоме майно, підприємство або стан і

освіта), яка мала привести до того, щоб земське життя скеровували представники вищих станів та заможні хлібороби.

Законом про загальний військовий обов'язок від 24 липня 1918 р. та Законом про політично-правове становище службовців військового відомства від 1 серпня 1918 р., відповідно до яких військовослужбовці позбавлялися активного й пасивного виборчого права [49, с. 444-445, 448-449].

Декларацією Української Директорії визначалось, що «...Цензові думи та земство, наставлені гетьманським урядом, скасовано і відновлено демократичні, вибрані всенародним голосуванням органи місцевого самоврядування» [49, с. 473].

У преамбулі Закону про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці від 12 листопада 1920 р., затвердженого Головою Директорії С. Петлюрою визначалось, що до часу, коли матиме чинність в Українській Народній Республіці ухвалена Народним Представництвом повна Конституція, що визначить, що вся Верховна Влада безпосередньо належить Народові виявляється через Парламент, скликаний на підставі загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорційного виборчого права, без різниці пола, національності і віри, видається цей закон, що визначає Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці [49, с. 448].

Незабаром, Трудовий Конгрес України урочисто затвердив Акт злуки УНР із ЗУНР від 22 січня 1919 р. і проголосив загальне виборче право для виборів майбутнього «Всенародного Парламенту Незалежної Соборної Української Республіки» [49, с. 461].

У зверненнях від 1 листопада Української Національної Ради (УНР ради) «До населення міста Львова» та «Український народе!» зазначалося, що «як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української держави» [55].

Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської Імперії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13 листопада 1918 р. встановлював, що державне заступництво Права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівноправного безпосереднього тайного і пропорційного права голосування без різниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народної Республіки [49, с. 502].

Дбаючи про створення повноцінного парламенту, Українська Національна Рада 31 березня 1919 р. ухвалила закон про скликання Сейму ЗУНР, а 14 квітня – виборчий закон. Послів (депутатів) належало обрати за національно-пропорційною системою на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні. Активне виборче право надавалось усім громадянам, встановлювався лише віковий ценз: для активного виборчого права – 20 років, для пасивного – 28 років. З 226 послів Сейму українцям належало обрати 160, полякам – 33, євреям – 27, австрійцям – 6 [49, с. 490, 496-497].

За часів радянської епохи, у січні 1937 р. XIV з'їзд Рад УСРР прийняв нову Конституцію УРСР, яка була написана на основі й у відповідності з загальносоюзною Конституцією. Відповідно до нової Конституції СРСР, нова Конституція УРСР встановила основні принципи нової виборчої системи: загальне, рівне і пряме виборче право при таємному голосуванні в усі органи державної влади – від сільської Ради до Верховної Ради УРСР. З одного боку, була ліквідована виборча система, за якою робітничий клас мав переваги над селянством, але з іншого – по суті зберігалися вибори без вибору, адже виборцям доводилося «обирати» депутата лише з однієї кандидатури [53, с. 171-172].

У лютому 1946 р. відбулися перші післявоєнні вибори до Верховної Ради СРСР., а через рік – у лютому 1947 р. відбулися вибори до Верховної

Ради УРСР. Як і раніше, вибори були прямими і рівними. Активним виборчим правом (обирати) користувалися громадяни від 18 років. Віковий ценз для депутатів Верховної Ради СРСР був збільшений до 23 років, Верховної Ради УРСР – до 21. Як і попередні вибори, вони були виборами лише за назвою, адже депутати «обиралися» на безальтернативній основі [53, с. 193].

Фактично весь час існування СРСР загальне виборче право діяло лише формально, хоча у його формальному закріпленні і був досить демократичний зміст. Разом з тим, ефективності від його закріплення не було, адже окрім того, що формально люди приймали участь у виборах, загальне виборче право не реалізовувалось повною мірою, адже у виборців був відсутній сам вибір.

Нові конституційні зміни в системі влади були внесені на III з'їзді народних депутатів, який відбувся в березні 1990 р., і цими змінами запроваджувалась посада Президента СРСР. Встановлювався порядок обрання Президента СРСР населенням в ході загальних, рівних виборів, за таємного голосування. Одночасно була скасована 6 стаття Конституції СРСР, в якій було закріплено політичну монополію КПРС [53, с. 243-244]. Це був основний напрямок конституційного і законодавчого реформування системи організації і проведення виборів в умовах існування колишньої союзної федерації (кінець 80-х – початок 90-х років), яке відбувалося в рамках мирного, ненасильницького політико-правового розвитку [58] і яке, в свою чергу, стало початком впровадження інституту демократичних виборів в країнах пострадянського простору в подальшому.

Сучасні суспільно-політичні вибори, формування органів влади та державного управління шляхом вільного і загального волевиявлення громадян стали незаперечною цінністю суспільства XX ст., однією з головних ознак справедливого суспільного устрою [40, с. 114].

Тільки з набуттям незалежності України відбулась значна демократизація та вдосконалення виборчого законодавства відповідно до

міжнародно-правових принципів та засад організацій і проведення виборів, які знайшли свій вираз у Конституції України 1996 року [44, с. 33].

Статтями 69 – 71 Конституції України було закріплено, що «народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення [2].

Закріплення зазначених принципів проведення виборів на конституційному рівні безпосередньо пов'язано саме із визначенням України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (ст.1 Конституції України) [2].

Незважаючи на те, що принцип загального виборчого права існував досить тривалий час, його зміст не відповідав сучасному розумінню цього принципу, а обмеження, які були встановлені мали дискримінаційний характер. У зв'язку з цим, закріплення загального виборчого права в такому вигляді не свідчило про наявність дійсного демократичного ладу в державі, а його проголошення не впливало на можливість та дійсну участь виборців у формуванні державних інституцій.

Інституту виборів як в Україні, так і в світі в цілому, пройшов складний етап становлення, що пов'язаний, передусім, із виникненням та становленням державності та трансформаціями форм політичного устрою різних держав. В сучасному розумінні виборче право, яке на сьогодні має місце у більшості демократичних країн світу, базується на принципах загальності, рівності, таємності та вільності. Разом з тим, зазначені принципи не завжди були наповнені сучасним змістом та в різні історичні етапи не завжди мали місце взагалі.

Незважаючи на те, що принцип загального виборчого права, як принцип доступу громадян до виборів, було запроваджено багато століть назад, на певних етапах історичного розвитку він застосовувався із суттєвими дискримінаційними обмеженнями, які безпосередньо впливали на демократичність проведення виборів. Так, найпоширенішими обмеженнями були: статева ознака, майновий стан, соціальна група, віковий ценз та ценз осілості. На окремих історичних етапах виборче право було настільки обмежене і їм було наділене настільки вузьке коло осіб, у зв'язку з чим ефективність його реалізації є сумнівним.

Постійний розвиток цивілізації в світі, впровадження та розвиток демократичних інститутів, поступове затвердження рівності та заборони дискримінації у більшості країн світу вплинули на розвиток інституту виборів та сформували базові загальні принципи демократичних виборів, основним показником проведення яких є принцип загальності, як наділення осіб правом обирати та бути обраним.

На сучасному етапі загальне виборче право має достатньо широкий зміст, а його реалізація регулюється тільки певними виборчими цензами, які, як правило, не мають дискримінаційного характеру. Трансформація кваліфікаційних вимог (виборчих цензів), яка відбулась за час розвитку загального виборчого права, свідчить про пряму взаємозалежність розвитку держави та розширення змісту принципу загального виборчого права.

На підставі проведеного аналізу історико-правової модернізації інституту виборності можемо здійснити періодизацію процесу еволюції загального виборчого права, яка заснована на традиції виборності і полягає у «конкретно-історичному збагаченні традиції виборності новаціями, трансформації власного і запозиченого історичного досвіду унаслідок утвердження та розвитку українського та європейського конституціоналізму, політичної та правової доктрини, виборчого права та законодавства» [57, с. 6].

Нами виділено наступні етапи розвитку загального виборчого права у світовому та, зокрема, європейському масштабі:

1 етап – охоплює первісний період існування людства і пов'язується із зародженням протоформ людського волевиявлення (голосового схвалення чи заперечення важливих для людських формацій того часу питань);

2 етап – період стародавніх демократій (V ст. до н.е. – X ст. н.е) – характеризується зародженням виборної демократії та військової демократії;

3 етап – період раннього середньовіччя (XI ст.– XIV ст.) – поява виборних органів (парламентів) та станового виборчого права;

4 етап – період пізнього середньовіччя (XV ст.– XVI ст.) – період занепаду демократичних форм врядування (стара демократія уже відійшла, а нові її форми ще не сформувалися), період утвердження централізованих держав та автократії.

5 етап – період «раннього» нового часу (XVII ст.– перша половина XVIII ст.) – час формування ідеї загального виборчого права;

6 етап – період «пізнього» нового часу (друга половина XVIII ст. –XIX ст.) – час демократизації виборчого права, яка мала наслідком визнання загального виборчого права як історично зумовленої соціальної необхідності;

7 етап – період новітнього часу (XX ст. – дотепер) – формування загального виборчого права як сучасного принципу виборчого права.

Таким чином часовий проміжок з XVIII ст. до кінця XX ст. можна охарактеризувати як період поетапного становлення, зокрема в європейських державах політичної рівності без майнового цензу і обмежень за статтю та расою. При цьому історичний розвиток загального виборчого права у цей період змістовно і темпорально пов'язаний із відповідними «поколіннями» конституцій.

Що стосується еволюції загального виборчого права на українських теренах, то ми за основу взяли періодизацію модернізації інституту виборності, запропоновану І.М. Панкевичем, і на її основі виокремили наступні основні етапи еволюції загального виборчого права:

1 етап – ранньомодернізаційний етап (XVI–XVIII ст.), пов’язується з визначальною новацією виборності державної влади; козацькою становою демократією;

2 етап – середньомодернізаційний етап (середина XIX – початок XX ст.) з визначальною новацією формування виборчого права як інституту конституційного права;

3 етап – пізньомодернізаційний етап (20–30 рр. XX ст.) з визначальною новацією формування принципів загального, рівного, прямого виборчого права та встановлення обмежень (цензів) виборчого права;

4 етап – контрмодернізаційний етап (1920–1990 рр. в Радянській Україні) з визначальною новацією формування тоталітарної виборчої політики, яка забезпечувала владу однієї політичної партії з формальним збереженням демократичних інститутів виборчого права (у тому ж числі й загального виборчого права);

5 етап – етап посттоталітарної модернізації (1991 р.–2013 р.), визначальною новацією якого є становлення виборчого законодавства, утвердження права українського народу на вільні вибори та демократичних виборчих практик;

6 етап – етап контрокупаційної модернізації (2014 р. – по теперішній час), що характеризується забезпеченням загального виборчого права внутрішньо переміщеним особам; особам, що залишилися в зоні проведення Операції об’єднаних сил; громадянам України в Російській Федерації тощо.

1.3 Загальне виборче право в системі засад виборчого права.

Система принципів виборів є фундаментом правового регулювання всього виборчого процесу та визначає межі, в рамках яких функціонує механізм виборчих правовідносин.

Дослідження системи принципів виборчого права, розкриття змісту кожного з них окремо та визначення місця загального виборчого права серед

інших принципів виборчого права дозволить розкрити всі аспекти загального виборчого права та його значення для проведення виборів в цілому.

Принципи виборчого права – це ті умови його визнання та реалізації, дотримання яких на виборах робить ці вибори дійсно народним волевиявленням. І навпаки – порушення цих принципів підриває легітимність виборів, а отже, й виборних органів влади та самоврядування [12, с. 144].

Традиційно у вітчизняному законодавстві та практиці його застосування, а також у законодавстві більшості зарубіжних країн, як вихідні принципи виборчого права проголошуються загальність виборів, рівність, пряма чи непряма участь виборців у формуванні представницьких органів і в обранні посадових осіб, таємне голосування. Наприклад, ст. 10 Конституції Болгарії 1991 р. проголошує, що «вибори, загальнонаціональні та місцеві референдуми провадяться на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні». Такі самі принципи закріплені також у Конституції Франції. Стаття 3 ч. 2 говорить, що голосування може бути прямим або непрямим відповідно до умов, передбачених законодавством, і що воно (голосування) завжди є загальним, рівним і таємним [5, с. 95].

Закріплення зазначених принципів проведення виборів на найвищому конституційному рівні додатково підтверджує важливість їх дотримання при проведенні різних видів виборів в державі. Частина 1 ст. 71 Конституції України та спеціальними законами про вибори зазначені принципи визначені основними засадами проведення виборів в Україні [2].

Проголошення принципів загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні, як основи виборчого права, свідчить про декларування демократичного підходу до формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні, а отже є вагомою передумовою розвитку засад народовладдя в державі та демократичності конституційного ладу в цілому [58, с. 284–285].

Правова цінність наведених конституційних принципів полягає в тому, що вони забезпечують системність та узгодженість регулювання виборчого процесу, визначають межі, в рамках яких функціонує механізм правового регулювання проведення виборів, а також створюють єдині правові засади для участі у виборчому процесі громадян держави, а також реалізації ними як активного, так і пасивного виборчого права[59, с. 46].

Враховуючи те, що означені принципи мають суттєве значення для забезпечення реалізації різних правових інститутів, дослідження їх системної ролі серед інших принципів виборчого права є невід'ємним також для вивчення принципу загального виборчого права.

Так, принципи виборчого права України це нормативно врегульовані керівні засади, які визначають зміст і особливості реалізації виборчого права громадянами України під час виборчого процесу.

Принципи виборчого права України умовно можна поділити на: загальні та спеціальні.

Загальні принципи визначають вихідні умови здійснення влади народом, носять універсальний характер. Умовно їх можна поділити на:

а) конституційно-правові принципи демократії, що мають загальне (основоположне для системи конституційного права) значення: верховенства права (законності, правової визначеності, поваги до прав і свобод людини і громадянина), суверенності (повновладдя та єдиновладдя) народу, народного представництва (поєднання безпосередньої та представницької демократії), пріоритетності безпосереднього народовладдя в системі демократії, політичного плюралізму, поділу влади тощо.

б) галузеві принципи виборчого права, які стосуються усієї галузі виборчого права та істотно впливають на усі чи більшу частину її правових інститутів: загального виборчого права, рівного виборчого права, вільних виборів, періодичних виборів, таємності голосування та безпосередньої участі у голосуванні тощо.

Спеціальні принципи є похідними від конституційно-правових передумов чи галузевих принципів виборчого права та, як правило, встановлюють деталізуючі та конкретизуючі інституційні вимоги.

Спеціальними принципами виборів в Україні є: принцип багатопартійності виборів, публічності та відкритості виборчого процесу, організації виборів спеціальними незалежними органами, спеціального фінансування виборів, альтернативності, територіальної організації виборів, рівних можливостей для всіх кандидатів і організацій політичних партій і їх блоків у проведенні передвиборної агітації, інформаційного забезпечення виборчого процесу, рівного доступу всіх кандидатів і політичних партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу до ЗМІ, незалежно від форми їх власності, неупередженості органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, судів, підприємств, закладів, установ, їх керівників, інших посадових і службових осіб до партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу, юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства України тощо.

У зв'язку з цим, для визначення змісту та місця загального виборчого права в системі принципів виборчого права пропонуємо розглянути систему саме галузевих принципів виборчого права, перелічених вище.

Що стосується принципу вільних виборів, то Кодексом належної практики у виборчих справах 2002 р. встановлено, що вільне голосування передбачає свободу виборців формувати свою думку. Порушення обов'язку дотримуватись нейтралітету або обмеження свободи виборців формувати свою думку має тягти за собою застосування санкцій (пп. С п. 3.1. та пп. І, іі п. 3.2) [60].

Варто звернути увагу, що спеціальні виборчі закони України одночасно оперують визначеннями таких категорій, як добровільність участі у виборах і вільність волевиявлення при голосуванні на виборах.

Ст. 5 Закону України «Про вибори Президента України» встановлює, що участь громадян України у виборах Президента України є добровільною.

Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у виборах [29]. Аналогічна норма міститься і в ст. 5 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28] та ч. 1 ст. 6 «Про місцеві вибори» [30] стосовно цих видів виборів.

Разом з тим, ч. 1 та 2 ст. 6 Закону України «Про вибори Президента України», ч. 1 та 2 ст. 6 Закону України «Про вибори народних депутатів України» та ч. 2 та 3 ст. 6 Закону України «Про місцеві вибори» встановлено, що вибори є вільними. Виборцям забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні. Застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється.

Отже ми вважаємо, що добровільність зумовлює вільне волевиявлення усього корпусу виборців (тобто їх загалу), що має зовнішній вираз і проявляється та стосується саме участі чи неучасті особи у виборах.

Водночас, закріплення вільності виборів є умовою забезпечення можливості формування саме внутрішнього стану виборця, що виражається у вільному формуванні своєї волі, політичних поглядів та її реалізації шляхом вибору того чи іншого кандидата та/або політичної сили під час голосування.

Те, що однією із складових частин вільних виборів, окрім формування волі, законотворцем визначається ще й вільне волевиявлення під час голосування, взаємопов'язує добровільність участі у виборах та вільне волевиявлення під час цих виборів. Адже фактично, добровільне прийняття участі особою у голосуванні (здійснення активної дії) не досягне демократичної мети виборів, якщо при цьому особа не буде забезпечена можливістю вільно сформувавши та реалізувати свою волю шляхом голосування за обраного нею кандидата, і навпаки. Крім того, при забезпеченні вільного формування волі та вільного волевиявлення виборець може не тільки сформувавши думку, на підставі якої визначитись з кандидатом, за якого він хоче віддати голос, а набуває можливості

сформувати думку, можливо, взагалі про відсутність гідних на його думку кандидатів (вільність волевиявлення), що може спричинити, як наслідок, його добровільну відмову від участі у виборах (добровільність участі у виборах).

Враховуючи положення зазначених норм, вважаємо, що і добровільність участі громадян України у виборах, і вільність формування та волевиявлення є складовими принципу вільних виборів, оскільки вже сам примус до участі або неучасті у виборах впливає на формування волевиявлення і, як наслідок, на результат виборів в цілому.

Крім того, сам законотворець у Законі України «Про місцеві вибори» викладає норму про добровільність участі громадян України у виборах, як частину першу ст. 6, яка і називається «Вільні вибори» [30].

Аналіз вищезазначеного дозволяє зробити висновок, що призначення принципу вільних виборів полягає у забезпеченні особі (виборцю) умов для вільного формування своєї волі під час проведення виборів та її вільного волевиявлення при голосуванні, шляхом добровільної участі чи неучасті у виборах.

Що стосується рівності виборчого права, то для громадян це означає однакову можливість впливати на результати виборів. Вона досягається, по-перше, наданням кожному виборцю рівної кількості голосів голосу і, по-друге, вимогою організації виборчих округів, однакових за кількістю жителів, щодо виборів до кожного представницького органу (палати) [5, с. 96–97]. Цей принцип є наслідком і одним з проявів конституційногарантованої рівноправності громадян.

Крім того, як вірно зазначає В.Є. Чіркін, рівне виборче право – це, крім рівних можливостей виборців впливати на результати виборів, ще й однакові можливості бути обраним у відповідності до закону. У зв'язку з цим, для того, щоб виборче право було рівним в повній мірі, закон повинен встановлювати однакові вимоги до порядку висування кандидатів, ведення ними передвиборної агітації та визначення результатів виборів [13, с. 197–

198]. Отже, зазначений принцип має прояви як під час реалізації пасивного, так і активного виборчого права.

Разом з тим, Кодекс належної практики у виборчих справах 2002 р. (п. 2.1, пп. а п. 2.3) закріплює, що під рівністю виборчих прав мається на увазі рівність прав при голосуванні, тобто кожен виборець має, в принципі, один голос, а у тому разі, коли виборча система передбачає наявність у виборців більше одного голосу, кожен виборець має рівну кількість голосів. Рівність можливостей передбачає, що всім партіям і кандидатам мають бути гарантовані рівні можливості, що має на увазі безстороннє ставлення органів державної влади (п. 2.1, пп. а п. 2.3) [60].

На наш погляд, у цьому аспекті не можна розмежувати поняття «рівність виборчих прав» та «рівність можливостей». Оскільки саме по собі виборче право в суб'єктивному сенсі відноситься як до активного, так і до пасивного виборчого права, то вільність виборчого права стосується як виборців, так і кандидатів на виборні посади. Крім цього, рівність при реалізації пасивного виборчого права не обмежується тільки наданням рівних можливостей партіям і кандидатам, а також пов'язане з безстороннім ставленням органів державної влади. Усі кандидати на виборні посади також мають бути наділені рівними правами в реалізації свого пасивного виборчого права, зокрема, мати рівні права на висування кандидатів, на проведення агітаційних заходів, на оскарження результатів голосування тощо. Рівні можливості кандидатів забезпечуються передусім встановленням для них рівних прав і вже в другу чергу дотримання цих рівних прав з боку органів державної влади, що і є гарантією рівних можливостей. Водночас виборці, окрім рівних прав, повинні мати й рівні можливості, тобто знову ж таки при зіткненні з роботою тих же виборчих комісій не зазнавати порушень щодо рівності їх можливостей в реалізації свого права голосу. Фактично, рівні можливості це є практичною реалізацією встановлених рівних прав.

Отже, рівні виборчі права передбачають рівні міри можливої поведінки, а тому ці поняття не можуть бути відокремлені один від одного в

контексті принципу рівності виборчого права. Крім цього, рівні можливості не можна розглядати як окремий принцип виборчого права, адже вони є складовою принципу рівного виборчого права.

Варто погодитись із Г.В. Задорожньою, яка визначає, що практичне забезпечення принципу рівності виборчого права має місце лише за умови наявності у кожного виборця рівної кількості голосів, які мають рівну вагу, що забезпечує їх рівний юридичний вплив на результати виборів, рівності умов реалізації активного і пасивного виборчого права на всіх стадіях виборчого процесу, а також рівності можливостей правового захисту всіх виборчих прав громадян держави [59, с. 46].

Частинами 1-3 ст. 3 Закону України «Про вибори Президента України» закріплено, що вибори Президента України є рівними: громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах. Кожний громадянин України на виборах Президента України має один голос. Виборець може використати право голосу тільки на одній виборчій дільниці, де він включений до списку виборців. Усі кандидати на пост Президента України мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі [29].

Зазначені норми застосовуються і до інших видів виборів та містяться в положеннях ч. 1-3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори» [30] та ч. 1-4 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28].

Крім того, спеціальними виборчими законами встановлені заходи забезпечення рівних прав і умов участі у виборчому процесі, зокрема:

1) заборона привілеїв чи обмежень кандидатів за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

Зауважимо, що саме заборона обмежень та привілеїв є критеріями реального втілення можливості використання загального виборчого права.

2) заборона втручання органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у виборчий процес, за винятком випадків, передбачених цим Законом;

Заборона втручання владних органів у процес виборів виступає додатковою гарантією доступу усіх громадян до реалізації своїх виборчих прав, підтверджує відсутність політичної селекції, та, як результат, веде до належного втілення принципу загального виборчого права.

3) заборона використання для фінансування передвиборної агітації інших коштів, крім коштів Державного бюджету України та коштів виборчих фондів кандидатів;

Заборона на використання інших коштів, крім державних та коштів виборчих фондів кандидатів, посилює критерій незалежності останніх від великого капіталу і служить додатковою гарантією загального доступу до виборних посад.

4) рівне та неупереджене ставлення органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, їх службових та посадових осіб до кандидатів;

Рівне та неупереджене ставлення владних органів та їх посадових осіб до кандидатів є гарантією доступу усього загалу громадян до можливості обійняти виборну посаду, чим сприяє утвердженню загального пасивного виборчого права.

5) рівне та неупереджене ставлення засобів масової інформації до кандидатів (по суті інформаційна гарантія).

Рівне та неупереджене ставлення засобів масової інформації до кандидатів слугує можливості усього виборчого корпусу утвердитися у виборі достойного кандидата, а загалу кандидатів донести власну політичну позицію і програму до усіх виборців.

Отже, принцип рівності – це один із основних принципів виборів, який передбачає рівність прав виборців під час виборчого процесу, що полягає у можливості кожного виборця використати тільки один голос та

тільки на одній виборчій дільниці, а також рівні права та можливості кандидатів та політичних сил, починаючи зі встановлення єдиного порядку висування кандидатів та проведення передвиборчої агітації, закінчуючи підрахунком голосів та забезпечення рівної можливості оскаржити результати виборів, а також створює додаткові можливості реалізації громадянами України загального активного виборчого права та загального пасивного права.

У свою чергу, в основі принципу таємного голосування лежить необхідність забезпечення виборцеві повної свободи волевиявлення на виборах. Тому конституції всіх без виключення зарубіжних країн проголошують цей принцип [5, с. 98].

Згідно з принципом таємного голосування зовнішній нагляд і контроль за волевиявленням виборця не повинен здійснюватися. Сенс його в тому, щоб гарантувати повну свободу цього волевиявлення, що забезпечується тим, що виборець заповнює виборчі бюлетені в закритій для сторонніх поглядів кабіні [12, с. 147].

Разом з тим, така заборона має стосуватись виключно приміщень для голосування і не повинна розповсюджуватись на демонстрацію і вільне оголошення свого волевиявлення поза межами приміщення для голосування. В іншому випадку це буде суперечити гарантованому Конституцією України праву особи на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України) [2].

Кодекс належної практики у виборчих справах 2002 р. (пп. А, в п 4) визначає, що для виборців таємне голосування – це не тільки право, але й обов'язок, невиконання якого має бути покаране шляхом визнання недійсним будь-якого виборчого бюлетеня, зміст якого став відомий іншим. Голосування має здійснюватися особисто. Сімейне голосування або будь-які інші форми контролю одним виборцем за волевиявленням іншого мають бути заборонені [60].

Частина 1 ст. 7 Закону України «Про вибори Президента України» [29], ст. 7 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28] та ст. 7 Закону України «Про місцеві вибори» [30] визначають, що голосування на всіх виборах є таємним: контроль за волевиявленням виборців забороняється. Фотографування, відеофіксація в будь-який спосіб результатів волевиявлення виборців в кабіні для таємного голосування, а також демонстрація виборцем результатів волевиявлення у приміщенні для голосування забороняються і є порушенням таємниці голосування. Членам виборчих комісій, іншим особам забороняється вчиняти будь-які дії чи розголошувати відомості, які дають можливість встановити зміст волевиявлення конкретного виборця.

Отже, заборонений не тільки зовнішній контроль над волевиявленням виборця та розголошення відомостей, які дають можливість встановити зміст волевиявлення конкретного виборця, а порушення принципу таємного голосування є й демонстрація виборцем результатів волевиявлення у приміщенні для голосування.

У цьому аспекті дискусійним є питання заборони виборцю за власним бажанням демонструвати результатів волевиявлення, адже виборець може виявити бажання явно продемонструвати свій вибір. Але зазначена заборона, з урахуванням її розповсюдження на приміщення для голосування, на наш погляд, є доречною і виправданою. Демонстрація виборцем результатів волевиявлення у приміщенні для голосування частково може носити агітаційний характер, що заборонено у день голосування. Так, наприклад, особа, яка користується повагою та авторитетом у суспільстві, у день голосування, коли на виборчій ділянці збирається велика кількість виборців, демонстрацією свого вибору може вплинути на прийняття рішення іншими виборцями.

Фактично, такі дії опосередковано можуть спричинити порушення принципу вільних виборів та вплинути на дотримання критерію загальності виборчого права, оскільки слугуватимуть елементом політичного тиску. У

цьому контексті, встановлення заборони демонстрації виборцем результатів волевиявлення у приміщенні для голосування є доцільним, адже направлено на попередження порушення іншого принципу виборчого права.

Таємне голосування має дуже важливе значення для проведення демократичних виборів, адже саме забезпечення таємності голосування дозволяє належним чином реалізувати також принцип вільних виборів, розглянутий раніше. Заборона контролю над волевиявленням надає виборцю додаткову можливість здійснити вибір, керуючись виключно власними переконаннями, адже при цьому він володіє впевненістю щодо унеможливлення настання негативних наслідків для нього у зв'язку із здійсненим вибором. Крім того, заборона демонстрації волевиявлення запобігає впливу на волевиявлення інших виборців в такий спосіб, як здійснення вибору з мотиву «прислухатись до думки авторитетної особи», чи вибору за принципом «як чинять інші». Таким чином, цей принцип можна охарактеризувати ще і як спосіб забезпечення вільного голосування. Як вірно вважає І. Панкевич, таємне голосування є тим видом голосування, котрий унеможливорює здійснення контролю на волевиявленням виборців [61, с. 199].

Він також зазначає, що поняття «таємне голосування» поєднує у собі такі складові частини: таємне голосування (тобто відсутність контролю за волевиявленням виборців) та відсутність примусу у процесі здійснення волевиявлення виборців [61, с.201]. Проте, ми не можемо з цим погодитись. На нашу думку, таке твердження підміняє принцип вільності виборів, позбавляючи його змісту, невластиво розширює поняття «таємності голосування» і фактично перетворює принцип вільних виборів на складову принципу таємності, у той час коли саме останній на практиці відіграє допоміжну роль. Друга складова, яку він визначає, тобто «відсутність примусу у процесі здійснення волевиявлення» безперечно відноситься саме до принципу вільних виборів, тоді як перша – «відсутність контролю за

волевиявлення», – безперечно є змістом саме принципу таємного голосування.

Стаття 4 Закону України «Про вибори Президента України» [29], ст. 5 Закону України «Про місцеві вибори» [30] та ст. 4 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28] визначають, що всі види виборів в Україні є прямими. Громадяни України безпосередньо обирають Президента України, народних депутатів України, місцевих голів та депутатів місцевих рад.

Прямі вибори передбачають те, що кожен виборець безпосередньо віддає свій голос за конкретного кандидата чи за список кандидатів. Виборці самі обирають своїх представників або партійний список.

Варто зазначити, що за умов демократії прямі вибори є демократичнішими, ніж опосередковані та багатоступеневі, оскільки при останніх склад представницьких органів не відображає дійсного співвідношення сил між партіями, які борються [5, с. 97]. У даному контексті прямі вибори за своєю суттю найбільш пов'язані із загальним виборчим правом, оскільки саме поєднання загальної і безпосередньої участі громадян у виборах робить їх дійсно народними (демократичними).

Прямі вибори – це безпосереднє обрання громадянами своїх представників до органів держави, окремих посадових осіб (наприклад, президент) [13, с. 199] Пряме (безпосереднє) виборче право означає право виборця обирати і обиратися безпосередньо у виборний орган або на виборну посаду [12, с. 147].

Поряд з категорією «прямі вибори», національні виборчі закони застосовують такий термін, як «особисте голосування». Так, відповідно до ст. 8 Закону України «Про вибори Президента України» кожний виборець голосує на виборах Президента України особисто. Голосування за інших осіб, а також передача виборцем права голосу будь-якій іншій особі забороняються [29]. Аналогічне положення міститься в ст. 8 Закону України

«Про місцеві вибори» [30] та ст. 8 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28].

При цьому, зазначеними виборчими законами встановлено, що допомога виборцю з особливими потребами, який не може самостійно заповнити виборчий бюлетень чи опустити його у виборчу скриньку, у виконанні цих дій відповідно до його волевиявлення та в порядку, встановленому Законом, не вважається голосуванням замість цього виборця.

Крім цього, ст. 86 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28], ст. 77 Закону України «Про вибори Президента України» [29] та ст. 78 Закону України «Про місцеві вибори» [30] встановлено, що виборцю, який внесений до списку виборців на виборчій дільниці, але за віком, у зв'язку з інвалідністю чи за станом здоров'я не здатний пересуватися самостійно, дільнична виборча комісія надає можливість голосувати за місцем перебування цього виборця.

На наш погляд, принцип безпосередності (прямих виборів) містить дві складові, які доповнюють одна одну. По-перше, принцип безпосередності передбачає обрання кандидата чи політичної сили (партії, партійного блоку тощо) безпосередньо виборцем, тобто голос віддається саме за кандидата чи політичну партію, а не за особу, яка від певного громадянина чи кількості громадян робить вибір. По-друге, для забезпечення повної реалізації законодавчо визначеної системи прямих виборів необхідне закріплення саме особистого голосування. Крім того, здійснення голосування замість особи іншою особою, крім визначених законодавством випадків, не тільки порушує принцип прямих виборів, а й певним чином порушує принципи рівних та загальних виборів, адже одна особа отримує фактично декілька голосів, у той час як інша особа, за таких обставин, взагалі фактично позбавляється права голосу.

Як вірно зазначає І. Панкевич, особисте голосування означає самостійне прийняття виборцем рішення щодо власного голосу, а не кидання бюлетеня в урну. Воно тісно пов'язано з принципом таємності голосування,

оскільки є важливим засобом забезпечення реалізації цього принципу. Особисте голосування також є гарантією прозорих та демократичних виборів, зменшуючи можливість маніпулювання виборчими бюлетенями у процесі підрахунку голосів [62, с. 173].

Отже, принцип безпосередності (прямих виборів) – це принцип виборчого права, який полягає в особистому голосуванні на виборах за кандидата та/або політичну силу, в результаті чого Президент України, народні депутати України, депутати місцевих рад, а також місцеві голови обираються безпосередньо особисто усіма виборцями.

У свою чергу загальне виборче право, відповідно до Кодексу належної практики у виборчих справах 2002 р. (пп. 1.1 п. 1), означає, в принципі, що кожна людина має право обирати й бути обраною. У даному контексті принцип загального виборчого права, подекуди виступає основою принципу рівності, оскільки якщо кожен має право обиратися і бути обраним, то всі ми є рівними у своїх виборчих правах.

Однак це право може й, по суті, має бути обмежене певними умовами, такими, як вік, громадянство, ценз осілості, позбавлення права обирати й бути обраним на підставі визнання особи недієздатною через психічне захворювання за рішенням суду або засудження за тяжкі злочини [60].

Зазначені умови, за своєю суттю, повинні виступати не обмеженнями у здійсненні громадянами права, а лише кваліфікуючими ознаками, які сприяють здійсненню виборчого права в суб'єктивному чи об'єктивному сенсі і є однаковими для всіх громадян. Ці умови є доцільними при певних виборах і саме це зумовлює їх недискримінаційний характер. Так, наприклад, встановлений Конституцією України 18-річний вік для участі у виборах зумовлений тим, що саме з настанням цього віку особа, як правило, набуває здатності вільно формувати свою думку з тих чи інших політичних питань, аналізувати кандидатури на виборні посади та їх програми і робити свідомий вибір.

Отже, принцип загального виборчого права – це універсальний принцип, який закріплює можливість приймати участь у виборах, як у якості виборця (активне виборче право), так і в якості кандидата на певну посаду в органи державної влади (пасивне виборче право).

У зазначеній системі принципів виборчого права можна цілком точно говорити про те, що принцип загальності є фундаментальним принципом, від якого залежить можливість реалізації усіх інших принципів виборчого права. Оскільки принцип загальності фактично пов'язано взагалі з можливістю існування інституту виборів, адже саме наявність права обирати та бути обраним і забезпечує можливість проведення виборів, можна чітко встановити пряму залежність між виборами та принципом загальності. Цей взаємозв'язок простежується у такій формулі: «Є вибори – існує принцип загальності, немає принципу загальності – не можливо провести і вибори». Адже в будь-якому випадку для проведення виборів як мінімум необхідна наявність двох суб'єктів: виборця та кандидата (кандидатів), а без закріплення принципу загальності, без доступу громадян до участі у виборах, цих суб'єктів просто не існує.

Ігнорування принципу загальності в процесі виборів фактично нівелює справедливість реалізації права обирати та бути обраним і, як наслідок, ставить під сумнів легітимність виборів і демократичний розвиток держави. Необхідність застосування загального виборчого права зумовлена історичним розвитком суспільства, результатом якого стала вимога щодо закріплення демократичних способів формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування, базисом якого і виступає загальне виборче право.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зауважити, що закріплення принципу загальності є необхідною передумовою забезпечення проведення виборів. Зазначений принцип посідає виключне місце в системі принципів виборчого права та є базовим для всіх інших принципів. Крім того, що цей принцип взагалі забезпечує можливість виборам статись, зміст його

закріплення, обмеження, які встановлені для реалізації загального виборчого права, тощо, – все це виконує функцію підвищення рівня демократичності проведення виборів та забезпечення його дотримання.

1.4. Закріплення загального виборчого права у законодавстві зарубіжних країн

Принцип загального виборчого права знаходить своє відображення в законодавстві всіх демократичних держав сучасності, як правило, на рівні конституційних та спеціальних виборчих законів відповідних держав.

Як зазначає О.В. Марцеляк, практика показує, що найважливіші аспекти виборів регулюються на конституційному рівні в главах (розділах), які регулюють правовий статус людини і громадянина (Італія) чи статус представницьких та інших виборчих органів влади (Австрія, Азербайджан, Албанія, Бельгія, Ісландія тощо) або, і це частіше має місце, одночасно у цих главах (Македонія, Молдова, Польща, Російська Федерація, Румунія, Словенія, Словачія, Туреччина тощо). В низці країн виборам присвячені спеціальні глави (розділи) Основного Закону (Україна, Угорщина, Узбекистан, Республіка Білорусь та ін.) [63, с. 7]

Закріплення принципів виборчого права, в тому числі принципу загальності, на конституційному рівні є визнанням їх важливості [64, с. 174].

Досить поширеною практикою визначення принципу загального виборчого права в конституціях є його відображення в розділі (главі), яка визначає основоположні права та свободи людини.

Так, наприклад, Конституційний закон Канади 1982 р. закріпив принцип загального виборчого права у Частині I «Канадська хартія прав та свобод» (п. 3 та 4 ч. 1), яка встановлює демократичні права, серед яких встановлено, що кожен громадянин Канади має право голосувати на виборах членів Палати Громад або законодавчих зборів і бути кваліфікованим для членства в них [65]. При цьому, зазначений конституційний закон не містить

розгорнутого визначення загального виборчого права, а містить норму досить формального характеру, основна мета якої закріпити (гарантувати) загальне виборче право громадян, а не надати тлумачення його змісту.

У Конституції Болгарії принцип загального виборчого права також носить регламентаційний характер без розкриття його змісту. Так, у Главі «Фундаментальні принципи» (ст. 10) проголошується, що «вибори, загальнонаціональні та місцеві референдуми проводяться на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні» [66].

Конституція Китайської Народної Республіки 1982 р., наприклад, також закріплює принцип загального виборчого права у Главі 2 «Основні права та обов'язки громадян», але визначає цей принцип більш розгорнуто. Так, у ст. 34 цієї Конституції закріплено, що всі громадяни Китайської Народної Республіки, які досягли 18 років, мають право обирати та бути обраними, незалежно від їх національності, раси, статі, роду зайняття, сімейного стану, релігійних переконань, рівня освіти, майнового стану або часу проживання, за виключенням осіб, які, у відповідності до закону позбавлені політичних прав [67]. Отже, Конституція Китайської Народної Республіки при закріпленні принципу загального виборчого права, відразу розкриває його зміст і відсилає до норм іншого закону лише в аспекті визначення випадків, коли такі політичні права можуть бути обмежені.

У Конституції Азербайджанської Республіки стаття, присвячена виборчому праву, міститься у Главі III «Основні права і свободи людини і громадянина». Так, відповідно до ст. 56 цієї Конституції громадяни Азербайджанської Республіки мають право обирати та бути обраними в державні органи. Не мають права обирати та бути обраними особи, недієздатність яких визнана відповідним рішенням суду. Право військовослужбовців, суддів, державних службовців, релігійних діячів, осіб, які позбавлені волі за вироком суду, що набрав законної сили, інших осіб, які

вказані в цій Конституції та законі, бути обраними може обмежуватись законом [68].

В деяких конституційних актах положення про загальне виборче право є складовою окремого розділу (глави) присвяченої політичним правам та обов'язкам громадян.

У Конституції Італійської Республіки загальне виборче право закріплено в Розділі 1 «Політичні права та обов'язки» Глави 1 «Права та обов'язки громадян». Відповідно до ст. 48 та 51 Конституції Італії будь-який громадянин, чоловік або жінка, який досяг повноліття, має право голосу. Це здійснення є громадянським обов'язком. Закон встановлює вимоги та умови для громадян, які проживають за кордоном, для здійснення свого права голосу та гарантує, що це право є ефективним. Право голосу не може бути обмежене, крім випадків цивільної недієздатності або в наслідок безповоротного покарання, або у випадках моральної негідності, встановлених законом. Будь-який громадянин будь-якої статі має право на державні посади та обирається на позиції на рівних умовах, відповідно до умов, встановлених законом [69].

Зазначені норми Основного Закону Італійської Республіки, крім визначення загальних умов набуття права голосу, таких як вік та громадянство, додатково наголошують на відсутності статевого цензу, встановлюють, що право голосу не може бути обмежене, крім встановлених законом випадків, і регламентують можливість для громадян, що проживають за кордоном реалізувати право голосу відповідно до норм закону. Зазначені конституційні норми також містять посилання й на інші закони, що свідчить про те, що зазначене в них змістовне визначення загального виборчого права не є вичерпним, чи потребує деталізації окремих аспектів.

У тексті Конституції Португалії виділяється спеціальна ст. 116 за назвою «Загальні принципи виборчого права». У ній закріплюються такі загальні нормативні установлення: посадові особи органів верховної влади,

органів влади автономних областей і місцевих органів призначаються в результаті виборів, які провадяться періодично, на основі прямого виборчого права при таємному голосуванні [5, с. 96]. Отже, хоча принцип загального виборчого права закріплений в Конституції Португалії в окремій статті, він має формальний, регламентаційний характер та не розкриває його змісту.

Є випадки, коли принцип загального виборчого права встановлено тільки в розділі конституції, який відповідає за порядок формування органів влади, при цьому не міститься в нормах про основні чи політичні права громадян.

Конституція Чеської Республіки, наприклад, закріплює загальне виборче право у Главі 2 «Законодавча влада» та Главі 7 «Територіальне самоврядування». Так, відповідно до ст. 18 та ст. 102 цих глав Основного Закону Чеської Республіки вибори в Палату депутатів, до Сенату та членів представництв здійснюються таємним голосуванням на основі загального, рівного та прямого виборчого права. Право обирати має кожний громадянин Чеської Республіки, який досягнув 18 років [70].

Враховуючи те, що загальне виборче право не тільки пов'язано з виборчими правами громадян, а його закріплення має безпосередній вплив на формування органів державної влади, принцип загального виборчого права доволі часто закріплюється в розділі (главі), яка визначає державний лад та основні положення про державу.

Конституція Швейцарської Республіки у Главі 1 «Загальні положення» Розділу 4 «Люди та кантони» встановлює, що усі швейцарські громадяни старші вісімнадцяти років, якщо вони не позбавлені правоздатності через психічні захворювання або психічну нездатність, мають політичні права у федеральних справах. Всі громадяни можуть брати участь у виборах до Національної ради та у федеральних народних виборчих дільницях, а також запускати або підписувати популярні ініціативи та запити на проведення референдумів у федеральних справах (ст. 136) [71].

У Конституції Франції загальні норми про вибори містяться у Розділі I «Про суверенітет», де у ст. 3 визначено, що вибори завжди є загальними, а у відповідності з умовами, встановленими законом, виборцями є всі повнолітні французькі громадяни обох статей, які користуються громадянськими та політичними правами [72].

Найпоширенішими випадками закріплення загального виборчого права в конституціях зарубіжних держав є його відображення одночасно в декількох розділах (главах) конституцій.

Так, у ст. 28 Розділу II «Федерація і землі» Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини визначено, що в землях, районах та громадах народ повинен мати представництво, яке створено шляхом загальних, прямих, вільних, рівних та таємних виборів. На виборах в районах та общинах правом обирати та бути обраним наділені у відповідності до права Європейського Союзу також особи, які мають громадянство однієї з держав, які входять до Європейського Союзу.

Відповідно до ст. 38 Основного Закону Німеччини 1949 р. депутати Німецького Бундестагу обираються шляхом загальних, прямих, вільних, рівних і таємних виборів. Право обирати мають особи, які досягли вісімнадцятирічного віку; право бути обраним – особи, які досягли віку повноліття. Подробиці встановлюються федеральним законом [73, с.147].

Крім цього, у Розділі «Перехідні та прикінцеві положення» у ст. 137 визначено, що пасивне виборче право чиновників, державних службовців, професійних військових і найманих на строк солдат – добровольців, а також суддів в Федерації, землях та громадах може бути обмежено законом [74].

Отже, Конституція Федеративної Республіки Німеччина закріплює, поряд з іншими принципами виборчого права, принцип загального виборчого права і доволі розширено визначає його зміст, а також містить посилання на федеральні закони, які розкривають його зміст ще більш широко та встановлюють певні обмеження.

Конституція Фінляндії, наприклад, закріплює загальне виборче право в § 14 «Виборчі та учасницькі права» Глави 2 «Основні права та свободи», де визначено, що кожен громадянин Фінляндії, який досяг вісімнадцятирічного віку, має право голосу при державних виборах та референдумі. Право громадян бути обраними на державних виборах спеціально встановлені в цій статті Конституції. Кожний громадянин Фінляндії та іноземець, що постійно проживають в державі, які досягнули вісімнадцятирічного віку, мають право голосу на комунальних виборах та комунальному референдумі у встановленому законом порядку.

Крім цього, Конституція Фінляндії містить положення про загальне виборче право у главі 3 «Парламент та його депутати». Так, § 27 «Право бути обраним та службові цензи» встановлено, що на парламентських виборах обраним може бути кожен, хто має право голосу та не обмежений у дієздатності. Водночас, депутатом не може бути обрана особа, що займає військову посаду та наведено перелік осіб, які займають інші посади і не можуть бути обрані депутатами [75].

У Конституції Республіки Болгарія принцип загального виборчого права міститься в Главі 1 «Основоположні засади», Главі 2 «Основні права та обов'язки громадян». Відповідно до ст. 10 та ст. 42 цих глав Конституції, вибори проводяться на основі загального голосування. Громадяни, які досягли 18 років, за виключенням осіб, які визнані недієздатними, та осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, мають право обирати державні та місцеві органи [66].

Конституція Республіки Білорусь 1994 р. містить положення про загальне виборче право в розділах, присвячених основним положенням правового статусу особи, суспільства та держави, виборчій системі, та регулюванню діяльності представницьких органів.

Ст. 38 Розділу II Конституції Республіки Білорусь «Особа, суспільство, держава» визначено, що громадяни Республіки Білорусь мають право вільно обирати та бути обраними в державні органи на основі

загального, рівного, прямого чи непрямого виборчого права при таємному голосуванні.

Ст. 81 та 91 Розділу IV «Президент, Парламент, Уряд, Суд» визначено, що Президент та депутати Палати представників обираються на основі загального, вільного, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Більш детально закріплений принцип загального виборчого права розкривається в ст. 64 розділу III «Виборча система. Референдум» Конституції Республіки Білорусь, де визначено, що вибори депутатів та інших осіб, що обираються на державні посади народом, є загальними: право обирати мають громадяни Республіки Білорусь, які досягли 18 років. Також ця стаття встановлює, що в виборах не приймають участь громадяни, які визнані судом недієздатними, особи, які утримуються за вироком суду в місцях позбавлення волі. У голосуванні не приймають участі особи, по відношенню до яких в порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством, обраний запобіжних захід – тримання під вартою. Будь яке пряме чи непряме обмеження виборчих прав громадян в інших випадках є недопустимим та карається відповідно до закону. Віковий ценз депутатів та інших осіб, які обираються на державні посади, визначається відповідними законами, якщо інше не передбачено Конституцією [76].

Таким чином можна зробити висновок, що попри зосередження основної політичної влади у руках Президента та реальні переслідування інакомислячих громадян, виборчі законодавчі акти цієї держави формально відповідають вимогам демократичної держави.

Федеральний конституційний закон Австрії містить положення про загальне виборче право у Розділі А «Національна рада» Глави II «Законодавство Федерації» та Розділі А «Адміністрація» Глави III «Федеральне виконання». Відповідно до ст. ст. 26 та 60 цього розділу Конституційного закону Національна рада та Федеральний Президент обираються Федеральною нацією (Бундесволком) на підставі рівного,

прямого, таємного та особистого виборчого права чоловіків та жінок, які досягли 18 років [не пізніше] закінчення дня виборів. За Федеральним законом розробляються більш детальні положення щодо виборчої процедури [77].

Отже в Австрії на конституційному рівні принцип загального виборчого права формально не закріплений. Має місце лише відсилання до законів, які дають більш розширене тлумачення застосовуваних на виборах принципів і, у тому числі й принципу загального виборчого права.

Конституція Бельгії лише опосередковано говорить про наявність у її громадян загального виборчого права у розділі I «Бельгійці та їх права», пов'язуючи виборчі права із статусом громадянина.

Так, у ст. 8 цієї Конституції, поряд з нормою про набуття статусу громадянина встановлено, що конституція та інші закони, що стосуються політичних прав, встановлюють, крім цього статусу, необхідні умови для здійснення цих прав. Поряд з цим, зазначена норма визначає, що закон може відповідно до міжнародних та наднаціональних зобов'язань Бельгії встановити право голосу для громадян Європейського Союзу, які не є громадянами Бельгії. Правом голосування, про яке йдеться в попередньому пункті, може бути наділено законом жителів Бельгії, які не є громадянами держави-члена Європейського Союзу, на умовах та у відповідності до умов, передбачених таким законом.

У ст. 61 Розділу III «Влада» Конституції Бельгії визначено, що члени Палати представників обираються безпосередньо громадянами, які не досягли вісімнадцятирічного віку і не підпадають під категорію виключень, передбачених законом [78].

В Сполучених Штатах Америки на конституційному рівні закріплено принцип загальності виборів доволі формально, як це властиво й іншим положенням конституційного акту США. Крім цього, враховуючи те, що Конституція США була прийнята ще в 1787 р., своє відображення принцип

загального виборчого права знайшов вже пізніше в поправках до Конституції США.

Так, поправки XV, XIX визначають, що право голосу громадян Сполучених Штатів Америки не повинно заперечуватись чи обмежуватись Сполученими Штатами або яким-небудь штатом за ознакою раси, кольору шкіри, або з підстави знаходження в минулому в підневільному служінні, за ознакою полу.

Відповідно до поправки XXIV було встановлено, що право громадян Сполучених Штатів голосувати на будь-яких первинних або інших виборах за Президента або Віце-Президента, за виборців Президента або Віце-президента, або за сенаторів чи представників в Конгресі не повинно заперечуватись або обмежуватись Сполученими Штатами або будь-яким штатом у зв'язку з несплатою якого-небудь виборчого або іншого податку.

Право голосу громадян Сполучених Штатів у віці вісімнадцяти років та старше не повинно заперечуватись або обмежуватись Сполученими Штатами або будь-яким штатом [79].

Як відомо, Великобританія не має конституції у формі єдиного акту, який мав би вищу юридичну силу, а її конституційне законодавство складають сукупність нормативно-правових актів, судових прецедентів, конституційних угод, доктринальних джерел, які встановлюють права і свободи людини, визначають порядок формування і повноваження органів публічної влади, а також принципи взаємовідносин між державою, суспільством і людиною.

Проте, зазначені акти не містять положення щодо загального виборчого права. Вочевидь, Велика Британія є винятковою державою, в якій загальне виборче право не закріплено на конституційному рівні.

Фактично, всі положення, які відносяться до визначення принципу загального виборчого права у Великій Британії, містяться в Акті про народне представництво 1983 р.

Відповідно до зазначеного Закону, особа має право голосувати на парламентських виборах в будь-якому виборчому окрузі, якщо вона на дату голосування зареєстрована в реєстрі парламентських виборців цього виборчого округу, на законних підставах не позбавлена права голосувати (це не відноситься до віку) та досягла віку, який надає право голосувати, тобто 18 років і більше. Аналогічна норма в цьому Законі міститься і відносно загального виборчого права під час місцевих виборів [80, с. 114].

В Ізраїлі також не має уніфікованого конституційного акту, а є коло конституційних законів. Проте, принцип загального виборчого права закріплений одним з таких Основних законів «Кнесет» 1958 року. Відповідно до ст. 5 цього Закону, кожен громадянин Ізраїлю віком від вісімнадцяти років або більше, має право голосу на виборах до Кнесету, якщо суд не позбавив його цього права на підставі закону [81].

Що стосується інших джерел загального виборчого права, варто зауважити що до них відноситься спеціальні виборчі закони.

Так, Федеральний акт Швейцарської Республіки «Про політичні права» від 17 грудня 1976 р. не дублює положення Конституції про те, хто має право голосу, а встановлює, що особи, які не є дієздатними, не мають і права голосувати відповідно до п. 1 ст. 136 Федеральної конституції, та не є особами, які підлягають загальному управлінню (ст. 2-1) [82].

Федеральний закон Німеччини «Про вибори Бундестагу» визначає принципи наділення активним і пасивним виборчими правами, принципи й порядок реалізації виборчого права, перелік підстав для недопуску до голосування. Федеральний закон про вибори містить норму, за якою активне виборче право мають усі особи, котрі є німцями в сенсі ст. 116, ч. 1 Основного закону: яким до дня виборів виповнилося вісімнадцять років; які до дня виборів володіють будь-якою нерухомістю та проживають у Федеральній Республіці Німеччині не менш ніж три місяці; які не позбавлені виборчого права (§ 12) [83, с. 114].

У Чеській Республіці загальне виборче право закріплено в Хартії основоположних прав і свобод, відповідно до ст. 21 якої громадяни мають право брати участь в управлінні публічними справами безпосередньо або шляхом вільних виборів своїх представників [84].

Закон про вибори у Фінляндії більш детально регламентує загальне виборче право і встановлює, що право голосу на парламентських виборах, президентських виборах та виборах до Європейського парламенту має кожен громадянин Фінляндії, який досяг 18 років не пізніше, ніж у день виборів. На президентських виборах вік голосування повинен бути досягнутий не пізніше, ніж в день першого туру президентських виборів. На виборах до Європейського Парламенту також має право голосувати громадянин іншої держави-члена Європейського Союзу, який досяг 18-річного віку не пізніше, ніж у день виборів, і який проживає у Фінляндії, або який працює в Європейському Союзі чи іншій міжнародній організації у Фінляндії, або є членом сім'ї такої особи, і чиї особисті дані були внесені до Інформаційної системи народонаселення. Проте особа, яка втратила своє право голосу в країні, громадянином якої вона є (рідна держава), через рішення суду в окремих цивільних чи кримінальних справах не має права голосу в Фінляндії. Положення про право голосу на муніципальних виборах визначено в Конституції Фінляндії та Законі «Про місцеве самоврядування». Голосування за посередництвом заборонено.

На муніципальних виборах особи можуть проголосувати, якщо: вони є громадянами Фінляндії, іншої держави-члена ЄС, Норвегії чи Ісландії, і 18 років їм виповнюється не пізніше дня виборів. Також ці особи повинні проживати в цій комуні, в якій будуть голосувати мінімум 51 день до дня виборів. Якщо ці особи є громадянами будь-якої іншої держави, то для них встановлюється додатковий ценз проживання у Фінляндії протягом 2 років [85].

Відповідно до ст. 3 Закону КНР «Про вибори до Всекитайських зборів народних представників та місцевих зборів народних представників різних

ступенів» всі громадяни Китайської Народної Республіки, які досягли 18 років, незалежно від національності, раси, статі, професії, походження, віросповідання, освітнього рівня, майнового стану та осілості мають право обирати та бути обраними. Особи, які позбавлені політичних прав у відповідності до законодавства, не мають права обирати та бути обраними [86].

Закон Литовської Республіки «Про вибори Президента республіки» містить положення про загальне голосування та встановлює, що право обирати Президента Республіки мають громадяни Литовської Республіки, які досягли на день виборів не менше 18 років. У виборах не приймають участь особи, визнані судом недієздатними. Будь-які прямі чи непрямі обмеження виборчого права громадянин Литовської Республіки в залежності від статі, раси, національності, мови, походження, соціального становища, віросповідання, переконань і поглядів забороняються [87].

Відповідно до ст. 2 Закону Литовської Республіки «Про вибори Сейму» визначає, що виборчим правом наділені громадяни Литовської Республіки, які досягли на день виборів 18 років. У виборах не приймають участі громадяни, які визнані судом недієздатними.

Членом Сейму може бути обрані громадяни Литовської Республіки, які не пов'язані присягою або обов'язком з іноземним громадянством та досягли на день виборів не менше ніж 25 років, а також який постійно проживає в Литві [88].

У низці зарубіжних країн загальне виборче право знайшло своє закріплення в кодифікованих виборчих нормативно-правових актах.

У Канаді, наприклад, загальне виборче право закріплено в Об'єднаному виборчому законі, відповідно до якого кожна особа, яка є громадянином Канади і старше 18 років, у день голосування, кваліфікується як виборець. Поряд з цим, зазначений закон містить виключення тих осіб, які не можуть голосувати. Пункт 6 ч. 1 цього Закону визначає осіб, які мають право голосу і встановлює, що згідно з цим Законом, кожна особа, яка має

кваліфікацію виборця, має право включити його / її ім'я в список виборців для виборчого відділу, в якому він / вона звичайно проживає, і проголосувати на виборчій дільниці цього виборчого округу [89].

Чинний Виборчий кодекс Франції виділяє окрему Главу «Вимоги, що пред'являються до виборців». Саме в цій главі міститься норма, що кореспондується з конституційними положеннями про те, що вибори є загальними (ст. L.1). Крім положення, які також були відображені і в Конституції Франції про те, що «рахуються виборцями французенки та французи, які досягли 18 років, наділені громадянськими та політичним правами». Стаття L.2 Виборчого кодексу також встановлює таку вимогу, як «на яких не поширюються випадки недієздатності, встановлені законом» [90, с. 88].

Виборчий Кодекс Франції деталізує загальну норму Конституції Франції щодо принципу загального голосування та розкриває вимоги до осіб, які можуть обирати і бути обраними, підстави невнесення особи у списки виборців, порядок внесення до списків виборців, вимоги до осіб, які мають право бути обраними, та обмеження щодо можливості осіб балотуватись на виборах в муніципальні органи, Сенат тощо. Крім цього, ще декілька законів (органічних та простих) Франції містять положення про загальне виборче право: Закон «Про вибори Президента республіки загальним голосуванням», який прийнято на референдумі з наступними змінами; Органічний закон «Про голосування французів, які знаходяться закордоном, на виборах Президента республіки»; Загальний кодекс територіальних колективів, які регулюють порядок обрання мерів та їх заступників в комунах з різною кількістю мешканців [80, с. 179].

До основних джерел виборчого права США на федеральному рівні належать: Акт про федеральні виборчі кампанії 1971 р. [91] та Акт про громадські права 1957 р. [92, с. 131]. Крім цього, в США положення про загальне виборче право також міститься у Зводі законів США, ст. 1971 якого присвячена праву голосу і визначає, що ані ознака раси, ані колір шкіри, ані

минуле суспільне становище не можуть впливати на право участі у виборах [80, с. 27].

Кодифікований законодавчий акт регулює виборчі відносини і Республіці Білорусь. Так, відповідно до ст. 4 Виборчого кодексу Республіки Білорусь, вибори Президента Республіки Білорусь, депутатів Палати представників, депутатів місцевих Рад депутатів і референдум є загальними: право обирати, брати участь в референдумі мають громадяни Республіки Білорусь, які досягли 18 років.

У виборах не беруть участі громадяни, визнані судом недієздатними, особи, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі. У голосуванні не беруть участі особи, щодо яких у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством, обрано запобіжний захід – тримання під вартою [93].

Ще однією державою, яка має кодифікований виборчий закон є Азербайджанська Республіка. Відповідно до ст. 3 Виборчого кодексу Азербайджанської Республіки, яка називається «Загальне виборче право», незалежно від расової, національної, релігійної, статевої приналежності, походження, майнового стану, службового становища, переконання, приналежність до політичних партій, профспілок та інших громадських об'єднань чи іншого статусу, громадяни Азербайджанської Республіки мають право вибирати, бути обраними і брати участь в референдумі [94].

Аналіз законодавства зарубіжних країн дає підстави для висновку про те, що у більшості країн принцип загального виборчого права закріплений як на конституційному рівні, так і у спеціальних виборчих законах. При цьому, закріплений в конституціях цих держав принцип загального виборчого права має декларативний характер та не завжди розкривається його зміст. Проте, в спеціальних виборчих законах та кодифікованих актах, принцип загального виборчого права отримує більш детальне розкриття свого змісту, яке полягає у встановленні умов, відповідно до яких особи мають можливість реалізувати своє право обирати та бути обраним.

Висновки до Розділу 1

Проведене дослідження історико-теоретичних аспектів принципу загального виборчого права дає змогу зробити такі висновки:

1. Зміст принципу загального виборчого права, його місце та роль у системі принципів виборчого права обумовлюється специфікою його правової природи. Визначальним для встановлення правової природи принципу загального виборчого права має саме критерій «загальності». Саме тому для забезпечення демократичності і реалізації у повному обсязі принципу загального виборчого права у виборчому процесі основоположне місце займає регулювання статусів виборця і кандидата на виборну посаду, опосередковане обсягом і доцільністю встановлення тих чи інших виборчих цензів та уникнення дискримінаційності їх характеру.

2. Відмінності у статусах виборця і кандидата на виборну посаду зумовлюють відмінності між правом обирати на виборах, котре узагальнено визначається як активне виборче право, і правом балотуватися на виборах, або пасивним виборчим правом. Обидва ці поняття до цього часу, зазвичай, розглядалися у взаємозв'язку. При цьому, підкреслимо, що конституційно для реалізації активного виборчого права законодавчо окремо визначена вимога досягнення особою вісімнадцяти років та її дієздатність. Що стосується пасивного виборчого права, то право приймати участь у різних видах виборів у якості кандидата набувається особою за додаткових умов (цензів), визначених Конституцією України та законами України. Також для пасивного виборчого права, як правило (принаймні на загальнонаціональних виборах), встановлюються вагоміші цензи та більша їх кількість порівняно з цензами при використанні активного виборчого права. Крім того, у даному випадку має місце досить часте використання й додаткових цензів, які для права голосу були б дискримінаційними, а також окремі додаткові обмежувальні інститути, наприклад інститут невиборності.

У рамках пасивного виборчого права значимість і кількість цензів суттєво різняться у залежності від типу та навіть виду виборів. Для підтвердження цієї тези нам достатньо, до прикладу, порівняти вимоги до кандидата в народні депутати України та в Президенти України. Наведена характеристика суб'єктів здійснення пасивного виборчого права дозволяє повному осмислити взаємозв'язок активного і пасивного виборчого права, особливо у контексті «критерію загальності» та констатувати відсутність прямої залежності пасивного виборчого права від права голосу, наслідком чого є висновок про неспівмірність критерію загальності при визначенні співвідношення кола носіїв пасивного виборчого права з колом носіїв права голосу, а отже, дозволяє поставити на порядок денний питання про загальність пасивного виборчого права як самостійного правового явища. При цьому, залежність кола носіїв вказаного права від типу виборів не може слугувати вагомим аргументом проти загальності пасивного виборчого права, так само як аналогічна залежність не заперечує загальності активного виборчого права.

Окремої уваги у контексті загального виборчого права потребує з'ясування правової природи загального номінаційного права, як складової загального виборчого права. На нашу думку, номінаційне право за своєю правовою суттю слід розглядати як похідне від одного із загальновизнаних суб'єктивних виборчих прав – активного або пасивного, оскільки первинним суб'єктом права висування кандидатів на даний час відповідно до чинних нормативно-правових актів залишається виборець, яким є публічно дієздатний громадянин. При цьому роль виборця у процесі висування кандидатів різниться залежно від типу виборів і прийнятої в державі виборчої системи, проте його участь у даному процесі є необхідною. Отже, є усі підстави говорити про поширення принципу загального виборчого права і на номінаційне право.

Досліджуючи правову природу загального виборчого права, необхідно також сказати декілька слів і про негативні аспекти його використання. Так, у

бідній країні з загальним виборчим правом політики з реформаторським потенціалом практично приречені бути популістами, інакше вони не користуватимуться підтримкою загалу. Відсутність диференціації виборців, подекуди сприяє виборчій корупції та поширенню деструктивних впливів.

3. Основні етапи розвитку загального виборчого права в окремих державах нерозривно пов'язані з основними етапами розвитку самих цих держав, їхніх правових систем та, зокрема, самої засади виборності. Ті зміни, що в них відбувалися, в одних випадках спричиняли появу та еволюцію виборчого права у бік його «загальності», в інших – приводили до утвердження централізованих держав та принципової зміни природи влади у бік автократії та, як результат, відсутності виборності на всіх її рівнях.

Незважаючи на те, що принцип загального виборчого права, як принцип доступу громадян до виборів, було запроваджено багато століть назад, на певних етапах історичного розвитку він застосовувався із суттєвими дискримінаційними обмеженнями, які безпосередньо впливали на демократичність проведення виборів. Так, найпоширенішими обмеженнями були: статева ознака, майновий стан, соціальна група, віковий ценз та ценз осілості. На окремих історичних етапах виборче право було настільки обмежене і їм було наділене настільки вузьке коло осіб, у зв'язку з чим ефективність його реалізації є сумнівним.

Постійний розвиток цивілізації в світі, впровадження та розвиток демократичних інститутів, поступове затвердження рівності та заборони дискримінації у більшості країн світу вплинули на розвиток інституту виборів та сформували базові загальні принципи демократичних виборів, основним показником проведення яких є принцип загальності, як наділення осіб правом обирати та бути обраним.

На сучасному етапі загальне виборче право має достатньо широкий зміст, а його реалізація регулюється тільки певними виборчими цензами, які, як правило, не мають дискримінаційного характеру. Трансформація кваліфікаційних вимог (виборчих цензів), яка відбулась за час розвитку

загального виборчого права, свідчить про пряму взаємозалежність розвитку держави та розширення змісту принципу загального виборчого права.

На підставі проведеного аналізу історико-правової модернізації інституту виборності нами здійснена періодизація процесу еволюції загального виборчого права, яка заснована на традиції виборності. Зокрема нами виділено наступні етапи розвитку загального виборчого права у світовому та, зокрема, європейському масштабі:

1 етап – охоплює первісний період існування людства і пов’язується із зародженням протоформ людського волевиявлення (голосового схвалення чи заперечення важливих для людських формацій того часу питань);

2 етап – період стародавніх демократій (V ст. до н.е. – X ст. н.е) – характеризується зародженням виборної демократії та військової демократії;

3 етап – період раннього середньовіччя (XI ст.– XIV ст.) – поява виборних органів (парламентів) та станового виборчого права;

4 етап – період пізнього середньовіччя (XV ст.– XVI ст.) – період занепаду демократичних форм врядування (стара демократія уже відійшла, а нові її форми ще не сформувалися), період утвердження централізованих держав та автократії.

5 етап – період «раннього» нового часу (XVII ст.– перша половина XVIII ст.) – час формування ідеї загального виборчого права;

6 етап – період «пізнього» нового часу (друга половина XVIII ст. –XIX ст.) – час демократизації виборчого права, яка мала наслідком визнання загального виборчого права як історично зумовленої соціальної необхідності;

7 етап – період новітнього часу (XX ст. – дотепер) – формування загального виборчого права як сучасного принципу виборчого права.

Також зроблено висновок, що часовий проміжок з XVIII ст. до кінця XX ст. можна охарактеризувати як період поетапного становлення, зокрема в європейських державах, загального виборчого права, заснованого на політичній рівності без майнового цензу і обмежень за статтю та расою. При

цьому історичний розвиток загального виборчого права у цей період змістовно і темпорально пов'язаний із відповідними «поколіннями» конституцій.

Що стосується еволюції загального виборчого права на українських теренах, то ми за основу нами взята періодизація процесу модернізації інституту виборності, запропонована І.М. Панкевичем, і на її основі виокремлені наступні основні етапи еволюції загального виборчого права:

1 етап – ранньомодернізаційний етап (XVI–XVIII ст.), пов'язується з визначальною новацією виборності державної влади; козацькою становою демократією;

2 етап – середньомодернізаційний етап (середина XIX – початок XX ст.) з визначальною новацією формування виборчого права як інституту конституційного права;

3 етап – пізньомодернізаційний етап (20–30 рр. XX ст.) з визначальною новацією формування принципів загального, рівного, прямого виборчого права та встановлення обмежень (цензів) виборчого права;

4 етап – контрмодернізаційний етап (1920–1990 рр. в Радянській Україні) з визначальною новацією формування тоталітарної виборчої політики, яка забезпечувала владу однієї політичної партії з формальним збереженням демократичних інститутів виборчого права (у тому ж числі й загального виборчого права);

5 етап – етап посттоталітарної модернізації (1991 р. – 2013 р.), визначальною новацією якого є становлення виборчого законодавства, утвердження права українського народу на вільні вибори та демократичних виборчих практик;

6 етап – етап контролюпаційної модернізації (2014 р. – по теперішній час), що характеризується забезпеченням загального виборчого права внутрішньо переміщеним особам; особам, що залишилися в зоні проведення Операції об'єднаних сил; громадянам України в Російській Федерації тощо.

4. Принципи виборчого права України умовно можна поділити на:

загальні та спеціальні.

Загальні принципи визначають вихідні умови здійснення влади народом, носять універсальний характер. Умовно їх можна поділити на:

а) конституційно-правові принципи демократії, що мають загальне (основоположне для системи конституційного права) значення: верховенства права (законності, правової визначеності, поваги до прав і свобод людини і громадянина), суверенності (повновладдя та єдиновладдя) народу, народного представництва (поєднання безпосередньої та представницької демократії), пріоритетності безпосереднього народовладдя в системі демократії, політичного плюралізму, поділу влади тощо.

б) галузеві принципи виборчого права, які стосуються усієї галузі виборчого права та істотно впливають на усі чи більшу частину її правових інститутів: загального виборчого права, рівного виборчого права, вільних виборів, періодичних виборів, таємності голосування та безпосередньої участі у голосуванні тощо.

Спеціальні принципи є похідними від конституційно-правових передумов чи галузевих принципів виборчого права та, як правило, встановлюють деталізуючі та конкретизуючі інституційні вимоги.

Правова цінність наведених конституційних принципів полягає в тому, що вони забезпечують системність та узгодженість регулювання виборчого процесу, визначають межі, в рамках яких функціонує механізм правового регулювання проведення виборів, а також створюють єдині правові засади для участі у виборчому процесі громадян держави, а також реалізації ними як активного, так і пасивного виборчого права.

4. Проголошення принципів загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні, як основи виборчого права (галузевими принципами), свідчить про декларування демократичного підходу до формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні, а отже є вагомою передумовою розвитку засад народовладдя в державі та демократичності конституційного ладу в цілому. У зв'язку з цим,

для визначення змісту та місця загального виборчого права в системі принципів виборчого права нами розглянута систему саме галузевих принципів виборчого права, перелічених вище.

Зроблено висновок, що добровільність зумовлює вільне волевиявлення усього корпусу виборців (тобто їх загалу), що має зовнішній вираз і проявляється та стосується саме участі чи неучасті особи у виборах.

Стосовно рівного виборчого права слід зауважити, що саме заборона обмежень та привілеїв є критеріями реального втілення можливості використання загального виборчого права, а заборона втручання владних органів у процес виборів виступає додатковою гарантією доступу усіх громадян до реалізації своїх виборчих прав, підтверджує відсутність політичної селекції, та, як результат, веде до належного втілення принципу загального виборчого права. У свою чергу заборона на використання інших коштів, крім державних та коштів виборчих фондів кандидатів, посилює критерій незалежності останніх від великого капіталу і служить додатковою гарантією загального доступу до виборних посад. Рівне та неупереджене ставлення владних органів та їх посадових осіб до кандидатів є гарантією доступу усього загалу громадян до можливості обійняти виборну посаду, чим сприяє утвердженню загального пасивного виборчого права. Рівне та неупереджене ставлення засобів масової інформації до кандидатів слугує можливістю усього виборчого корпусу утвердитися у виборі достойного кандидата, а загалу кандидатів донести власну політичну позицію і програму до усіх виборців.

Отже, принцип рівності – це один із основних принципів виборів, який передбачає рівність прав виборців під час виборчого процесу, що полягає у можливості кожного виборця використати тільки один голос та тільки на одній виборчій ділянці, а також рівні права та можливості кандидатів та політичних сил, починаючи зі встановлення єдиного порядку висування кандидатів та проведення передвиборчої агітації, закінчуючи підрахунком голосів та забезпечення рівної можливості оскаржити

результати виборів, а також створює додаткові можливості реалізації громадянами України загального активного виборчого права та загального пасивного права.

Порушення таємниці голосування, у свою чергу, опосередковано може спричинити порушення принципу вільних виборів та вплинути на дотримання критерію загальності виборчого права, оскільки слугуватиме елементом політичного тиску.

Порушення критерію безпосередності голосування (прямих виборів) певним чином порушує принципи рівних та загальних виборів, адже одна особа отримує фактично декілька голосів, у той час як інша особа, за таких обставин, взагалі фактично позбавляється права голосу.

Отже, закріплення принципу загальності є необхідною передумовою забезпечення проведення виборів. Зазначений принцип посідає виключне місце в системі принципів виборчого права та є базовим для всіх інших принципів. Крім того, що цей принцип взагалі забезпечує можливість виборам статись, зміст його закріплення, обмеження, які встановлені для реалізації загального виборчого права, тощо, – все це виконує функцію підвищення рівня демократичності проведення виборів та забезпечення його дотримання.

5. Аналіз законодавства зарубіжних країн дає підстави для висновку про те, що у більшості країн принцип загального виборчого права закріплений як на конституційному рівні, так і у спеціальних виборчих законах (окремих для кожних виборів або кодифікованих актах). При цьому, закріплений в конституціях цих держав принцип загального виборчого права має декларативний характер та не завжди розкривається його зміст. Проте, в спеціальних виборчих законах та кодифікованих актах, принцип загального виборчого права отримує більш детальне розкриття свого змісту, яке полягає у встановленні умов, відповідно до яких особи мають можливість реалізувати своє право обирати та бути обраним.

6. Результати дослідження, викладені у Розділі 1, відображено у

наступних публікаціях автора: [3, с. 57-65], [14, с. 105-108], [52, с. 156-161]; [58, с. 281-292], [64, с. 173-180].

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАГАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

2.1 Нормативне закріплення принципу загального виборчого права в Україні

Нормативне закріплення принципу загального виборчого права в Україні, зважаючи на основоположний характер даного принципу, безпосередньо пов'язане із законодавчим врегулюванням виборчих прав громадян та перебігу виборчого процесу. Тобто система виборчого законодавства, спрямована на регламентацію виборів до представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування, по суті, виступає зовнішнім матеріальним проявом об'єктивного та суб'єктивного виборчого права.

Виборче законодавство – це система суб'єктивних, внутрішньо узгоджених законодавчих та інших нормативно-правових актів, що приймаються уповноваженими органами і регулюють та охороняють порядок призначення, організації і проведення виборів[95, с. 52].

Якраз у виборчому законодавстві перетинаються нормативні акти конституційного, адміністративного, фінансового, трудового, кримінального та інших галузей права. Отже, виборчому законодавству притаманний міжгалузевий, комплексний характер, тобто воно юридично не однорідне, оскільки включає в себе не тільки норми, але й нормативні акти з різних галузей законодавства, які в свою чергу є формою вираження норм відповідних галузей права. Це дозволяє розглядати виборче законодавство як міжгалузеве [38, с. 7].

Зауважимо, що процес удосконалення виборчого законодавства України має перманентний характер і триває протягом усього періоду незалежності України. Фактично зміни до українського виборчого законодавства вносились перед кожними загальнонаціональними виборами. Проте законодавство, напрацьоване протягом 2002–2019 років у сфері виборів зі своїм завданням, в основному справилося, оскільки дозволило провести принаймні вісім виборчих кампаній, що були оцінені як такі, що відповідали більшості міжнародних стандартів.

Характерними рисами українського виборчого законодавства залишаються: а) нестабільність, високий динамізм змін під впливом різних чинників, особливо політичних; б) жорстка залежність від політичного процесу, його коливань, впливу не тільки внутрішніх, а й зовнішніх чинників; в) загальна орієнтація на міжнародні виборчі стандарти, на врахування вітчизняного й державно-правового досвіду інших країн; г) збільшення в структурі законодавства про вибори кількості процесуальних норм; д) орієнтація законодавства на нормативне забезпечення виборчих прав громадян, у тому числі їх захисту в судовому порядку [96, с. 89].

Нормативне закріплення загального виборчого права в національному законодавстві України відіграє ключову роль в його реалізації, адже передумовою участі кожного з громадян України у здійсненні народовладдя є законодавчо врегульоване право голосу.

Згідно зі ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [2].

Стаття 70 Основного Закону України визначає, що право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років, але не мають такого права громадяни, яких визнано судом недієздатними [2]. У ст. 71 Конституції України визначено, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є

вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування [2]. Зазначені норми містяться в розділі III «Вибори. Референдум», який визначає основи проведення виборів в Україні. Крім цього, Основний Закон України закріплює цей принцип в розділах IV «Верховна Рада України», «Президент України», «Автономна Республіка Крим» та «Місцеве самоврядування» [2], які регулюють питання діяльності зазначених інститутів державної влади та місцевого самоврядування.

Так, відповідно до ст.ст. 76 та 103 Конституції України встановлено, що народні депутати України та Президент України обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років [2]. Статтею 136 Конституції України визначено, що представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим, депутати якої обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. До складу сільської, селищної, міської, районної, обласної ради входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права обирають шляхом таємного голосування відповідно сільського, селищного, міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях (ст. 141 Конституції України) [2].

З правом голосу відповідними положеннями Конституції України пов'язані такі конкретні суб'єктивні права громадянина, як можливість бути обраним народним депутатом України, Президентом України, якщо виконані інші умови для балотування (пасивне виборче право) [97, с. 40].

Варто зазначити, що хоча конституційні норми не розкривають зміст загальності виборчого права, опосередковано цей принцип розкривається через ст. 24 Конституції України, відповідно до якої не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та

інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [2].

Як зазнана думку Т.В. Астахової, основоположні (конституційні) принципи загального, рівного і прямого виборчого права, вільне і таємне волевиявлення громадян України є універсальними засадами конституційно-правового інституту виборів, оскільки відносяться до всіх видів виборів та мають реалізовуватися на всіх стадіях виборчого процесу [11, с. 33]. Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України, зазначеною у Рішенні від 26 лютого 1998 р. № 1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України), ці засади «...становлять конституційну основу правового регулювання виборчого процесу» [98].

Зауважимо, що конституційне закріплення принципів виборчого права, в цілому, та загального виборчого права, зокрема, має особливе значення в силу природи самої Конституції як Основного Закону держави та суспільства, яка виступає ядром правової системи та базою національного законодавства. Як справедливо підкреслюється в науковій літературі, без принципів виборів змістовне наповнення методів і способів юридичного впливу на учасників суспільних відносин, що опосередковують організацію і проведення виборів, позбавляється значущих орієнтирів і координат [99, с. 135]. Відомий німецький філософ і громадський діяч Ф. Лассаль ще у ХІХ ст. у своїй промові «Про сутність конституції» зазначав, що конституція, маючи силу закону, тим самим повинна бути законом, і в той же час вона повинна бути більше аніж закон... повинна бути більш святим, стійким і незмінним, ніж звичайний закон [100, с.540]. Тому закріплення загального виборчого права, як основоположного принципу виборів представницьких органів державної влади, органів місцевого самоврядування на рівні конституції, створює передумови для вироблення основних орієнтирів виборчого законодавства, яке, за умов демократичності держави, суспільства, повинно відповідати міжнародним виборчим стандартам. З цього приводу С. Г. Серьогіна зазначає, що, міжнародні стандарти є пріоритетними в

порівнянні з нормами національного законодавства України, що повною мірою стосується як документів, підписаних незалежною Україною, так і взятих на себе зобов'язань колишнього СРСР, тому що він був учасником практично всіх багатосторонніх міжнародних договорів, що формулюють принципи та конвенційні норми міжнародного права. Всі ці договори є чинними для України як правонаступниці СРСР [101, с. 39].

Дійсно, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [2]. Предметно особливості чинності міжнародних договорів України на її території визначає також Закон України «Про міжнародні договори України» 2004 р. № 50 [102].

Важливість визначення, в яких міжнародних договорах, ратифікованих Україною, і в якому змісті регламентоване загальне виборче право, важливо ще і у зв'язку з тим, що, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України») [102]. Таким чином, міжнародні договори мають пріоритетну силу над іншими нормативно-правовими актами національного законодавства України, окрім положень Конституції України.

Варто погодитись з С. Г. Серьогіною, що первинний, базовий рівень європейських виборчих стандартів, в тому числі і стандартів проведення загальних виборів становить Загальна декларація прав людини, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., права і свободи, проголошені в якій на сьогодні переважна більшість держав сприймає як загальновизнаний стандарт, що обов'язково втілюється в національному законодавстві [101, с. 39].

Відповідно до ч. 3 ст. 21 цієї Декларації воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і

рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [103].

Вихідні положення Загальної декларації прав людини були уточнені й конкретизовані у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [104], прийнятому в 1966 р. і чинному з 1976 р., учасниками якого є близько 130 держав світу, в тому числі всі держави СНД і Євросоюзу, що робить його дієвим міжнародним інструментом із найбільшою кількістю учасників [105, с. 33].

Відповідно до ст. 25 Міжнародного пакту про громадські та політичні права кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданій в ст. 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість: брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців [106, с. 118].

Регіональні міжнародні стандарти містяться і в документах Ради Європи. Зокрема, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі - Конвенція), норми якої є обов'язковими до виконання і можуть застосовуватися судами України [107].

Проте щодо виборчого права, в Конвенції встановлено тільки право на вільні вибори, а прямої норми щодо загального виборчого права не має (ч. 3 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод) [108]. Разом з тим, Конвенція містить норми, зокрема, щодо недискримінації, які, на наш погляд, опосередковано впливають й на реалізацію загального виборчого права.

Оскільки, ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлено, що рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковим для виконання

Україною відповідно до ст. 46 Конвенції [109], загальне виборче право може знаходити своє закріплення в таких рішеннях.

Крім цього, міжнародні стандарти виборчого права закріплені в Конвенції про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасницях СНД 2002 р. [110] Кодексі належної практики у виборчих справах 2002 р., Керівних принципах і пояснювальній доповіді, ухваленим Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанською комісією) на 52-й сесії 18-19 жовтня 2002 р. (CDL-AD (2002) 023rev) [60], інших рекомендаціях і висновках Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), Венеціанської комісії ПАРЄ, Комітету міністрів Ради Європи, організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)/Бюро з демократичних інститутів і прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі (БДПЛ) та інших поважних міжнародних інституцій щодо стандартів виборчої демократії та належної організації проведення виборів [111, с. 13].

Зазначені стандарти та нормативи мають рекомендаційний характер, проте це не означає що їх виконувати не потрібно, адже реалізація відповідних стандартів є вагомим показником інтеграції конкретної держави до міжнародної демократичної спільноти.

Отже, аналіз положень Конституції України та встановлених міжнародних норм проведення виборів свідчить про те, що міжнародні положення відносно загального виборчого права здобули своє закріплення й на конституційному рівні, а тому в аспекті закріплення загального виборчого права, як основної засади проведення виборів українське законодавство відповідає міжнародним нормам.

Відповідно до ст. 8 Основного Закону України, Конституція України має найвищу юридичну силу, норми Конституції України є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [2]. Водночас, як влучно зазначає В. Колісник, в Україні відсутня традиція

ухвалення судових рішень винятково на підставі певної конституційної норми чи кількох національних норм. Зазвичай судді не наважуються ухвалити судові рішення, спираючись тільки на конституційну норму та на власне розуміння її сутності, керуючись при цьому «духом» чи хоча б «літерою» Конституції. Певна частина конституційних норм взагалі не може бути реалізована без поточного законодавства (наприклад провести парламентські чи президентські вибори без відповідного виборчого законодавства практично неможливо) [112, с. 47].

Крім цього, на конституційному рівні принцип загального виборчого права закріплено досить в декларативній формі, а його закріплення не містить детального розкриття змісту цього принципу та механізму його реалізації. На наш погляд, це є логічним та доцільним, адже конституційний акт не повинен детально регламентувати всі процеси та розкривати їх зміст. У зв'язку з цим, п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України визначено, що організація і порядок проведення виборів визначаються виключно законами України [2], які кореспондують встановлений Конституцією України принцип загальності і розкривають його зміст.

Першими нормативно-правовими актами, що регулювали порядок проведення виборів народних депутатів та місцевих виборів у незалежній Україні, були відповідно закони УРСР «Про вибори народних депутатів Української РСР» від 27 жовтня 1989 р. [113] та «Про вибори депутатів місцевих рад народних депутатів Української РСР» від 27 жовтня 1989 р. [114], на основі яких були обрані Верховна Рада та місцеві ради. Із запровадженням поста Президента України виникло питання про прийняття відповідного закону про президентські вибори і 5 липня 1991 р. був прийнятий Закон УРСР «Про вибори Президента УРСР» [115], який діяв аж до 1999 р., на основі якого проводилися вибори Президента України у 1991 та 1994 рр. [116, с. 37]. Варто зауважити, з самого початку існування української держави, незважаючи на те, що виборче законодавство зазнало

чисельних та суттєвих змін, закріплення загального виборчого права було у всіх редакціях виборчих законів.

На сьогоднішній день чинними виборчими законами в державі є Закон України «Про вибори народних депутатів України», Закон України «Про вибори Президента України» та Закон України «Про місцеві вибори», «Про Центральну виборчу комісію», «Про державний реєстр виборців».

Чинні виборчі закони України містять окрему норму, яка називається «Загальне виборче право» і яка розкриває зміст принципу загальності. Так, Закон України «Про вибори народних депутатів України» [28] і Закон України «Про вибори Президента України» [29] визначають, що вибори народних депутатів України і Президента України є загальними. Право голосу на виборах депутатів мають громадяни України, яким на день голосування виповнилося вісімнадцять років (ч. 1 ст. 2 та ч. 1 ст. 2). При цьому в цій же нормі Закону України «Про вибори народних депутатів» визначено, що громадяни України, які мають право голосу, є виборцями. Аналогічна норма міститься і в Законі України «Про місцеві вибори» [30].

Отже, законодавцем безпосередньо пов'язано принцип загального виборчого права з особою виборця, адже саме наявність права обирати і наділяє особу правосуб'єктністю виборця.

Закріплення принципу загального виборчого права в Законі України «Про місцеві вибори» містить посилання на право голосу, передбачене Конституцією та додатково встановлює необхідність проживання в певному регіоні. Так, відповідно до ст. 3 цього Закону України, право голосу на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів районної, обласної, сільської, селищної, міської, районної у місті ради та старости мають громадяни України, які мають право голосу відповідно до ст. 70 Конституції України та проживають на території Автономної Республіки Крим у межах відповідного територіального виборчого округу, належать до відповідних територіальних громад відповідно на території

району, області, села, селища, міста або районну у місті та проживають в межах відповідного територіального виборчого округу [30].

Крім цього, всі зазначені вище Закони містять положення про те, що будь-які прямі або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняються. Не допускаються обмеження щодо участі громадян у виборчому процесі, крім обмежень, передбачених Конституцією України та профільним Законом. Отже, законодавець пов'язує принцип загальності з недопущенням дискримінації осіб і саме відсутність цієї дискримінації і є однією із змістовних складових, яка забезпечує реалізацію цього принципу. Крім цього, на всіх видах виборів визначено, що реалізація права голосу забезпечується шляхом включення виборців до списків виборців, і всі закони обмежують у реалізації права голосу осіб, визнаних судом недієздатними.

Як нами було зазначено, в попередніх розділах цього дисертаційного дослідження загальне виборче право складається із двох складових: права голосу (активного виборчого права) та права бути обраним (активного виборчого права). Але окрема стаття «Загальне виборче право» в зазначених виборчих законах не охоплює повного обсягу загального виборчого права, адже не містять норм щодо пасивного виборчого права. Разом з тим, всі виборчі закони містяться статтю, яка називається «Право бути обраним», яка також містить положення про загальне виборче право в аспекті реалізації пасивного виборчого права. На наш погляд, це здійснено виключно для забезпечення принципу юридичної визначеності та зручності сприйняття і користування нормами виборчого закону.

Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про вибори народних депутатів України» визначено, що депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років [28]. Ця норма також

визначає, що означає проживання в Україні за цим законом та визначає, що не може бути висунутий кандидатом й обраний депутатом громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Згідно із ст. 9 Закону України «Про вибори Президента України» [29], Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років. Особа вважається такою, що проживає на території України, якщо її місце проживання зареєстроване в Україні відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [117]. Крім цього, цією нормою встановлено, що одна й та сама особа не може бути Президентом України більш як два строки підряд. Особа, яка двічі підряд обиралася на пост Президента України, не може бути висунута кандидатом на цей пост. Під час виборів Президента України Особа, повноваження якої на посту Президента України були припинені достроково відповідно до Конституції України, не може бути висунута кандидатом на пост Президента України на позачергових виборах, призначених у зв'язку з вказаним припиненням повноважень.

Що стосується місцевих виборів, то ст. 9 Закону України «Про місцеві вибори» визначено, що депутатом, сільським, селищним, міським головою, старостою може бути обраний громадянин України, який має право голосу відповідно до ст. 70 Конституції України, а не може бути обраний громадянин України, який має судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян чи корупційного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку [30].

Отже, у спеціальних виборчих законах загальне виборче право повноцінно закріплене у статтях «Загальне виборче право» та «Право бути

обраним», не зважаючи на те, що тільки норма про активне виборче право здобула назву «Загальне виборче право».

Окрім зазначених виборчих законів, загальне виборче право закріплено і в інших законодавчих актах України, які опосередковано стосуються питань проведення виборів, у зв'язку з чим цей принцип має там регламентний характер та не містить розкриття свого змісту.

Так, ст. ст. 12, 14-1, 45 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що сільський, селищний, міський голова, староста, депутати місцевих рад обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом [118]. У статті 2 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад зазначається, що депутат сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради відповідно до Конституції України і Закону України «Про місцеві вибори» обирається на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування на строк, встановлений Конституцією України [119].

Враховуючи те, що включення до Державного реєстру виборців визначено, як фактично надання доступу особам до реалізації загального виборчого права, і в Законі України «Про Державний реєстр виборців» принцип загальності також знайшов своє відображення. Так, ст.ст. 1-3 цього закону визначено, що Державний реєстр виборців – автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для зберігання, обробки даних, які містять передбачені цим Законом відомості, та користування ними, створена для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу відповідно до ст. 70 Конституції України. А однією з основних засад ведення Реєстру є загальний характер, який забезпечує включення до Реєстру усіх виборців незалежно від місця їх проживання чи перебування з метою реалізації принципу загального виборчого права [120]. Отже, хоча й опосередковано, але принцип загального виборчого права закріплений також в зазначеному законодавчому акті.

Тобто, в аспекті принципу загальності всі виборчі закони мають однаковий підхід за винятком реалізації виборчого права засудженими, військовослужбовцями та особам, які перебувають закордоном щодо місцевих виборів, що обумовлено об'єктивними причинами, враховуючи сутність цього виду виборів. Враховуючи зазначене, на наш погляд, стосовно закріплення принципу загальності кодифікація виборчого законодавства не має принципового значення.

Окрім міжнародних норм та законодавчих актів України, безпосередній вплив на загальне виборче право мають й рішення Конституційного Суду України, як органу, який наділений повноваженням по визнанню актів або їх окремих положень неконституційними. Звісно, не можна однозначно стверджувати про те, що в рішеннях Конституційного Суду України саме закріплений принцип загальності, проте, ці рішення безпосередньо впливають на зміст цього принципу та їх обґрунтування у справах, що стосуються загального виборчого права, дозволяють визначити його повний обсяг.

Принципу загальності, насамперед, стосується рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 р. № 1-рп/98 у справі про вибори народних депутатів України. Так, відповідно до п. 2 резолютивної частини цього рішення визнано неконституційними та такими, що обмежують здійснення виборчих прав громадянами України положення ч. 4, ч. 7 ст. 3 Закону України «Про вибори народних депутатів України», а саме: «Здійснення виборчого права зупиняється для осіб, які за вироком суду перебувають в місцях позбавлення волі, - на час перебування в цих місцях»; Військовослужбовці Збройних Сил, Національної гвардії, Прикордонних військ, Управління державної охорони, військ Цивільної оборони, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, крім тих осіб, які проходять строкову військову або альтернативну (невійськову) службу, особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, судді і прокурори, а також

державні службовці можуть бути зареєстровані кандидатами в депутати, якщо на момент реєстрації вони подадуть до окружної виборчої комісії особисте зобов'язання про припинення виконання службових повноважень на період виборчої кампанії» [98]. Саме це рішення вплинуло на те, що наразі засуджені необмежені у праві голосу і можуть його реалізувати.

Крім цього, положення, що стосуються загального виборчого права, містяться й в Рішенні Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 р. № 26-рп/2009 у справі про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України. Пунктом 2 резолютивної частини цього рішення визнано неконституційними положення ч. 6 ст. 2 (в частині визначення перебування на консульському обліку громадян України умовою реалізації права обирати на виборах Президента України) [121].

Оскільки принцип загального виборчого права не обмежується лише активним виборчим правом до таких рішень можна віднести й рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2002 р. № 2-рп/2002 у справі про виборчу заставу, якою було визнано конституційними положення, які передбачають внесення виборчої застави [122].

Аналіз законодавства свідчить про те, що загальне виборче право, як принцип виборчого права, посіло важливе місце в національному законодавстві України, адже воно закріплено, як на найвищому законодавчому рівні в Конституції України, так і у виборчих законах України «Про вибори Президента України» [29], «Про вибори народних депутатів України» [28], «Про місцеві вибори» [30] та інших законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» [118], «Про Державний реєстр виборців» [120] тощо.

Крім цього, принцип загального виборчого права закріплений і в міжнародних актах, які є частиною національного законодавства, а саме у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини та основних свобод, Кодексі належної практики у виборчих справах тощо.

Докладний зміст цього принципу наданий в спеціальних виборчих законах, проте не варто недооцінювати важливість його закріплення в Конституції України, як способу гарантування стабільності загального виборчого права на найвищому національному законодавчому рівні.

2.2 Обмеження загального виборчого права у національному законодавстві України

Як вже було розглянуто раніше обмеження виборчого права складаються із виборчих цензів та інших кваліфікаційних вимог, які впливають на реалізацію цього права.

Під виборчими цензами розуміють встановлені законом обов'язкові умови, яким повинен відповідати громадянин, що претендує на отримання права голосу, та які вводяться з метою легального позбавлення певної частини населення виборчих прав [123, с. 42]. Виборчі права не належать до «абсолютних» (тобто таких, які належать усім індивідам без винятку). Як відомо, встановлені законом умови, яким повинен відповідати громадянин, щоб мати і реалізувати виборче право називаються виборчими цензами. Відповідно суб'єктивне виборче право належить особі, яка відповідає вимогам встановлених законом виборчих цензів [124, с. 171].

Виборчі цензи— це передбачені конституцією чи виборчим законодавством вимоги (умови) щодо осіб для отримання чи здійснення ними виборчого права, які зумовлені потребами суспільства чи є об'єктивними за природою (вік, дієздатність), що чітко визначають електорат країни й окреслюють коло претендентів на мандат представницького органу, гарантуючи цим заборону привілеїв чи дискримінаційних перепон для окремих індивідів або груп індивідів [125, с. 80]. Ми вважаємо, що дані визначення не відповідають вимогам сучасності, оскільки вони або вказують на недемократичність обмеження загального виборчого права (які вводяться

з метою легального позбавлення певної частини населення виборчих прав), або закріплюють суб'єктивні та розпливчасті критерії (зумовленість потребами суспільства).

На наш погляд, виборчі цензи можна визначити, як встановлені на законодавчому рівні недискримінаційні певні ознаки, які надають особі статусу виборця та, наявність яких дозволяє особі висунути свою кандидатуру на виборні посади, встановлення яких обумовлено об'єктивними чинниками.

У науці поширена точка зору, що принцип загального виборчого права стосується як активного, так і пасивного виборчого права. Таку позицію висловили свого часу Ю. Тодика та О. Бандурка [126, с. 67], А. Георгіца [127, с. 5] та ін. Сьогодні це стверджують С. Марцеляк [128, с. 123], Л. Козодой [129, с. 5], О. Бакумов [130, с. 6]. Подібну позицію поділяє багато зарубіжних дослідників, зокрема: Б. Страшун [131, с. 328], М. Василик [128, с. 132], В. Ігнатов [133, с. 41], А. Раковська, К. Скотніцкі [134, с. 18] тощо. Ми погоджуємось із зазначеною позицією, адже окрім висновків щодо правової природи загального виборчого права, які були досліджені нами раніше, сам зміст виборчих цензів підтверджує, що вони стосуються реалізації як активного виборчого права, так і пасивного. Обмеження принципу загального виборчого права лише до права голосу не відповідає природі цього основоположного принципу, а більшість виборчих цензів за своєю природою є однаковими як для активного, так і для пасивного виборчого права (хоча і з певними відмінностями за обсягом).

Як зазначає В. Шаповал, для дотримання принципу загального виборчого права кваліфікаційні вимоги (цензи) «мають бути об'єктивними за природою (віковий ценз, ценз дієздатності) або зумовленими реальними суспільними потребами та відповідно обґрунтованими (ценз осілості, ценз громадянства) і не повинні створювати привілеї або дискримінаційні перепони для окремих індивідів або груп індивідів» [19, с.317].

А. Зінов'єв та І. Поляшова зауважують, що найбільш поширеними виборчими цензами, які застосовуються чи застосовувалися колись, «є ценз громадянства; віковий ценз; ценз осілості; майновий ценз; освітній ценз; ценз грамотності; ценз національності; ценз статі; мовний ценз і т. д.» [135, с. 71]. Щоправда, не всі такі цензи сьогодні вважаються припустимими у контексті принципу загального виборчого права; цензи, які порушують цей принцип, кваліфікуються як дискримінаційні, тобто такі, що надмірно обмежують коло носіїв відповідного права [136, с. 8]. Отже, існує певний набір виборчих цензів, які відповідають принципу загального виборчого права (їх прийнято називати природними) [137, с. 73]; вихід за їх межі і запровадження додаткових цензів означає надмірне обмеження суб'єктивного виборчого права, яке сьогодні розцінюється як дискримінаційне.

Польський правознавець А. Сокаля вважає, що сутність засади загальності «зводиться до директиви, щоб коло осіб, яким належать суб'єктивні виборчі права, було якомога ширшим, і в усякому разі було б вільним від дискримінаційних обмежень» [138, с. 140]. На думку дослідника, поняття «виборчий ценз» використовується у двох різних значеннях [139, с. 26]. Дійсно, як зазначає Ю.Б. Ключковський, по-перше, цим терміном позначають будь-яку умову, яка визначає наявність в особі суб'єктивного виборчого права (природний ценз). По-друге, на відміну від природних умов володіння виборчими правами, цензом називають додаткову обмежувальну вимогу, що виключає з числа суб'єктів відповідного права на підставі певної ознаки осіб, які не відповідають цим обмеженням (дискримінаційний ценз). Саме в останньому сенсі принцип загального виборчого права протиставляється цензовому (тобто обмеженому) виборчому праву [20, с. 172].

Звичайно, виборчі цензи для пасивного виборчого права часто мають вигляд більш жорстких вимог порівняно з цензами активного виборчого права. Однак це лише засвідчує те, що принцип загального виборчого права не є простим (містить не єдину вимогу). Оскільки не є єдиним саме

суб'єктивне виборче право, не зобов'язане бути однаковим коло суб'єктів цих прав. Як і більшість галузевих принципів, принцип загального виборчого права, включає певний набір правових вимог [140, с. 168], адресованих відповідним носіям кожного із суб'єктивних виборчих прав, окреслюючи загальність кола відповідних суб'єктів [20, с. 174].

Одним з основних виборчих цензів у вітчизняному виборчому праві є ценз громадянства. Так, Конституцією України (ст. 70) встановлено, що право голосу на виборах мають громадяни України. Відповідно до ст.ст. 76, 103 Основного закону України народним депутатом України та Президентом України може бути обрано громадянина України, Президентом України може бути обраний громадянин України [2]. Аналогічні норми міститься й у виборчих законах України. Стосовно пасивного виборчого права на місцевих виборах на конституційному рівні ценз громадянства не закріплено, проте ст. 9 Закону України «Про місцеві вибори» встановлено, що депутатом, сільським, селищним, міським головою, старостою може бути обраний громадянин України, який має право голосу відповідно до ст. 70 Конституції України, а отже це визначення охоплює ценз громадянства [30].

Отже, на конституційному та законодавчому рівнях ценз громадянства встановлено для активного та пасивного виборчого права. При цьому не має значення, у якому порядку було отримано громадянство України, термін перебування у громадянстві України. Громадяни України, які проживають або перебувають у період підготовки і проведення виборів за межами України, мають право голосу на виборах Президента України та народних депутатів України депутатів, реалізація якого забезпечується включенням їх до списку виборців на відповідній закордонній виборчій дільниці [125, с. 80].

Встановлення такого цензу в національному виборчому законодавстві позбавляє іноземців та осіб без громадянства можливості обирати та бути обраними. Проте, наявність цього цензу не позбавляє виборчого права осіб, які наряду з українським громадянством мають громадянство іншої особи.

Стаття 4 Конституції України встановлює, що в Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом [2]. Стаття 2 Закону України «Про громадянство України» встановлює, що принцип єдиного громадянства виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України, а якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України [141].

Варто погодитись з Ю.Б.Ключковським, який визначає, що виходячи з презумпції відсутності колізії між ст. 4 Конституції та розумінням принципу єдиного громадянства, як він викладений у п. 1 ст. 2 Закону «Про громадянство України», слід прийняти, що усі біпатриди, які мають громадянство України, мають статус виборця і володіють правом голосу на загальнонаціональних виборах незалежно від місця проживання, а на місцевих виборах – у повній аналогії з іншими громадянами України [20, с. 179].

Отже, особи з подвійним громадянством володіють загальним виборчим правом, але на наш погляд це не суперечить встановленому цензу громадянства. Оскільки цей ценз не передбачає, що особа має тільки громадянство України, у разі наявності у особи декількох громадянств у відносинах з Україною, вона є громадянином України.

Вітчизняні науковці-конституціоналісти О.В. Марцеляк та С. М. Марцеляк обґрунтовано вважають цю кваліфікаційну вимогу виборчим цензом [125, с. 82]. Такої ж самої думки притримуються й польські дослідники М. Хмай та В. Скшидло [142, с. 44]. Однак, на думку Є. Бучковського, вимога наявності громадянства для володіння правом голосу настільки природна, що не може вважатися виборчим цензом, оскільки політичний характер виборчих прав за самою своєю природою

визначає їх належність лише громадянам держави [143, с. 66]. Ми не можемо погодитись з думкою Є. Бучковського повною мірою, адже деякі сучасні держави допускають можливість іноземців не тільки голосувати, але й балотуватись на виборні посади, хоча і, переважно, на місцевому рівні. Враховуючи це, неможливо казати про абсолютну природність вимоги наділення виборчими правами виключно громадян України. А отже ця кваліфікаційна умова являється виборчим цензом.

Національним законодавством встановлено віковий ценз як для пасивного, так і для активного виборчого права. Цей ценз пов'язує наявність у громадянина України виборчого права з досягненням ним певного віку. Запровадження такого вікового цензу має на меті наділення громадян України виборчим правом у віці, коли вони сформувалися як особистість, мають усвідомлені політичні позиції, які ґрунтуються на певному рівні знань і хоча б мінімальному життєвому досвіді, можуть свідомо зробити вибір на користь тієї чи іншої політичної сили чи окремих кандидатів у депутати [13, с. 81].

Відповідно до ст. 70 Конституції України право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років [2]. Зазначений вік є загальним для всіх видів виборів для реалізації активного виборчого права.

Цей вік збігається з віком набуттям особою дієздатності, але набуття дієздатності до досягнення 18 років не є підставою для безумовного отримання активного виборчого права, що було досліджено раніше.

Вимога досягнення 18-річного віку на день голосування має наслідком дострокове набуття статусу виборця і, як результат, виборчої дієздатності особами, яким 18 років виповнюється у період не пізніше дня голосування; у разі проведення повторного голосування на виборах особи, яким 18 років виповнюється на день повторного голосування, також набувають виборчої дієздатності достроково, з дня призначення повторного голосування. Також зазначимо, що особи, яким 18 років після дня повторного голосування, не

набувають статусу виборця до закінчення виборчого процесу, тобто фактично вони набувають виборчої дієздатності з деякою затримкою.

Статтями 76 та 103 Конституції України встановлено, що народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, а Президентом України – тридцяти п'яти років [2].

Для вікового цензу пасивного виборчого права існує особливість моменту набуття права бути кандидатом на виборах у зв'язку з досягненням віку, встановленого цензом. Як зазначає В. Шаповал, оскільки віковий ценз для кандидата пов'язується у часі з днем виборів (голосування на виборах), «особа, яка на початку виборчої кампанії не відповідає зазначеним кваліфікаційним вимогам, може бути зареєстрована кандидатом у народні депутати України за умов відповідності таким вимогам у перспективі на день парламентських виборів»; очевидно, ці ж міркування повинні застосовуватися і до кандидатів на виборах будь-якого іншого типу (президентських чи місцевих). Отже, як і у випадку права голосу, особа набуває пасивного виборчого права з дня початку виборчого процесу, якщо вона досягне віку, встановленого цензом, на день голосування, тобто (у випадку, коли відповідний вік досягається після початку виборчого процесу) достроково, до фактичного досягнення такого віку [20, с. 243].

Водночас, на місцевих виборах віковий ценз і для пасивного, і для активного виборчого права збігається і становить 18 років, адже жодних законодавчих винятків для осіб, які балотуються на місцеві виборні посади відносно віку не встановлено.

Наступний ценз, встановлений національним виборчим законодавством – ценз дієздатності – виражається в обмеженні реалізації виборчого права громадян, які визнані судом недієздатними (стаття 70 Конституції України) [2].

Щодо пасивного виборчого права, то Президентом України, народним депутатом України та депутатами місцевих рад, місцевими головами та

старостами можуть бути особи, які мають право голосу (ст. 76, 103 Конституції України) [2], а отже ті, які, зокрема, є дієздатними. Отже, ценз дієздатності встановлений й для реалізації пасивного виборчого права.

Недієздатними в свою чергу визнаються особи, які внаслідок хронічного, стійкого психологічного розладу не здатні усвідомлювати значення своїх дій і (або) керувати ними (ст. 39 Цивільного кодексу України). Зазначене рішення щодо громадянина може бути прийняте тільки в судовому порядку на підставі ретельного вивчення медичного висновку. Не може бути обмеження виборчих прав громадян України, які хворіють на психічні розлади, тільки на основі психіатричного діагнозу або факту перебування на диспансерному обліку чи на стаціонарному лікуванні [125, с. 83]. Цивільний процесуальний кодекс України передбачає, що рішення суду щодо визнання особи недієздатною після набрання ним законної сили надсилається судом органам ведення Державного реєстру виборців за місцем проживання фізичної особи. Термін дії такого рішення встановлюється судом, але не може перевищувати двох років, а продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною здійснюється на підставі подачі відповідного клопотання опікуном або представником органу опіки та піклування (ст. 300 Цивільного процесуального кодексу України).

Цивільне законодавство передбачає поряд із повною цивільною дієздатністю, також інші обсяги цивільної дієздатності: часткову цивільну дієздатність для осіб віком до 14 років, неповну цивільну дієздатність для осіб віком від 14 до 18 років, а також обмежену цивільну дієздатність. У даному контексті вбачається певна проблема, оскільки в Україні особи з обмеженою дієздатністю мають таку ж можливість здійснити волевиявлення, як і особи з повною дієздатністю, що не повинно мати місце [144, с. 38].

Також Конституція не обмежує пасивного виборчого права осіб з обмеженою дієздатністю, а це означає, що вони можуть балотуватися на усіх виборах в Україні.

Ю.Б. Ключковським визначає, що якщо у виборчому процесі участь піклувальника ще можна якось собі уявити (наприклад, у ролі довіреної особи), то здійснення повноважень у разі обрання таку участь виключає повністю, що повинно б бути переконливим аргументом на користь позбавлення обмежено дієздатних осіб пасивного виборчого права. З огляду на функції виборної посадової особи, таке позбавлення пасивного виборчого права рівною мірою мало б стосуватися підстав обмеження дієздатності, передбачених як частиною першою (психічний розлад), так і частиною другою (зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми) ст. 36 ЦК України. Варто погодитись з Ю.Б. Ключковським стосовного того, що можливість балотуватися на виборах (а отже, й бути обраним) для осіб з обмеженою дієздатністю породжує ситуацію, абсурдну з огляду на її потенційні правові наслідки. Це вимагає внесення змін до статей 76, 103, 136 та 141 Конституції, які б віднесли до дискваліфікаційних вимог щодо пасивного виборчого права визнання особи частково дієздатною за рішенням суду [20, с. 244].

Ще один виборчий ценз, який встановлений виборчим законодавством – ценз осілості. Він передбачає, що за особою визнається право висувати свою кандидатуру на вибори, лише після того, як вона проживає в даній країні (чи місцевості) певний період часу. Зміст цього цензу полягає в тому, що кандидат має бути хоча б мінімально ознайомленим з проблемами своєї країни (місцевості), де він спробує реалізувати пасивне виборче право [145, с. 42].

У національному виборчому праві цей ценз виражається у вимозі до кандидата в народні депутати проживати на території України протягом останніх п'яти років. Тобто, ценз осілості має місце тільки щодо реалізації громадянами України свого пасивного виборчого права і спрямований на те, щоб депутатами Верховної Ради України обиралися особи, які достатньо глибоко знають і розуміють економічні, політичні, соціальні й інші проблеми

державного та суспільного розвитку України й відповідно до цього можуть більш компетентно виконувати свої обов'язки [13, с. 83].

У свою чергу, ценз осілості для реалізації активного виборчого права має місце під час голосування за мажоритарними виборчими округами під час виборів народних депутатів України та на місцевих виборах. Але цей ценз проявляється не як проживання на території України протягом певного строку, а як проживання на певній території, тобто відношення особи до територіальної громади, яка знаходиться в межах окремого виборчого округу.

Стосовно виборів Президента України, то ст. 103 Конституції України встановлено десятирічний термін проживання перед днем виборів в Україні [2].

Як вірно зазначено О.В. Марцеляком та С.М. Марцеляк, існування цензу осілості на місцевих виборах пояснюється «особливостями організації і здійснення владарювання на рівні адміністративно-територіальних одиниць, реальною залученістю конкретних виборців, які проживають у їх межах, до вирішення місцевих справ» [125, с. 84].

Реалізація волевиявлення народу на місцевих виборах здійснюється через його «поділ» на окремі частини – територіальні громади, які уповноважені Конституцією України (ст. 140) здійснювати місцеве самоврядування. Водночас це не означає, що кожен громадянин належить до відповідної територіальної громади; окремі категорії дієздатних громадян-виборців не належать на час проведення місцевих виборів до жодної територіальної громади і виявляються через це в силу Конституції та закону позбавленими права голосу на цих виборах [146, с. 209].

Наведене вище підкреслює той факт, що громадяни України, які мають виборче право відповідно до ст. 70 Конституції України (де визначено обсяг загального виборчого права), однак не належать до відповідної територіальної громади, не мають права голосу на відповідних місцевих виборах. Тим самим Конституція України встановлює обмеження обсягу

загального виборчого права на місцевих виборах: правом голосу на таких виборах користуються виборці – мешканці відповідного села, селища, міста, тобто ті, що мають місце проживання у цьому селі, селищі, місті і, як наслідок, належать до відповідної територіальної громади. Проте наявність такого цензу осілості не порушує засади загального виборчого права, оскільки відповідає правовій природі місцевого самоврядування [146, с. 210].

Насамперед це пов'язано з тим, що вибори органу місцевого самоврядування проводяться у межах території юрисдикції цього органу (тобто відповідної адміністративно-територіальної одиниці). Тому відповідна територіальна виборча комісія, повноваження якої поширюються лише «на територію відповідного виборчого округу або виборчого територіального округу в межах адміністративно-територіальної одиниці стосовно відповідних місцевих виборів» (п. 2 ч. 2 ст. 19 Закону України «Про місцеві вибори»), не має повноваження організувати голосування громадян за межами цієї адміністративно-територіальної одиниці [20, с. 201-202].

Ми погоджуємося, що наявність такого цензу осілості не порушує засади загального виборчого права, оскільки відповідає правовій природі інституту місцевого самоврядування.

Моральний ценз в національному виборчому законодавстві виражений у формі обмеження пасивного виборчого права громадян, якімають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку. Ця обставина є кваліфікуючою, вирішальною ознакою для обмеження громадянина статусу суб'єкта виборчого процесу, що реалізує пасивне виборче право.

Стаття 76 Конституції України встановлює, що не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку [2]. Зазначена норма кореспондується зі ст. 9 Закону України «Про вибори народних депутатів» [28]. Згідно зі ст. 9 Закону України «Про місцеві вибори» депутатом, сільським, селищним, міським

головою, старостою не може бути обраний громадянин України, який має судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян чи корупційного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку [30].

Останній закон трохи звужує обмеження, накладені моральним цензом: так дискваліфікація для пасивного виборчого права на місцевих виборах тепер настає лише у разі «тяжкого або особливо тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян чи корупційного злочину» (ч. 2 ст. 9 зазначеного Закону, а не внаслідок засудження не за будь-який умисний злочин. Такий підхід викликає справедливу критику науковців, оскільки «допускає балотування на місцевих виборах... кандидатів, засуджених за злочини невеликої та середньо тяжкості, причому навіть якщо на момент виборів ці кандидати відбувають покарання в місцях позбавлення волі» [20, с. 258].

Серед науковців існує думка, що є усі підстави поставити під сумнів право особи, яка перебуває у правовому конфлікті з державою, брати участь у здійсненні влади в державі та, зокрема цю владу формувати. Такого типу моральний ценз обґрунтовує В. Шаповал: «Не викликає сумнівів, що на здобуття мандата народного депутата України і на участь у перспективі у парламентській діяльності можуть претендувати лише громадяни, інтелектуально-вольовий стан і поведінка яких узгоджуються із загально визнаними моральними критеріями. Діяльність народних депутатів має відповідати інтересам суспільства, а ці інтереси об'єктивно знаходяться у площині моралі» [134, с. 147]. Як зазначають польські конституціоналісти, «добір кандидатів на публічні посади пов'язується із суспільною довірою», тоді як «особи, покарані за вчинений злочин, не гідні такої довіри» [20, с. 251–252].

Судимість виникає з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 88 Кримінального кодексу України), проте строк перебігу судимості розпочинається з дня відбуття основного і додаткового

покарання (ч. 1 ст. 90 КК України). Таким чином, формула «має судимість» є загальною і характеризує також осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Однак оскільки дискваліфікаційна вимога конституційного цензу стосується лише осіб, засуджених за вчинення умисного злочину, вона не позбавляє пасивного виборчого права осіб, які відбувають покарання (і мають судимість) за вчинення злочину з необережності. КК України передбачає низку складів злочинів, суб'єктивна сторона яких характеризується необережною формою вини, санкція щодо яких передбачає покарання у вигляді позбавлення волі. Отже, за змістом цензу, встановленого ч. 3 ст. 76 Конституції, громадяни, засуджені за подібні злочини, володіють пасивним виборчим правом незважаючи на те, що вони перебувають в установах кримінально-виконавчої системи, відбуваючи покарання у вигляді позбавлення волі. Проте такі громадяни не мають жодної легальної можливості реалізувати це право шляхом здійснення встановлених законом процедур, а отже, таке право стає фікцією. Тому вважаємо, що більш послідовно було б розділити відповідну дискваліфікаційну вимогу на дві складові, перша складова якої встановлювала б втрату пасивного виборчого права усіма громадянами, які відбувають покарання у вигляді позбавлення (чи обмеження) волі незалежно від кваліфікації вини (на час відбування такого покарання), а друга позбавляла б права балотуватися осіб, які мають непогашену чи незняту судимість за вчинення злочинів певної категорії (відповідно до чинної норми – умисних злочинів) [20, с. 254–255].

Що стосується осіб, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі або були засуджені до іншого виду покарання і мають судимість, вважаємо, що доцільно застосовувати обмеження пасивного виборчого права лише у випадку їх засудження за процедурою *публічного звинувачення*; особи, які мають судимість внаслідок засудження за процедурою *приватного звинувачення*, у таких випадках не повинні зазнавати автоматичного

обмеження публічних прав, у тому числі пасивного виборчого права [20, с. 257].

Водночас, національним законодавством не встановлено вимог щодо неможливості бути обраним на пост Президента України кандидата, який має судимість. Разом з тим, ст. 51 Закону України «Про вибори Президента України» встановлено вимогу до подачі кандидатом на цей пост документів, серед яких автобіографія особи, висунутої кандидатом на пост Президента України, що обов'язково повинна містити, зокрема, відомості про судимість, не погашену і не зняту у встановленому законом порядку [29].

На наш погляд, невстановлення морального цензу у вигляді неможливості займати пост глави держави засудженій особі свідчить про прогалини в чинному законодавстві та відсутність уніфікованості положень виборчого законодавства для різних видів виборів. У зв'язку з цим, Конституція України та Закон України «Про вибори Президента України» в цій частині потребує внесення змін з метою встановлення цього цензу для особи, яка претендує на пост Президента України.

Варто зауважити, що Конституція України й вітчизняне виборче законодавство не передбачають морального цензу для реалізації громадянами свого активного виборчого права [125, с. 84].

На думку В.Б. Ковальчука, не зайвим було б в законодавстві передбачити такі анулюючі виборчі обмеження, які стосуються наркотичної залежності, алкоголізму, відсутності батьківських прав і інші, які можуть бути точно юридично встановлені та зафіксовані. Крім цього, видається можливим запровадження таких обмежень щодо осіб, які вчинили певну категорію умисних злочинів проти особи, суспільства та держави, навіть, якщо судимість погашена, чи знята у встановленому законом порядку [145, с. 142], а також неплатників аліментів та податків.

Ще одним цензом пасивного виборчого права, який застосовується у вітчизняному виборчому праві, є ценз грамотності, який у рудиментарній формі присутній у ч. 2 ст. 103 Конституції України і стосується виборів

Президента України, вимагаючи від кандидата *володіння державною мовою*[147, с. 38]. Ценз грамотності (письменності) був актуальним у часи, коли значна частина населення була неписьменною. Проте, як зазначає В. Маклаков, такий ценз, який передбачає вміння читати і писати державною мовою, а іноді розуміти і тлумачити конституцію країни, спостерігається не настільки рідкісно, коли мова йде про пасивне виборче право [74, с. 259].

Як вказує заступник голови ЦВК України Є. Радченко, Закон України «Про вибори президента» не передбачає, що кандидати на пост глави держави мають «добре» володіти українською мовою, а вказує як необхідну вимогу до них лише володіння державною мовою[148].

Відсутнє таке визначення й у вітчизняному виборчому законодавстві. Погоджуючись із тим, що рівень володіння державною мовою «має бути таким, щоб забезпечувати належне виконання президентських повноважень», зазначимо, що нормативна невизначеність щодо способу встановлення достатності цього рівня може (у разі виникнення питання щодо дотримання цього цензу) призвести до конфлікту і звинувачень у свавільному його застосуванні. Доцільно встановити, що в умовах обов'язковості повної загальної середньої освіти (ч. 2 ст. 53 Конституції) та обов'язкового вивчення державної мови у середніх школах критерій достатнього рівня володіння державною мовою полягає в отриманні відповідної («відмінно» або не нижчої від певного визначеного рівня відповідно до зовнішнього незалежного оцінювання) атестаційної оцінки у державному документі про середню освіту. Однак за відсутності такої оцінки (наприклад, у разі отримання загальної середньої освіти за часів СРСР у школі, де українська мова не вивчалася, або за наявності у документі про середню освіту оцінки, що засвідчує недостатній рівень («задовільно» чи «незадовільно» або нижче визначеного рівня відповідно до зовнішнього незалежного оцінювання) необхідно передбачити процедуру офіційного випробування (подібну до встановленої киргизьким законодавством), яке мало б засвідчити дотримання конституційної вимоги.

Деякі дослідники з пострадянських країн висловлюють думку, що метою нормативного закріплення обов'язку глав держав і членів парламенту знати державну мову є лише «підвищення престижності державних мов», а «перевірка знань державної мови кандидатами на пост глави держави, висунення вимог про проходження процедури перевірки знання державної мови є дискримінаційними заходами політичної боротьби, які обмежують пасивне виборче право» [20, с. 261].

Сьогодні в Україні гостро піднімається питання української мови, підтвердження чого є ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25.04.2019 [149].

Згідно зі ст. 7 цього закону вільно володіти державною мовою зобов'язані, будуть, зокрема, Президент України, народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови. Ст. 8 Закону визначено, що вимоги щодо відповідного рівня володіння державною мовою цих осіб, встановлює Національна комісія зі стандартів державної мови, а перевіряє Центр української мови. Цим же законом передбачено внесення зміни до Закону України «Про вибори Президента України» та включення документу для подачі кандидатом на пост глави держави – сертифіката про рівень володіння українською мовою. Зміни щодо вимоги володіння державною мовою вносяться й до Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28], Закону України «Про місцеві вибори» [30] та Закону України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим».

Отже, найближчим часом ценз грамотності в аспекті володіння державною мовою буде посилений та поширений на всіх кандидатів на виборні посади, реорганізується з формального на реальну умову допуску осіб до управління державою та представництва у місцевому самоврядуванні. На наш погляд, в частині реалізації пасивного виборчого права це є

виправданим кроком, адже високопосадовці повинні володіти державною мовою і це не є дискримінаційною вимогою.

На сьогодні залишається не зрозумілим, чи є в Україні майновий ценз, який передбачає відсторонення від участі в голосуванні осіб, що не володіють певним майном у формі нерухомості, грошовому вираженні, в формі сплати певної суми податку. Наявність такого питання пов'язана з тим, що відповідно до чинного законодавства однією з обов'язкових умов для участі у виборах до органів державної влади є внесення грошової застави [123, с. 42]. Як зауважує Д.М. Гринджук, сьогодні, незважаючи на наявність негативних оцінок чинного законодавства про заставу, вона є найефективнішим способом забезпечення виконання зобов'язань [150, с. 3–4].

Статтею 49 Закону України «Про вибори Президента України» встановлено, що грошова застава вноситься партією, яка висунула кандидата на пост Президента України, або кандидатом на пост Президента України до подання документів Центральній виборчій комісії для реєстрації у розмірі два мільйони п'ятсот тисяч гривень [29].

Стаття 56 Закону України «Про вибори народних депутатів України» говорить, що партія, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати у загальнодержавному окрузі, після початку виборчого процесу та до подання документів Центральній виборчій комісії для реєстрації кандидатів у депутати вносить в безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії грошову заставу в розмірі однієї тисячі розмірів мінімальної заробітної плати [28].

Згідно зі ст. 44 Закону України «Про місцеві вибори», грошова застава вноситься місцевою організацією партії, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати в багатомандатному виборчому окрузі, кандидата на посаду міського голови, або організацією відповідної політичної партії вищого рівня, а також особою, яка висувається кандидатом на посаду міського голови шляхом самовисування, після початку виборчого процесу та

до подання документів територіальній виборчій комісії для реєстрації кандидатів у безготівковому порядку на спеціальний рахунок відповідної територіальної виборчої комісії у розмірі, що є пропорційним до кількості виборців відповідних області, району, міста, району в місті та визначається: для кандидата на посаду міського голови – з розрахунку 4 розміри місячної мінімальної заробітної плати на кожні 100 тисяч виборців відповідного одномандатного виборчого округу; для виборчого списку кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, районної у місті ради, висунутого у багатомандатному виборчому окрузі, – з розрахунку 4 розміри місячної мінімальної заробітної плати на кожні 100 тисяч виборців відповідного багатомандатного виборчого округу [30].

Крім цього, виборчими законами встановлено і підстави повернення такої застави. Так, ст. 49 Закону України «Про вибори Президента України» визначено, що грошова застава повертається суб'єкту її внесення у разі, якщо відповідного кандидата визнано обраним Президентом України або включено до виборчого бюлетеня для повторного голосування. В інших випадках грошова застава не повертається і перераховується до Державного бюджету України. У разі прийняття Центральною виборчою комісією рішення про відмову в реєстрації кандидата на пост Президента України, внесена грошова застава у п'ятиденний строк з дня його прийняття перераховується суб'єкту її внесення (відповідно на рахунок партії або рахунок, зазначений кандидатом на пост Президента України) [29].

Згідно зі ст. 56 Закону України «Про вибори народних депутатів України» визначено що партія, яка висунула кандидата в депутати в одномандатному окрузі, кандидат у депутати, який балотується в одномандатному окрузі в порядку самовисування, після початку виборчого процесу та до подання документів Центральній виборчій комісії для реєстрації вносить на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії грошову заставу в розмірі десяти розмірів мінімальної заробітної плати. У

разі прийняття Центральною виборчою комісією рішення про відмову в реєстрації кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії, або про відмову в реєстрації кандидата у депутати в одномандатному окрузі внесена грошова застава у п'ятиденний строк після прийняття відповідного рішення перераховується на рахунок партії. У разі прийняття Центральною виборчою комісією рішення про відмову в реєстрації кандидата у депутати, який балотується в одномандатному окрузі в порядку самовисування, внесена грошова застава повертається у п'ятиденний строк після прийняття відповідного рішення на визначений відповідним кандидатом у депутати рахунок. Грошова застава, внесена партією, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати у загальнодержавному окрузі, повертається у разі, якщо за підсумками виборів партія отримала право на участь у розподілі депутатських мандатів, у восьмиденний строк з дня офіційного оприлюднення результатів виборів депутатів на рахунок партії. Грошова застава, внесена партією, яка висунула кандидата в депутати в одномандатному окрузі, повертається у разі, якщо за підсумками виборів кандидат визнаний обраним в одномандатному окрузі, у восьмиденний строк з дня офіційного оприлюднення результатів виборів депутатів на рахунок партії. Грошова застава, внесена кандидатом у депутати, який балотувався в одномандатному окрузі в порядку самовисування, повертається у разі, якщо за підсумками виборів кандидат визнаний обраним в одномандатному окрузі, у восьмиденний строк з дня офіційного оприлюднення результатів виборів депутатів на рахунок, вказаний у заяві, поданій до Центральної виборчої комісії обраним народним депутатом [28].

Відповідно до ст. 44 Закону України «Про місцеві вибори», грошова застава повертається відповідному суб'єкту внесення у випадку, якщо відмовлено в реєстрації відповідного кандидата, всім кандидатам, включеним до виборчого списку, якщо відповідні вибори були визнані такими, що не відбулися, або якщо за результатами місцевих виборів кандидат визнаний обраним міським головою або місцева організація партії, що висунула список

кандидатів у депутати, отримала право на участь у розподілі депутатських мандатів [30].

На сучасному етапі в науці використовується як термін «грошова застава», так і термін «виборча застава». Обидва терміни дозволяють відрізнити заставу як інститут виборчого права від цивільно-правової застави (адже у цивільному праві гроші не можуть бути предметом застави). Хоча термін «виборча застава» уявляється більш точним, в першу чергу завдяки тому, що для його точного розуміння не потрібно бути обізнаним з нюансами застави згідно з цивільним законодавством [151, с. 203–204], законодавцем в національному виборчому законодавстві все ж таки використано термін грошова застава.

Конституційний Суд України визначив, що виборчий ценз і грошова (виборча) застава мають різну правову природу. Грошова застава використовується у світовій практиці не як майновий ценз, а як одна з умов реєстрації кандидатів для участі у виборах. Виборчий ценз є кваліфікаційною умовою щодо наявності виборчого права, а виборча застава – лише умовою реєстрації кандидата у депутати. Майновий виборчий ценз безпосередньо пов'язаний із майновим станом особи, тобто характеризується сукупністю рухомого та нерухомого майна, певним рівнем річного доходу громадянина, які визначають його як власника [152, с.86].

Метою грошової (виборчої) застави є обмеження чи усунення зловживання громадянином виборчим правом, передусім за рахунок платників податків. Із системного тлумачення положень Закону випливає, що грошова застава застосовується з метою забезпечення відповідального ставлення громадян як ймовірних кандидатів у депутати до їх участі у виборах, сприяє прийняттю виважених рішень кандидатом у депутати, якого висунуто в одномандатному окрузі, та кандидатами у депутати, включеними до виборчих списків у багатомандатних округах, щодо реалізації їх пасивного виборчого права, а також упереджує можливі невиправдані витрати з державних фондів. До того ж відповідно до ч. 5 ст. 43 Закону

грошова застава повертається партіям (блокам), які взяли участь у розподілі депутатських мандатів, та депутатам, обраним в одномандатних округах. З огляду на це грошову (виборчу) заставу не можна розглядати як обмеження пасивного виборчого права громадян за ознакою майнового стану.

Водночас встановлення грошової (виборчої) застави не порушує конституційного принципу рівності громадян перед законом та рівності їх конституційних прав і свобод, а також принципу рівності політичних партій перед законом. Отже, передбачена положеннями ст. 43 Закону грошова застава за своєю правовою природою не є майновим цензом, а вказана норма не суперечить положенням статей 21, 24 Конституції України, за якими всі люди є вільні і рівні у своїй гідності і конституційних правах і свободах. (абз. 3-6 підпункту 4.2 п. 4 мотивувальної частини) [122].

Із оцінкою відмінності природи майнового цензу (одна з історичних форм якого полягала у сплаті громадянином виборчого податку, своєрідної форми оплати за можливість участі у виборах та виборчої (грошової) застави, проведеної Конституційним Судом України, у принципі слід погодитися; проте далеко не вся аргументація Суду у цьому питанні виглядає переконливо. Неспроможність громадянина у зв'язку з його матеріальним станом сплатити грошову заставу, що унеможлиблює його реєстрацію як кандидата, нічим за своєю суттю не відрізняється від відмови йому в наявності пасивного виборчого права, оскільки останнє стає фікцією; тому просте проголошення застави «умовою реєстрації кандидата» не є достатнім свідченням відмінної правової природи застави і цензу.

Насправді межа між виборчою заставою та виборчим податком (який є формою майнового цензу) достатньо тонка; відмінність між ними визначається двома факторами – розміром та умовами повернення. По суті, Конституційний Суд України визнав роль першого фактора, звернувши увагу, що розмір грошової застави має встановлюватися «залежно від майнової спроможності переважної більшості населення країни. Порушення

цієї вимоги може суттєво обмежити кількість претендентів на місця в парламенті, особливо від фінансово малозабезпечених партій (блоків) та кандидатів у депутати» (п. 5 мотивувальної частини цитованого Рішення). Проте обмеження можливості балотуватися на виборах у зв'язку з фінансовою малозабезпеченістю якраз і є сутністю майнового цензу, яким стає надмірна за розміром застава [20, с. 262].

Отже, оцінка того, чи виборча застава як засіб відсіювання «несерйозних кандидатів» не перетворюється на дискримінаційний майновий ценз, істотно залежить від розміру застави у співвідношенні до «майнової спроможності переважної більшості населення країни». Практика вітчизняного виборчого законодавства демонструє різні підходи до розміру застави, а отже, надає різні підстави для оцінки. Так, виборча застава, встановлена для реєстрації кандидата у народні депутати України в одномандатному окрузі, яка складає десять розмірів мінімальної заробітної плати, тобто, станом на початок 2018 р., орієнтовно 37 тис. гривень (див. ч. 2 ст. 56 Закону «Про вибори народних депутатів України»), може бути оцінена як припустима за розміром і недискримінаційна [20, с. 263]. Надмірно високий розмір виборчої застави та виключні умови її повернення дійсно надають цьому інституту рис майнового цензу, створюючи певні передумови для дискримінації громадян за майновою ознакою. Окрім приведення виборчої застави до рівня «майнової спроможності переважної більшості населення країни», необхідно істотно знизити рівень критерію повернення застави, щоб уникнути її перетворення на виборчий податок [20, с. 265].

О.В. Гейда вважає, що необхідно розмежувати розмір грошової застави, що вноситься на виборах Президента України, залежно від того, хто є суб'єктом висунення кандидата, – політична партія (виборчий блок партій) чи сам кандидат. Якщо сам кандидат – то розмір застави повинен встановлюватися залежно від мінімальної заробітної плати та середньої заробітної плати в Україні і визначатися для кожних наступних виборів. Тільки таким чином вона не може розглядатися як така, що порушує права і

свободи людини і громадянина. Законодавцю слід переглянути випадки перерахування грошової застави до державного бюджету. Варто закріпити на законодавчому рівні, що неповернення грошової застави є штрафною санкцією і грошова застава може не повертатися учаснику виборчого процесу тільки у разі грубого порушення норм виборчого законодавства і, як наслідок, правил виборчого процесу. Тільки у разі внесення до чинного законодавства зазначених змін грошову заставу можна вважати не майновим цензом, запровадження якого є грубим порушенням виборчого права громадян нашої держави, а способом забезпечити відповідальне ставлення до пасивного виборчого права [123, с. 45]. О.В. Гейда приходять до висновку, що перерахування виборчої застави до державного бюджету можливе лише у разі безвідповідального ставлення до пасивного виборчого права і може бути застосовано у вигляді штрафної санкції, що повинно застосовуватися тільки у разі скасування реєстрації кандидата та здійснюватися на підставі рішення суду. В інших випадках перерахування грошової застави до державного бюджету є неприпустимим і може бути визнаним як таке, що порушує рівність прав учасників виборчого процесу [123, с. 44].

Доцільність та необхідність використання грошової застави пояснюють тим, що у випадку реєстрації суб'єкт виборчого процесу отримує, як правило, доволі значну фінансову допомогу з боку держави. Тому застосування грошової застави дозволить зекономити державні кошти на завідомо непрохідних кандидатах, які не мають серйозних намірів щодо включення у передвиборну боротьбу [153, с. 11]. Підтримує таку точку зору й К.О. Турчинов, на думку якого є дві складові від наявності грошової застави – недопущення висування значної кількості кандидатів, які навряд чи мали змогу здобути перемогу, друга полягає в тому, що за рахунок внесених застав багатьох кандидатів поповнюється бюджет країни [154, с. 26].

В аспекті розгляду грошової застави, як підтвердження серйозності намірів осіб, варто зауважити, що одним із способів підтвердження таких намірів кандидатів на виборні посади може бути збір підписів. Негативною

стороною збору підписів є їхня довготривалість, що автоматично збільшує часовий період виборчого процесу. Також збір підписів є дороговартісною процедурою, оскільки вимагає значних зусиль з боку кандидатів (у тому числі і фінансових), так і з боку виборчих комісій, які змушені здійснювати перевірку підписів. Остання вимагає значних як часових, так і фінансових затрат, оскільки передбачає залучення дорогооплачуваних фахівців. Крім того, виборча практика показує, що під час збору підписів відбуваються значні зловживання як з боку сторони, яка збирає підписи (підкуп виборців, здійснення тиску з вимогою підтримати певного суб'єкта виборчого процесу, підробка підписів), так і з боку виборчих комісій, які можуть упереджено ставитися до перевірки підписів, відстоюючи інтереси певних політичних сил. Зрештою, при зборі підписів у певній мірі порушується принцип таємного голосування, оскільки виборець змушений розкрити свої уподобання [150, с. 12].

Збір підписів та грошова застава використовуються як альтернативні форми підтримки ініціативи висування і не є дві одночасно обов'язковими [150, с. 11]. Варто погодитись з М.А. Бучиним, що проста заміна збору підписів грошовою заставою не є повністю еквівалентною, адже ставить участь у виборах більше у залежність від матеріального становища, ніж від рівня підтримки. Водночас, В. О. Маклаков слушно зауважує: «І якщо більш чи менш значна кількість підписів показує, що виборче об'єднання (чи кандидат) має деяку підтримку чи по крайній мірі про нього відомо виборцям, то внесення виборчої застави демонструє лише майнове благополуччя відповідного виборчого об'єднання (чи кандидата)» [155, с. 38].

Слушною є думка М.А. Бучина, який зазначає, що найбільш повно сприятиме реалізації принципу загального пасивного виборчого права одночасне поєднання і збору підписів, і грошової застави як альтернативних форм підтримки ініціативи висування кандидатів. У такому випадку суб'єкт виборчого процесу вирішуватиме, який з методів є більш доцільним та

обґрунтованим для нього. Законодавець ж має йти шляхом розробки механізмів недопущення та нейтралізації негативних аспектів процесу збору підписів, а не його відміни як форми підтримки ініціативи висування [150, с. 12].

На наш погляд, для забезпечення можливості реалізації загального виборчого права і усунення суперечок стосовно властивості грошової застави як майнового цензу варто внести зміни до виборчого законодавства України і передбачити на вибір альтернативну внесенню грошової застави можливість підтвердження намірів кандидатів шляхом збору підписів голосів за його висування.

Інші виборчі цензи стосовно загального виборчого права, такі як статевий, релігійний тощо сьогодні мають лише історичне значення, у сучасних умовах вони розглядаються як дискримінаційні і не застосовуються у вітчизняному виборчому законодавстві.

Проте, поруч з виборчими цензами є також інші обмеження, які впливають на реалізацію загального виборчого права. Передусім, на наш погляд до таких обмежень варто віднести загороджувальний бар'єр.

Стаття 98 Закону України «Про вибори народних депутатів України» визначає, що право на участь у розподілі депутатських мандатів набувають кандидати у депутати, включені до виборчих списків партій, що отримали п'ять і більше відсотків голосів виборців, у відношенні до сумарної кількості голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, включених до виборчих списків партій. Кандидати у депутати, включені до виборчого списку партії, який отримав менше п'яти відсотків голосів виборців, у відношенні до сумарної кількості голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, включених до виборчих списків партій, права на участь у розподілі депутатських мандатів не мають [28].

Згідно з ст. 86 Закону України «Про місцеві вибори» право на участь у розподілі депутатських мандатів у відповідному багатомандатному виборчому окрузі набувають кандидати в депутати, включені до виборчих

списків від місцевих організацій партій, що отримали п'ять і більше відсотків голосів виборців, у відношенні до сумарної кількості голосів виборців, поданих за місцеві організації партій [30].

Ми вважаємо, що встановлення загороджувального бар'єру є обмеженням загального виборчого права, адже не тільки перешкоджає обранню народних депутатів, за яких було віддано голоси виборців, але й фактично залишає певну кількість голосів виборців неврахованими, чим зумовлює порушення їх права голосу. Крім цього, така думка узгоджується із позицією Конституційного Суду України щодо того, що суть однієї зі складових активного виборчого права полягає в тому, що кожен виборець на виборах має однакову кількість голосів (абз. 1 п. 3 мотивувальної частини [156]).

Крім цього, погоджуємось з Ю.Б. Ключковським стосовно того, що до обмеження виборчого права відноситься й встановлення граничної кількості строків перебування на виборній посаді. Хоча деякі науковці називають це «цензом обмеження кількості строків зайняття посади», така вузька вимога, яка стосується лише окремих осіб, може бути кваліфікована як невиборність. Подібне обмеження застосовується у різних формах, як правило, на виборах президента держави. В Україні ця форма невиборності встановлена відомим конституційним положенням ч. 3 ст. 103 Конституції. Оскільки це обмеження пов'язане із спеціальним статусом Президента, тобто конкретної особи, яка займає відповідний пост, його не можна розглядати як виборчий ценз [20, с. 269].

Також в Україні закріплений інститут несумісності мандата (як в інституційній, так і в антикорупційній складових), але він не встановлює обмежень у реалізації пасивного виборчого права. Ця обставина неодноразово наголошувалася Конституційним Судом України. Так, у рішенні 1999 р. у справі про сумісництво посад народного депутата України і міського голови Суд вказав: «громадянину України надано право вільно бути обраним до будь-якого органу державної влади, зокрема до Верховної Ради

України, до органу місцевого самоврядування – сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, а також бути обраним сільським, селищним, міським головою, але реалізувати набутий представницький мандат громадянин може тільки в одному з цих органів чи на посаді сільського, селищного, міського голови» (абз. 4 п. 1 зазначеного рішення) [154]. Отже, обмеження встановлюється лише щодо можливості набуття мандата у разі обрання, а не щодо права балотуватися на виборах. Проте це означає, що несумісність мандата відіграє істотну роль у порядку реалізації волевиявлення народу, зафіксованого у результатах виборів. По-перше, це ще раз засвідчує те, що волевиявлення народу на виборах має не остаточний характер, оскільки набуття мандата обумовлюється виконанням (чи невиконанням) обраною особою певних дій (а отже, врешті-решт, її власною волею). По-друге, це обумовлює існування певного (завершального) етапу виборів уже за межами виборчого процесу із спеціальною процедурою набуття відповідними особами мандата через ланцюг послідовних статусів, що позначаються термінами «обраний депутат», «zareєстрований депутат» і «депутат, який набув повноважень» (наприклад, ст. 101 Закону «Про вибори народних депутатів України»); ці питання є складовою визнання дійсності виборів, розглянутих нижче. Інститут несумісності (на відміну від інституту невиборності) встановлює вимоги до вже обраних осіб, а отже, не обмежує їх виборчих прав [20, с. 273], а отже не є обмеженням загального виборчого права.

Поряд із виборчими цензами пасивного виборчого права, які є кваліфікаційними вимогами, що визначають суб'єкта (носія) цього права і тим самим окреслюють загальність права бути кандидатом на виборах, існують легальні форми обмеження цього права, спрямовані на окремі (часом достатньо вузькі) категорії громадян – вимоги невиборності [155, с. 121]. Через те, що спеціальний правовий статус таких осіб несе певні загрози порушення інших принципів виборчого права – рівного виборчого права, вільних і чесних виборів – або й загальноконституційних принципів –

демократії, політичного плюралізму, верховенства права, – законодавство обмежує їх право балотуватися на виборах, якщо ці особи з власної волі не відмовляться від такого статусу (якщо це можливо). Отже, інститут невиборності породжений одночасною сумісною дією двох або більше принципів права, які повинні бути узгоджені (між якими повинен бути досягнутий розумний компроміс) у процесі їх застосування [20, с. 275-276].

Враховуючи зазначене, національне виборче законодавство відповідає світовій практиці в аспекті встановлених виборчих цензів, як не мають дискримінаційного характеру, а деякі з них, на наш погляд, навпаки потребують встановлені (такі як ценз осілості при балотуванні в народні депутати України за одномандатним виборчим округом та на виборні посади в органи місцевого самоврядування; позбавлення можливості осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі можливості голосувати за народних депутатів в одномандатних виборчих округах). Разом з тим, єдиним виборчим цензом, які на наш погляд все ж таки являє собою майнове обмеження, є грошова застава, який потребує, якщо не відміни, так передбачення наряду з ним альтернативного способу збору підписів для висування своєї кандидатури, що убезпечить осіб від безпідставного перешкоджання у реалізації ними пасивного виборчого права.

2.3 Гарантії загального виборчого права в Україні.

Поступове перетворення виборів із формального процесу на справжнє і реальне народне волевиявлення вимагає створення належного правового механізму організації, проведення та гарантування виборів. Безперечно, механізм гарантування виборів, насамперед, пов'язаний з гарантуванням реалізації активного і пасивного виборчого права громадян України – права вільно обирати і бути обраним до органів державної влади або органів місцевого самоврядування, а отже і принципу загального виборчого права.

У науці конституційного права під гарантіями виборчого права розуміють систему засобів, за допомогою яких Конституцією України та іншими законами України встановлюється порядок організації та проведення виборів, забезпечується його охорона, а в разі порушення встановленого порядку виборів відновлюється їх конституційність та законність [159, с. 177].

Як зазначає Л.В. Гудзь гарантії суб'єктивного виборчого права – це система соціально-економічних, політичних, юридичних, організаційних передумов, засобів і способів, які створюють рівні можливості та оптимальні умови для безперешкодного здійснення громадянином своїх виборчих прав, свобод та інтересів.

У свою чергу юридичні гарантії, на її думку, охоплюють усі правові засоби, які забезпечують здійснення й охорону виборчих прав громадян. Їх можна розділити на дві групи: гарантії реалізації (використання) виборчих прав – юридичні засоби, які забезпечують правомірну реалізацію прав і свобод; гарантії захисту виборчих прав – юридичні засоби, які їх охороняють. Гарантії правомірного використання особою своїх прав націлені на створення для неї і суспільства оптимального соціально-правового середовища реалізації декларованих прав і свобод; на відміну від гарантій охорони вони безпосередньо не пов'язані з правопорушеннями. Ця група гарантій забезпечується передусім нормотворчістю, через яку встановлюється юридична сила, значимість, обсяг, межі використання виборчих прав, матеріальна основа і процедури їх використання, включаючи юридичні фактори, з якими вони пов'язані. Потреба в охороні (захисті) виборчих прав громадян виникає, як правило, у випадках їх порушень чи створенні перешкод на шляху їх реалізації, відмови у визнанні за особою права, невиконанні будь-якого юридичного обов'язку протилежною стороною правовідносин тощо [160, с. 51-51].

На, наш погляд, гарантії загального виборчого права – це сукупність норм, які встановлені в законодавстві з метою забезпечення реалізації

виборцями та кандидатами на виборні посади своїх виборчих прав на участь у виборах, а також з метою охорони цих виборчих прав у разі їх порушення.

Із цього визначення можна виділити дві категорії гарантій загального виборчого права, а саме: ті, що забезпечують реалізацію загального виборчого права (регуляторні), та ті, що забезпечують його захист та охорону від порушення, а також його поновлення (охоронні) [161, с. 138].

Як зазначає О.М. Стець, важливою особливістю системи гарантій виборчого права є наявність у цій системі переважної кількості гарантій регуляторного характеру, тобто тих, які забезпечують належне правове регулювання механізму організації всього виборчого процесу [159, с. 177].

Однією з основних регуляторних гарантій загального виборчого права є інститут реєстрації виборців, адже як і в більшості іноземних держав, в Україні встановлено, що саме реєстрація виборців надає особам практичної можливості реалізувати своє виборче право. Виборчими законами зазначається, що громадяни які мають право голосу на відповідних виборах є виборцями (ст. 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28], ст. 2 Закону України «Про вибори Президента України» [29], ст. 3 Закону України «Про місцеві вибори» [30]).

Разом з тим, лише закріплення цих норм не забезпечує безпосередню реалізацію виборцями цього права, адже закріплення права голосу для дієздатних громадян України, які досягли вісімнадцяти років не означає наявності такого права. Для його практичної реалізації необхідна реєстрація такої особи як виборця та включення його у виборчий список на відповідних виборах.

Як зазначає Г.В. Губанова, оскільки виборчий процес має здійснюватися в законодавчо визначеному процесуальному порядку, першим і визначальним з обов'язкових етапів, є етап формування та уточнення списків виборців. Виборець, як законодавчо уповноважений учасник і головний суб'єкт виборчого процесу, реалізує своє активне виборче право на

підставі офіційної реєстрації як громадянин держави. На основі списків виборців відбувається процедура отримання бюлетеня, і як результат – сам акт волевиявлення. Тобто, формування виборчих списків є правовим способом підтвердження виборчих прав громадян [162, с. 3–4]. Зазначену думку також поділяють С. Фіцак та М. Бучин [163, с. 106]. Формування виборчого реєстру та списків виборців є важливою складовою виборчого процесу, необхідною умовою та механізмом забезпечення реалізації виборчих прав громадян [163, с. 109].

У свою чергу М.Г. Коваленко зазначає, що реєстрація виборців є необхідною умовою здійснення виборцем свого права голосу та означає включення особи до списку виборців, на підставі якого він зможе бути допущеним до голосування. До списку виборців включаються особи, які мають право здійснити голосування на відповідних виборах на відповідній виборчій дільниці. Тобто цей документ безпосередньо пов'язаний з можливістю здійснити своє волевиявлення, а тому реалізувати своє виборче право. Проте, списки виборців на конкретні вибори складаються на підставі даних з Державного реєстру виборців, а отже включення особи до цього реєстру є першочерговим кроком для забезпечення реалізації принципу загального виборчого права [164, с. 76–77].

Державна реєстрація виборців виступає основоположною частиною легітимації виборів як способу безпосереднього здійснення влади народу, встановлюючи як загальну кількість виборців, так і їхній відсоток у загальній чисельності громадян. Без реєстраційного запису посадовою особою у спеціальному списку жодний правомочний громадянин проголосувати не може, саме від цього, здавалося б, «суто технічного процесу», власне, і залежить, яка сукупність виборців буде реалізовувати «народне волевиявлення», тобто безпосередньо здійснювати владу народом [165, с. 57].

На думку Е. Боднар та А. Кашаса, реєстрація виборців є інструментом застосування загального виборчого права шляхом забезпечення того, щоб кожна особа, яка має право голосу, мала можливість цим правом

скористатися. Реєстрація також забезпечує дотримання принципу рівного виборчого права, який гарантує, що кожен виборець проголосує тільки один раз [166, с. 3]. Ю. Ключковський зазначає, що завдяки реєстрації реалізуються основні принципи виборчого права – принципи загальності виборчого права, рівності виборців, однократності, факультативності й особистого характеру голосування [167, с. 95].

Науковці вже неодноразово порушували питання щодо співвідношення категорій «реєстрація виборців» та «облік виборців». Ми підтримуємо точку зору К. Єфіменко, що поняття «облік» і «реєстрація» стосовно виборців мають власний правовий зміст: облік виборців має на увазі процес виявлення й ідентифікації певної особи в якості виборця, встановлення його відповідності фіксованому набору критеріїв, водночас реєстрація зазначених осіб передбачає особливий порядок документального оформлення визнання за громадянином активного виборчого права [168, с. 13].

В Україні функціонує Державний реєстр виборців, який є автоматизованою інформаційно-телекомунікаційною системою, призначеною для зберігання, обробки даних та користування ними, створеного для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу відповідно до ст. 70 Конституції України (ст. 1 Закону України «Про Державний реєстр виборців») [120].

Законодавче визначення Державного реєстру виборців підтверджує тотожність питань обліку та реєстрації виборців, адже без реєстрації виборців неможливо відповідно здійснити і їх облік. Проте, на наш погляд, в аспекті загального виборчого права має значення не облік, а саме реєстрація виборців, як процедура, яка надає можливість особі реалізувати своє право голосу.

Статтею 2 Закону України «Про Державний реєстр виборців» визначено, що основними завданнями цього реєстру є ведення персоніфікованого обліку виборців; складання списків виборців для

проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, всеукраїнських та місцевих референдумів [120].

Отже, в Україні на законодавчому рівні закріплено реєстрацію виборців в Державному реєстрі виборців, який служить гарантією реалізації загального виборчого права та є джерелом даних для складання списків виборців на кожних виборах, що проходять в Україні.

С. Фіцак та М. Бучин визначають, що для ефективної та демократичної реалізації активного виборчого права формування як виборчого реєстру, так і списків виборців має відповідати певним вимогам та принципам. Так, реєстр виборців повинен бути централізованим, що дає змогу уникнути багаторазового включення виборців до виборчого реєстру та гарантує, що виборець буде включений до реєстру загалом: «При централізованій системі виборець не може бути «ніде». Він обов'язково буде «десь», причому в строго визначеному місці». Списки виборців повинні бути постійними та періодично поновлюватися [163, с. 107].

Національним законодавством встановлено, що Державний реєстр виборців ведеться на наступних засадах: законність і пріоритет прав людини; загальний характер; повнота відомостей; достовірність відомостей; однократність включення до нього виборця; постійність; публічний характер; поновлювальність відомостей; захищеність (ст. 3 Закону України «Про Державний реєстр виборців») [120]. Закріплення цих принципів свідчить про те, що законодавцем визначено демократичність процедури реєстрації виборців та забезпеченості на законодавчому рівні можливості всім виборцям реалізувати своє виборче право.

А. В. Карташов, С. В. Герасимчук, В. В. Пінковський вважають, що Державний реєстр виборців забезпечує реалізацію та захист виборчих прав громадян України шляхом: постійного ведення загальнодержавного обліку виборців; включення до Реєстру всіх виборців незалежно від місця їх

проживання чи перебування; віднесення кожного виборця до виборчої територіальної одиниці (відповідного округу та дільниці); дотримання повноти і цілісності відомостей Реєстру внесенням до бази даних Реєстру повного обсягу відомостей про виборця, їх коректність; дотримання достовірності відомостей Реєстру при наявності документального підтвердження персональних даних; однократності включення виборця до Реєстру; публічності характеру ведення Реєстру через доступність виборців та політичних партій до відомостей Реєстру в обсязі та в порядку, встановлених Законом; поновлення відомостей Реєстру через здійснення щомісячної періодичної та ініціативної актуалізації бази даних Реєстру; застосування засобів технічного захисту інформації, відповідних організаційно-правових заходів із забезпечення захисту інформації бази даних Реєстру від несанкціонованого доступу та зловживання доступом, від незаконного використання персональних даних Реєстру, порушення цілісності його апаратного чи програмного забезпечення [169, с. 23].

Всі перелічені засоби забезпечення реалізації загального виборчого права при реєстрації виборців знаходять своє підтвердження і збігаються із засадами ведення реєстру, визначеними ст. 3 Закону України «Про Державний реєстр виборців» [120]. На наш погляд, основними з них, які безпосередньо стосуються забезпечення саме загального виборчого права, є те, що: до Реєстру включаються усі виборці незалежно від місця їх проживання чи перебування з метою реалізації принципу загального виборчого права (загальний характер), законодавством не встановлено строку функціонування Реєстру незалежно від строків проведення виборів чи референдумів, а також відбувається постійне (у межах строків, установлених цим Законом) зберігання персональних даних (постійність Реєстру), кожний виборець має доступ до відомостей Реєстру в обсязі та в порядку, встановлених цим Законом, а також інші передбачені цим Законом форми публічного контролю (публічний характер Реєстру) та те, що Реєстр має можливість періодичної або ініціативної актуалізації даних (внесення чи

знищення записів, зміну чи уточнення персональних даних Реєстру) (поновлюваність відомостей).

Варто зауважити, що держава таким чином створює умови для того, щоб виборці були зареєстровані в Державному реєстрі виборців автоматично, тобто без обов'язкового звернення виборця до органів реєстрації, а отже максимально забезпечує реалізацію загального виборчого права.

Цей процес полягає в тому, що органи ведення Реєстру щомісяця здійснюють поновлення бази даних Реєстру та включають осіб на підставі відомостей, отриманих від різних органів державної влади, місцевого самоврядування та установ, а саме: уповноваженого центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства, командира військової частини (формування), дислокованої в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці, районного (районного у місті, міського, міськрайонного) суду, керівника установи виконання покарань, керівника центру обліку, який відповідно до закону веде облік бездомних осіб, або соціальної служби, керівника закордонної дипломатичної установи України, Міністерства оборони України, Керівника відповідного районного (районного у місті, міського) органу охорони здоров'я, установи соціального захисту, сільський, селищний, міський голова, уповноваженої посадової особи органу реєстрації.

Закріплення процедури щомісячного поновлення даних з офіційних відомостей, наданих цими органами, має дуже важливе значення для реалізації загального виборчого права, адже звільняє особу, яка має право голосу від необхідності здійснювати додаткові активні дії для реалізації свого виборчого права – внесення даних про себе до Державного реєстру виборців.

Разом з тим, варто погодитись з С. Фіцак та М. Бучиним, які стверджують, що однією з умов ефективного уточнення списків виборців, що стосуються й уточнення інформації в реєстрі, є активна позиція самих громадян, які повинні вчасно повідомляти у відповідні установи про зміну

персональних даних, які впливають на їхній статус як виборців [163, с. 107]. Зазначене можна віднести і до порядку реєстрації виборців в Реєстрі, адже саме на підставі його даних формуються списки виборців.

Так, не зважаючи на отримання з органів та установ відомостей, які є підставою для включення виборця до реєстру, з метою запобігання помилок та неточностей, які можуть спричинити перешкоди у реалізації особою права голосу, ст. 19 Закону України «Про Державний реєстр виборців» передбачено порядок звернення особи за власною ініціативою до органу ведення Реєстру щодо включення до Реєстру. Зазначена норма встановлює, що особа, яка набула права голосу, або особа, яка має право голосу, однак виявила, що вона не включена до Реєстру, може за власною ініціативою звернутися до органу ведення Реєстру за місцем свого проживання на території України щодо свого включення до Реєстру [162, с. 6].

Варто зауважити, що можливість виявити такі випадки пов'язана безпосередньо з публічністю Реєстру, яка надає виборцям можливість зайти на сайт в особистий кабінет виборця та самотійно перевірити включення себе в реєстр, а отже особа не зобов'язана додатково вчиняти якісь складні бюрократичні дії для контактування з органами ведення реєстру щоб отримати інформацію про себе. Це зумовлює те, що звернення особи до органу реєстру здійснюється лише один раз – у випадку відсутності даних про виборця в реєстрі або помилки в цих даних. На наш погляд, такий спрощений процес стимулює у виборців бажання здійснити перевірку своїх даних, чим відповідно, збільшує шанси внести такі зміни, та як наслідок реалізувати своє право голосу.

Це є додатковою підставою стверджувати про досить прозорий демократичний механізм реєстрації виборців, який встановлений національним законодавством, який є гарантією реалізації загального виборчого права.

Що стосується безпосереднього складання списків виборців, то це є похідним процесом від реєстрації виборців, який має значення для

конкретних виборів. Як встановлено ст. 26, 27 та 28 Закону України «Про Державний реєстр виборців», саме персональні дані Реєстру використовуються для складання попередніх списків виборців на виборчих дільницях та уточнення попередніх списків виборців та складання остаточних списків виборців на виборчих дільницях під час підготовки до виборів Президента України, народних депутатів України, виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад чи сільських, селищних, міських голів [120].

Наступні регуляторні гарантії забезпечення загального виборчого права стосуються окремих груп виборців, які потребують встановлення особливих способів реалізації свого права голосу [170, с. 74].

Передусім, у зв'язку із тимчасовою окупацією територій України, однією із вразливих категорій виборців є внутрішньо переміщені особи. Статтею 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначено, що під час проведення виборів Президента України, народних депутатів України, всеукраїнського референдуму голосування громадян України на тимчасово окупованій території не організовується і не проводиться. Громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території, створюються умови для вільного волевиявлення під час виборів Президента України, народних депутатів України на іншій території України [171].

Для забезпечення загального виборчого права цієї категорії громадян зазначена норма закону встановлює, що громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, мають право реалізувати своє право голосу на таких виборах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців». Аналогічна норма міститься й в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Положення ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців» [120], до якої відсилають зазначені норми встановлює загальний порядок для голосування громадян не за місцем

реєстрації, яким можуть скористатись не тільки внутрішньо переміщені особи, а і будь-які громадяни.

Так, відповідно до ч. 3 цієї норми, за мотивованим зверненням виборця, який має право голосу на відповідних виборах, орган ведення Реєстру може тимчасово (на період їх проведення) змінити виборцю місце голосування (виборчу дільницю) без зміни його виборчої адреси. Таке звернення подається до органу ведення Реєстру за місцезнаходженням зазначеної виборцем виборчої дільниці або за виборчою адресою не пізніше ніж за п'ять днів до дня голосування на відповідних виборах [120].

Отже, враховуючи наявність цієї загальної норми, не має необхідності у встановленні додаткової гарантії для забезпечення реалізації внутрішньо переміщеними особами свого права голосу на виборах Президента України та виборах народних депутатів України. Разом з тим, щодо виборів народних депутатів України зазначене положення розповсюджується лише щодо виборів в загальнодержавному виборчому окрузі, тоді як в одномандатних виборчих округах внутрішньо переміщені особи, як й інші громадяни України, які змінили місце голосування, голосувати не можуть. Аналогічна ситуація стосується й голосування на місцевих виборах.

Для реалізації виборчого права громадян України, які добровільно змінили місце голосування, це є виправданим, адже в них є округ, за яким вони можуть проголосувати, проте по власній ініціативі вони голосують в іншому окрузі, а отже не є частиною територіальної громади округу, за зміненим місцем голосування.

Проте, внутрішньо переміщені особи, позбавлені можливості голосувати в тому окрузі, до якого віднесено їх місце реєстрації, не з власної ініціативи, а у зв'язку з тим, що на тимчасово окупованій території вибори не проводяться. Але, внутрішньо переміщені особи у зв'язку з отриманням довідки внутрішньо переміщеної особи та проживанням на інших територіях України є вже інтегровані у відповідні територіальні громади, а отже позбавлення їх права голосу на місцевих виборах та виборах народних

депутатів України в одномандатних округах, на наш погляд, не відповідає принципу загального виборчого округу.

У чинному законодавстві відсутні норми, які б дозволяли внутрішньо переміщеним особам без зміни місця реєстрації реалізувати своє право голосу на цих виборах. Разом з тим, багато-хто з цих осіб не може змінити місце реєстрації або свідомо не хоче це робити, враховуючи те, що окупація визначена тимчасовим явищем, і в них є шанси після звільнення відповідних територій України повернутись до своєї територіальної громади і продовжувати здійснювати своє право голосу вже там.

Враховуючи відсутність таких норм у чинному виборчому законодавстві, органи ведення реєстрації виборців відмовляють внутрішньо переміщеним особам у включення їх до списків виборців на відповідних виборах. Проте, аналіз судової практики свідчить, що не зважаючи на відсутність прямої норми, суди не завжди вважають такі дії законними та виступають проти такого формалізованого підходу органу реєстрації виборців при ухвалення такого рішення тільки на підставі іншого місця реєстрації.

Так, наприклад, рішенням Київського окружного адміністративного суду від 30 листопада 2018 р. у справі № 810/4607/18 суд задовольнив позовні вимоги позивача та зобов'язав районну державну адміністрацію Київської області внести зміни до виборчої адреси позивача без зміни адреси реєстрації. В обґрунтуванні позовних вимог позивач зазначив, що він є внутрішньо переміщеною особою з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, має постійне місце проживання у Київській області, зокрема, у приватному будинку, який на праві приватної власності належить сім'ї позивача. У зв'язку із тим, що він не може реалізувати свої виборчі права на непідконтрольній Україні території, він звернувся до відповідача із заявою про зміну виборчої адреси, однак, отримав відповідь з відмовою у зміні виборчої адреси, яка на його думку не ґрунтується на нормах чинного законодавства. Позивачем було підтверджено проживання на

території, за межами його місця реєстрації і тому суд встановив наявними підстави для зміни виборчої адреси позивача. При цьому відсутність у паспорті громадянина України відмітки (штампу) про зареєстроване місце проживання за даною адресою суд не визначив підставою для відмови у зміні виборчої адреси, адже відомості паспорта про зареєстроване місце проживання особи є похідними від реєстрації місця проживання за даними домової книги. Цим рішенням суд встановив, що виборча адреса може бути прив'язана не тільки до зареєстрованого місця проживання, тобто тієї адреси, в якій зареєстрована особа, а й до постійного місця проживання особи, чим забезпечив внутрішньо-переміщеній особі право на участь у місцевих виборах, як члена територіальної громади, де він постійно проживає [172]. Отже, позиція суду ґрунтується на тому, що виборча адреса не підтверджується виключно відміткою місця реєстрації.

Проте, це не дуже поширена практика, у зв'язку з чим, на наш погляд, національне виборче законодавство потребує внесення змін в частині надання права внутрішньо переміщеним особам голосувати в межах одномандатного виборчого округу та на місцевих виборах в окрузі, до якого відноситься їх місце проживання відповідно до довідки внутрішньо переміщеної особи.

Наступною категорією виборців, які потребують створення додаткових умов для реалізації свого права голосу, є виборці, які внесені до списку виборців на виборчій дільниці, але за віком, у зв'язку з інвалідністю чи за станом здоров'я не здатні пересуватися самостійно.

Для цього на всіх виборах законодавчо передбачено надання можливості таким виборцям проголосувати за місцем їх перебування (ст. 77 Закону України «Про вибори Президента України» [29], ст. 86 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28], ст. 78 Закону України «Про місцеві вибори» [30]), що також є гарантією загального виборчого права.

Для організації голосування виборців, не здатних пересуватися самостійно, за їх місцем перебування дільнична виборча комісія в останній день перед днем виборів на своєму засіданні виготовляє витяг із списку таких виборців, у графі «підпис виборця» якого секретар дільничної виборчої комісії робить запис «голосує за місцем перебування». Але для включення особи до такого списку виборчі закони встановлюють обов'язок членів дільничної виборчої комісії перевірити факт тимчасової нездатності виборця самостійно пересуватися.

Також, обов'язковою умовою для забезпечення голосування особи за місцем перебування є направлення поштою або через інших осіб власноручно написаної заяви з проханням забезпечити йому голосування за місцем його перебування із зазначенням місця перебування виборця.

Якщо виборець, який не може самостійно пересуватись перебуває у стаціонарному закладі охорони здоров'я, його голосування за місцем перебування на спеціальних виборчих дільницях, утворених у таких закладах, проводиться на підставі власноручно написаної заяви виборця з проханням забезпечити йому голосування за місцем його перебування у зв'язку з необхідністю дотримання постільного режиму.

Враховуючи неможливість такої категорії громадян ознайомитись із попередніми списками виборців в загальному порядку на звичайній виборчій дільниці, законодавцем встановлено особливий порядок. Так, громадянин особисто подає заяву до дільничної виборчої комісії чи органу ведення Державного реєстру виборців щодо допущених при складанні попереднього списку виборців неправильностей, у тому числі невключення, неправильного включення або виключення із списку виборців його або інших осіб, а також щодо наявності або відсутності відміток про постійну нездатність виборця самостійно пересуватися. У разі якщо громадянин за станом здоров'я не може особисто подати заяву, дільнична виборча комісія за його зверненням зобов'язана забезпечити прийняття заяви у нього в інший спосіб (ст. 32 Закону України «Про вибори Президента України» [29], ст. 40 Закону

України «Про вибори народних депутатів України» [28], ст. 31 Закону України «Про місцеві вибори» [30]).

Також, на наш погляд, іншою категорією осіб, яким встановлено гарантії реалізації загального виборчого права є засуджені, адже їх права та свободи є обмеженими.

Статтею 43 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили [173].

Ст. 2 Закону України «Про вибори Президента України» [29] та ст. 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28] встановлено, що картка (довідка) установи виконання покарань або слідчого ізолятора, для осіб, які перебувають в установах виконання покарань або слідчих ізоляторах є підставою для отримання виборчого бюлетеня і може бути використаний на спеціальній виборчій дільниці, утвореній у відповідній установі виконання покарань або слідчому ізоляторі.

З аналізу цієї норми вбачається, що додаткових гарантій здійснення виборчого права потребують не всі засуджені, а лише ті, які позбавлені свободи чи така свобода є обмеженою. Це впливає з того, що за чинним кримінальним законодавством України факт засудження особи не позбавляє її виборчих прав, а також такого виду покарання не передбачено. Разом з тим, перебуваючи у закладах виконання покарання виборці фізично обмежені у можливості вибути для здійснення голосування, а тому виборчим законодавством встановлено порядок голосування цієї категорії осіб. Саме тому законодавцем і встановлено особливий документ, який є підставою для реалізації права голосу особам, які перебувають в установах виконання покарань або слідчих ізоляторах – картку (довідка) установи виконання покарань або слідчого ізолятора, а здійснення цього права реалізується на спеціальних виборчих дільницях, які створюються у місцях їх перебування.

В аспекті реалізації активного виборчого права варто зауважити, що таке право засуджених до позбавлення чи обмеження волі встановлено на виборах Президента України та виборах народних депутатів України

Не можна не погодитись з Ю.Томіліною, яка вважає, що при характеристиці правового статусу засуджених насамперед необхідно виходити з того, що засуджені до будь-якого з покарань, продовжують залишатися громадянами своєї держави, що мають суб'єктивні права і несуть загальногромадянські обов'язки, хоча й з обмеженнями правового положення громадянина, як це передбачено частиною 3 статті 63 Конституції України, де сказано, що «засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду» [174].

Проте засуджені до позбавленні волі не завжди мали право голосу, адже раніше Закон України «Про вибори народних депутатів України» містив норму, відповідно до якої здійснення виборчого права зупинялось для осіб, які за вироком суду перебувають в місцях позбавлення волі, - на час перебування в цих місцях. Проте, Конституційний Суд України визначив, що положення Закону України «Про вибори народних депутатів» згідно з якими «Здійснення виборчого права зупиняється для осіб, які за вироком суду перебувають в місцях позбавлення волі, - на час перебування в цих місцях» не відповідають Конституції України (є неконституційним) [98].

Не зважаючи на це, існують різні думки стосовно правильності дозволу засудженим особам, не тільки до позбавлення волі, здійснювати активне виборче право. Так, на думку Ю.Б. Ключковського актуальним має стати закріплення в законодавстві можливості встановлення такого кримінального покарання як тимчасове позбавлення винної особи активного виборчого права. Його опоненти вважають, що таке обмеження є неприпустимим, оскільки не передбачене Конституцією України. Конституція України у ст. 38 таких обмежень права громадян на участь в управлінні державними справами не передбачає. Конституція передбачає, що

засуджені користуються усіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом, і встановлені вироком суду [174].

На наш погляд, застереження щодо участі осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі мають свої підстави. Право голосу є правом особи, яке вона повинна реалізовувати чи нереалізовувати на власний розсуд. Разом з цим, вибори у спеціальних виборчих дільницях, створених в установах кримінально-виконавчої системи, не можуть гарантувати, що їх проведення забезпечить вільне волевиявлення засуджених при голосуванні, адже голосування на території установ виконання покарань на виборах часто призводить до безконтрольності, різноманітних зловживань і фальсифікацій, що перешкоджають визначенню дійсного волевиявлення осіб, які обирають, ставлячи підсумок у залежність від позиції адміністрації [174]. Так, Громадською організацією «Опора» були оприлюднені статистичні дані голосування ув'язнених під час чотирьох виборчих кампаній з 2010 по 2014-й роки. Згідно з цими даними, кожен раз голосували понад 90% арештантів. Така активність відрізняється від ситуації в цілому по Україні, коли загальна явка в зазначений період коливалася в діапазоні 50-70% [175].

Зазначені аргументи є дискусійними, адже не можна позбавляти права голосу засудженого тільки на підставі ймовірності ризику тиску на нього, а необхідно забезпечити такі умови, при яких цей тиск буде зведено до нуля.

Проте є інше проблемне питання, яке стосується принципу загального виборчого права і, на нашу думку, викликає дискусію – можливість голосування засуджених у місцях позбавлення волі в одномандатних виборчих округах на виборах народних депутатів України.

Так, ст. 1 Закону України «Про вибори народних депутатів України» встановлено, що вибори депутатів здійснюються за змішаною системою 225 депутатів обираються за пропорційною системою у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій; 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах. Статтею 2

цього закону встановлено виключення, коли особі для голосування видається лише один бюлетень – для голосування на загальнодержавному виборчому окрузі, а саме виборцю, який проживає або на день проведення голосування на виборах депутатів перебуває на території іноземної держави, а також громадянин України, якому тимчасово змінено місце голосування (без зміни виборчої адреси) на іншу виборчу ділянку поза межами одномандатного округу, до якого такий виборець віднесений на підставі відомостей Державного реєстру виборців про його виборчу адресу [28].

Разом з тим, голосування у місцях позбавлення волі не підпадає, ані під голосування за межами України, ані під зміну місця голосування (без зміни виборчої адреси), а отже особи, які відбувають покарання мають право реалізувати свій голос, як в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, так і в одномандатному виборчому окрузі.

Статтею 93 Кримінального виконавчого кодексу України визначено, що особи, засуджені до позбавлення волі, відбувають весь строк покарання в одній виправній чи виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження або місця постійного проживання родичів засудженого [176]. Проте, визначення в цій нормі «як правило» означає, що є й випадки, коли особа не відбуває покарання в межах територіально-адміністративної одиниці зареєстрованого місця проживання, а отже на практиці можливі випадки, коли засуджений буде голосувати за межами свого одномандатного округу відповідно до його виборчої адреси, за кандидата в депутати, який висувається в іншому одномандатному окрузі, ніж той до якого засуджений не має жодного відношення.

Зазначене не відповідає самій правовій природі мажоритарної системи виборів частини корпусу народних депутатів України, який полягає в тому, що виборець, який голосує в одномандатному окрузі, має бути мешканцем територіальної громади цього округу, адже саме інтереси територіальної громади цього округу буде представляти обраний кандидат.

Враховуючи цей принцип, Законом України «Про вибори народних депутатів України» встановлена заборона здійснювати голосування за кандидатів в одномандатному виборчому окрузі особам, які реалізують право голосу за кордоном чи змінили місце голосування. Саме на підставі цього принципу Законом України «Про місцеві вибори» взагалі не передбачено право голосу осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі. Частково цю проблему можна вирішити використанням електронного голосування, дострокового голосування чи переходом виключно на пропорційну виборчу систему.

Разом з тим, перебуваючи за межами свого одномандатного округу в місцях позбавлення волі, засуджений голосує за кандидата в депутати, не будучи частиною територіальної громади цього округу, адже місце його реєстрації інше і після відбування покарання він повернеться до іншої територіальної громади.

Враховуючи зазначене, на наш погляд, положення Закону України «Про вибори народних депутатів України» в цій частині потребують внесення змін з метою встановлення, що особи, які перебувають в установах виконання покарань або слідчих ізоляторах, якщо ці установи знаходяться за межами одномандатного виборчого округу, до якого відноситься територіально-адміністративна одиниця, де зареєстроване місце проживання засудженого, можуть реалізувати право голосу лише в загальнодержавному виборчому окрузі.

Національним виборчим законодавством також встановлено окремі гарантії реалізації права голосу військовослужбовців. На виборах Президента України та народних депутатів України документом, який підтверджує громадянство України, є військовий квиток (виключно для військовослужбовців строкової служби), і вони голосують на звичайних виборчих дільницях, розташованих за межами місць дислокації військових частин, для чого їм надається відпустка не менш як на чотири години (ст. 2 та ст. 6 Закону України «Про вибори Президента України» [29], ст. 2 та ст. 6

Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28]). На місцевих виборах військовослужбовці, які мають право голосу на відповідних місцевих виборах, голосують на звичайних виборчих дільницях, розташованих за межами військових частин (формувань). Варто зауважити, що до таких військових не віднесено військових строкової служби, вони вважаються такими, що не належать до жодної територіальної громади та не мають права голосу на місцевих виборах. Для забезпечення умов для вільного волевиявлення іншими військовослужбовцям у день голосування надається відпустка для участі в голосуванні не менш як на чотири години (ст. 3 Закону України «Про місцеві вибори» [30]). Отже, виборчим законодавством забезпечено реалізацію виборчих прав військовослужбовців строкової служби шляхом зобов'язання надати їм відпустки для реалізації свого виборчого права. Це є важливим, адже військовослужбовці строкової служби перебувають у місцях дислокації військових частин повинні мати можливість реалізувати своє виборче право на звичайних виборчих дільницях.

Як вже було зазначено, виборчими законами передбачено можливість особи змінити місце голосування без зміни виборчої адреси. Зазначена процедура стосується зміни місця голосування в межах України. Разом з тим, для реалізації загального виборчого права виборців, які перебувають за кордоном, законодавцем встановлена процедура організації виборів на закордонних виборчих дільницях, що також є гарантією загального виборчого права. Проте, таке право за кордоном виборці можуть реалізувати лише на виборах Президента України та народних депутатів України.

Це обумовлюється тим, що вибори народних депутатів України за списками політичних партій та вибори Президента України здійснюються у загальнодержавному окрузі, а отже не має необхідності в обов'язковій прив'язці виборця до меж одномандатного територіального округу.

Так, відповідно до ч. 6 ст. 2 Закону України «Про вибори Президента України», реалізація права голосу на виборах Президента України

громадянами України, які проживають або перебувають у період підготовки і проведення виборів за межами України, забезпечується шляхом їх включення до списку виборців на відповідній закордонній виборчій дільниці, утвореній згідно з цим Законом [29].

Що стосується виборів народних депутатів України, то виборець, який проживає або на день проведення голосування на виборах депутатів перебуває на території іноземної держави має право голосу на виборах депутатів лише у загальнодержавному окрузі. Реалізація цього права забезпечується включенням виборця до списку виборців на відповідній виборчій дільниці із зазначенням, що такий виборець отримує лише бюлетень для голосування у загальнодержавному окрузі (ч. 10, ст. 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України») та голосує у закордонних виборчих дільницях [28].

Разом з тим, місцеві ради, місцеві голови та старости обираються відповідними територіальними громадами, а отже особа, яка перебуває за її межами не може реалізувати своє право голосу на цих виборах.

Крім цього, виборче законодавство окремо забезпечує можливість реалізації виборчого права громадян, які перебувають за межами України у зв'язку з військовою службою чи перебуванням на судні у плаванні під Державним Прапором України, на полярній станції України, та у стаціонарних закладах охорони здоров'я шляхом утворення спеціальних виборчих дільниць за місцем розташування відповідних закладів чи установ або за місцем приписки судна чи полярної станції (ст. 20 Закону України «Про вибори Президента України» [29], ст. 21 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28]).

Ще одними засобом гарантування реалізації загального виборчого права є заборона дискримінації виборців за певними ознаками. Так, всі виборчі закони України встановлюють, що будь-які прямі або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного

та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняються. Не допускаються обмеження щодо участі громадян у виборчому процесі, крім обмежень, передбачених Конституцією України та цим Законом (ст. 2 Закону України «Про вибори Президента України» [29], ст. 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [28], ст. 3 Закону України «Про місцеві вибори» [30]).

Цікаво, що заборона будь-яких привілеїв за цими ознаками встановлено й іншими нормами цих законів, які стосуються принципу рівних виборчих прав. Це вказує на безпосередній взаємозв'язок засад виборчого права. Разом з тим, ці ознаки відіграють різні ролі в залежності від принципу, з яким закріплені.

Так, заборона привілеїв за цими ознаками при реалізації загального виборчого права означає неможливість вирішення питання про участь чи заборону участі особи у виборах за цими ознаками.

Водночас заборона привілеїв чи обмежень за цими ознаками при реалізації принципу рівності означає, що неможна віддавати перевагу або здійснювати сприяння чи перепони тому чи іншому кандидату зі сторони держави за цими ознаками.

У зв'язку з цим, обмеження за цими ознаками при реалізації загального виборчого права належать до активного та пасивного виборчого права, а при реалізації принципу рівних виборів – до реалізації пасивного виборчого права.

В аспекті реалізації досліджуваного нами принципу загального виборчого права в частині активного виборчого права є достатнім встановлення такої заборони. Проте, щодо активного виборчого права є актуальним питання щодо запровадження гендерних квот у вітчизняну виборчу практику, закріплення яких пов'язане з реалізацією загального активного виборчого права.

М.І. Ставнійчук зазначає, що державі конче необхідно законодавчо забезпечити рівність можливостей чоловіків і жінок, і тимчасова 30% квота

була б тією умовою, яка змогла залучити жінок до активної політики» [177, с. 77]. Т. Мельник теж наголошує, що нині неможливо гарантувати конституційний принцип рівності чоловіків і жінок, а закон про гендерне квотування став би певною гарантією цього, бо це є формою забезпечення гендерної демократії, без якої неможливо досягти соціальної демократії [178, с. 94].

Як ми бачимо, зазначені науковці пов'язують впровадження гендерних квот з принципом рівного виборчого права. Проте, на наш погляд, впровадження квот пов'язано, як безпосередньо з рівністю можливостей, так і з реалізацією загального виборчого права, адже квоти забезпечують реалізацію жінками права бути обраними і попереджують порушення реалізації ними цього права за ознакою статі, тобто надають доступ до реалізації загального виборчого права окремій групі громадян.

О.В. Марцеляк, наприклад, дотримується іншої думки щодо необхідності квот і вважає, що введення гендерної квоти порушуватиме принцип вільного вибору, і така квота обмежуватиме вибір виборців, нівелює їх право обирати кого вони хочуть. На його думку, введення гендерних квот прямо суперечитиме ст. 24 Конституції України, яка гарантує рівність між жінками і чоловіками і забороняє запровадження привілеїв та обмежень за ознакою статевої приналежності. На його думку, Конституція України і Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» створили належні умови для гарантування рівних можливостей щодо реалізації пасивного виборчого права як чоловіків, так і жінок. За таких умов результати виборів залежать виключно від особистих кваліфікацій та поглядів кандидатів, а не від їх належності до певної статі [179, с. 95].

У виборче законодавство гендерне квотування увійшло з ухваленням у 2015 р. Закону України «Про місцеві вибори», у якому відповідно до ч. 3 ст. 4 зазначається, що «представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому

списку». До того ж після ухвалення Закону «Про місцеві вибори», ст. 8 Закону України «Про політичні партії в Україні» було доповнено п. 10, відповідно до якого статут політичної партії має містити зокрема такі відомості: розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії в загальнодержавному окрузі, кандидатів у депутати місцевих рад в багатомандатних виборчих округах, і має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку [180, с. 29].

На наш погляд, зазначене не має глобального впливу на зміну ситуації з представництвом жінок у виборних органах, адже передбачені 30 відсотків однієї статі може міститись в непрохідному кінці списку.

Зрозуміло, що наразі впровадження квотування має за мету забезпечення можливості саме жінкам реалізувати своє пасивне виборче право. Проте згодом, у разі зміни виборчої традиції обирати переважно чоловіків на виборчі посади зазначена норма може бути регулятором й участі чоловіків в реалізації даного виборчого права.

Для можливості забезпечення гарантування реалізації жінками загального виборчого права, на наш погляд, впровадження квотування є актуальним, проте стосовно збереження при цьому рівності виборчих прав питання має дискусійний характер і потребує детального вирішення.

Підсумовуючи аналіз зазначених положень виборчих законів ми приходим до висновку, що до регуляторних гарантій загального виборчого права відносяться: реєстрація виборців, забезпечення можливості зміни місця голосування без зміни виборчої адреси, забезпечення голосування осіб, які перебувають за кордоном, забезпечення голосування засуджених до позбавлення та обмеження волі, військовослужбовців, осіб, які через стан здоров'я не можуть самостійно прибути до виборчої ділянки та заборона щодо участі у виборах осіб за дискримінаційними підставами.

Наступна категорія гарантій реалізації загального виборчого права має захисний (охоронний характер). До них, на наш погляд, можна віднести

можливість оскаржити рішення суб'єктів виборчого процесу та встановлення відповідальності за порушення виборчих прав.

Під захистом виборчих прав громадян розуміється примусовий механізм реалізації права обирати та бути обраним і брати участь у виборчих процедурах і діях, який забезпечується шляхом попередження порушень виборчих прав, усунення перешкод їх реалізації або поновлення порушеного виборчого права в інший спосіб [181, с. 36]. Серед способів такого захисту можуть бути: поновлення порушеного виборчого права; припинення дії (бездіяльності) або рішення, які порушують виборчі права; притягнення суб'єкта, діяння якого зумовили порушення виборчих прав, до юридичної відповідальності [182, с. 41]. Проте у даному визначенні, на наш погляд, не зовсім точно вираженою є перша частина, оскільки у чому полягає примусовість механізму реалізації права обирати та бути обраним і брати участь у виборчих процедурах і діях до кінця не зрозуміло. Вважаємо більш доцільним наступне визначення: захист виборчих прав громадян представляє собою діяльність державних та громадських інституцій, а також самих громадян, спрямовану на попередження та відвернення негативного для виборчих прав впливу, а також їх поновлення у випадку порушення.

Чинне національне виборче законодавство передбачає можливості захисту виборчих прав громадян України у виборчому процесі шляхом звернення із заявами та скаргами безпосередньо до виборчих комісій відповідного рівня або ж шляхом оскарження рішень, дій чи бездіяльності останніх до судів [183, с. 31].

Склалася багаторівнева система оскарження порушень та захисту своїх виборчих прав. Тільки до суду шляхом подання позовної заяви оскаржуються: 1) рішення, дії чи бездіяльність Центральної виборчої комісії, члена Центральної виборчої комісії; 2) рішення чи дії окружної виборчої комісії; 3) рішення, дії чи бездіяльність члена окружної виборчої комісії; 4) рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування,

підприємств, установ, закладів та організацій, їх посадових і службових осіб. До Центральної виборчої комісії або до суду (через подання позовної заяви) оскаржуються: 1) бездіяльність окружної виборчої комісії. До окружної виборчої комісії або до суду (через подання позовної заяви) оскаржуються: 1) рішення, дії чи бездіяльність дільничної виборчої комісії, її члена – до окружної виборчої комісії, яка утворила відповідну дільничну виборчу комісію (ч. 5 ст. 108 Закону) [184, с. 159].

Таку складну багатоінстанційну систему розглядають як один із недоліків у розв'язанні виборчих спорів в Україні, адже завжди існує побоювання та реальний ризик звернутися до неналежного органу та втратити змогу захистити своє право. Міжнародні стандарти вказують на те, що процедура оскарження має бути максимально короткою, зокрема коли йдеться про рішення, ухвалені напередодні виборів. При цьому слід уникати двох пасток: по-перше, процедура оскарження не має гальмувати виборчий процес, а по-друге, зважаючи на те, що рішення щодо скарг не можуть служити підставою для перенесення дати виборів, їх варто ухвалювати не після, а до виборів. Це означає, що терміни подачі скарг про оскарження мають бути справді короткі й що орган з розгляду скарг має ухвалювати свої рішення якомога оперативніше. Водночас, строки подачі скарг мають бути достатніми для того, щоб було коли подати скаргу, гарантувати здійснення права на захист та ухвалити зважене рішення [184, с. 160].

За правовою позицією Конституційного Суду України, викладеною в підпункті 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 3 липня 2003 р. 13-рп/2003 «визначення стислих строків оскарження порушень відповідає характеру виборчого процесу, але при їх установленні та застосуванні не повинні ущемлюватися права й свободи виборців, політичних партій (виборчих блоків партій), кандидатів у народні депутати України» [185].

Конституція України та чинне виборче законодавство передбачають судовий захист виборчих прав громадян України, кандидатів на виборні посади в разі їх порушення організаторами виборів, органами влади та

місцевого самоврядування, іншими учасниками виборчого процесу і свободі в наданні ними доказів до суду, гласності судового процесу та повній фіксації його технічними засобами [183, с. 31].

Конституційний Суд України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) ухвалив рішення від 26 лютого 1998 р. № 1-рп/98. На думку Конституційного Суду України, відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Конституція України, таким чином, надає громадянам право безпосередньо звертатися до суду із скаргою на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. У цьому відношенні не може бути будь-яких винятків щодо здійснення громадянами України конституційного права безпосередньо звертатися до суду зі скаргами на рішення, дії чи бездіяльність дільничних, окружних та Центральної виборчих комісій, їх посадових і службових осіб. Виходячи з наведеного Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними), положення Закону, за якими обмежується захист виборчих прав громадян у судовому порядку, зокрема: можливість оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій за умови, «якщо інший порядок оскарження не встановлено законом» (ч. 1 ст. 15 Закону), незабезпеченість права громадян на оскарження до суду дій чи бездіяльності посадових і службових осіб дільничних, окружних та Центральної виборчих комісій (ч.ч. 1, 3, 5 ст. 15 Закону), унеможливлення оскарження до суду рішення окружної виборчої комісії про визнання народного депутата України обраним та визнання виборів недійсними (ч.ч. 6 і 8 ст. 43 Закону) [98].

Особливості судового захисту виборчих прав громадян України полягають, насамперед, у тому, що незалежно від різноманітності та неоднозначної правової природи, нині вони визначені Кодексом адміністративного судочинства України як повноваження адміністративних судів і розглядаються в позовному порядку. Суб'єкт звернення в разі порушення його виборчих прав, може звернутися за захистом до суду, якщо суб'єкт оскарження своїми діями чи бездіяльністю безпосередньо порушив його виборчі права або охоронювані законом інтереси щодо участі у виборчому процесі.

Поняття «охоронюваний законом інтерес» визначено у п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 01.12.04 № 18-рп/2004 як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, який зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних та колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально правовим засадам [182].

Відповідно до ст. 273 Кодексу адміністративного судочинства України, право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій мають суб'єкти відповідного виборчого процесу (крім виборчої комісії), а також ініціативна група референдуму, інші суб'єкти ініціювання референдуму. Виборець, учасник всеукраїнського референдуму (громадянин України, який має право голосу на відповідних виборах або референдумі) може оскаржити рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, комісії з референдуму, членів цих комісій, якщо такі рішення, дія чи бездіяльність безпосередньо порушують його виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі чи процесі референдуму [184].

На думку І.М. Поспелової, важливо виокремлювати виборця як суб'єкта виборчого процесу щодо права на звернення до суду. Законодавчо визначено, що виборцем є громадянин України, який має право голосу. Саме з цієї позиції виборець є особливим суб'єктом виборчого процесу, оскільки будь-які вибори як захід проводяться насамперед не для тих, кого оберуть на відповідні посади, а для виборця, який через вибори реалізовує своє волевиявлення щодо участі в управлінні державою. Тому виборець повинен бути наділений необмеженим правом щодо звернення до суду з метою реалізації свого права щодо вирішення конфліктів у виборчому процесі. Однак законодавець таке право обмежив [183, с. 32–33].

На наше переконання, встановлення обмеження у вигляді можливості виборцем оскаржити лише ті рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, членів цих комісій, якщо такі рішення, дії чи бездіяльність безпосередньо порушують його виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі, є логічним та не впливає на обмеження його загального виборчого права.

Крім механізму оскарження, варто погодитись зі О.М. Стецем, що однією з гарантій виборчих прав громадян виступає встановлена система юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства [159, с. 179]. Відносно реалізації загального виборчого права в українському законодавстві закріплено адміністративну та кримінальну відповідальність, які гарантують цей принцип.

Оскільки, як було досліджено раніше, включення виборця до Державного реєстру виборців є важливою складовою реалізації загального виборчого права, на наш погляд, до гарантій захисту загального виборчого права варто віднести закріплену Кодексом України про адміністративні правопорушення відповідальність за порушення порядку ведення Державного реєстру виборців, порядку подання відомостей про виборців до органів Державного реєстру виборців, виборчих комісій, порядку складання та подання списків виборців та використання таких списків (ст. 212-7),

порушення права громадянина на ознайомлення з відомостями Державного реєстру виборців, зі списком виборців, списком громадян, які мають право брати участь у референдумі (ст. 212-8) [188]. Згідно із цими нормами штрафною санкцією за ці порушення є накладення штрафу. Не зважаючи на досить несуровий характер відповідальності за зазначені адміністративні правопорушення, все ж таки закріплення цих правопорушень відіграє роль гарантування реалізації загального виборчого права.

Порушення в аспекті реєстрації виборців встановлені і Кримінальним кодексом України, де ст. 158 встановлено відповідальність за надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців. За вчинення цього злочину встановлена вже більш сувора міра покарання у вигляді позбавлення волі [189].

Включення зазначеного правопорушення в положення Кримінального кодексу України є також гарантією реалізації загального виборчого права, адже встановлення такого покарання за порушення, яке може спричинити обмеження реалізації загального виборчого права, є не тільки мірою покарання, а й заходом запобігання таких правопорушень.

Крім цього, Кримінальний кодекс України (ст. 157) передбачає відповідальність і за вчинення загального злочину проти реалізації виборчого права, а саме перешкоджання здійсненню виборчого права, за що передбачена покарання у вигляді позбавлення волі [189].

2.4 Проблеми реалізації принципу загального виборчого права у контексті положень нового Виборчого кодексу України

Неодноразово авторитетними міжнародними організаціями, науковцями та практиками ставилося питання про кодифікацію виборчого законодавства України, яка допомогла б уніфікувати виборчі процедури

президентських, парламентських та місцевих виборів. Такий законодавчий акт сприяв би встановленню єдиних процедур на виборах, унеможливив би зміну виборчих норм під час виборчого процесу в Україні тощо [116, с. 39].

За результатами аналізу українського законодавства про вибори та практики його застосування в ході виборчих кампаній ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанська комісія неодноразово рекомендували уніфікувати правове регулювання виборів шляхом прийняття Виборчого кодексу. На необхідності його ухвалення також особливо наголошується у Резолюції ПАРЄ 1755 (2010) «Функціонування демократичних інститутів в Україні» [190].

У ряді країн Європи порядок проведення виборів врегульовано виборчими кодексами. Серед таких країн, зокрема, Азербайджан, Албанія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Грузія, Іспанія, Казахстан, Люксембург, Македонія, Молдова, Нідерланди, Польща, Норвегія, Фінляндія, Франція, Швеція.

Водночас у багатьох європейських державах виборчі кодекси відсутні, там порядок проведення загальнонаціональних та місцевих виборів врегульовано окремими виборчими законами. До таких країн можна віднести, наприклад, Австрію, Велику Британію, Данію, Естонію, Ісландію, Італію, Латвію, Литву, Мальту, Португалію, Румунію, Сербію, Словаччину, Словенію, Угорщину, Узбекистан, Хорватію, Чехію та Чорногорію. У тих країнах, де виборчі кодекси відсутні, забезпечено різний рівень уніфікованості виборчих процедур.

Виборчий кодекс України (далі – Кодекс) було прийнято Верховною Радою України 11 липня 2019 р.

Цей кодифікований акт містить законодавче регулювання питань, пов'язаних із реалізацією загального виборчого права (зокрема через визначення гарантій права громадян на участь у виборах), підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних,

сільських, селищних, міських, районних у містах рад, сільських, селищних, міських голів, старост.

Пропонований проект Виборчого кодексу має на меті акумулювати переваги мажоритарної і змішаної (в частині порядку формування половини депутатського корпусу на мажоритарних округах) систем, а також діючої зараз пропорційної системи, одночасно, усунувши недоліки, властиві кожній із них [191]

В цілому підтримуючи зведення усіх виборчих процедур та правил в єдиний Кодекс з метою уніфікації регулювання підготовки і проведення виборів в Україні, вважаємо, що даний нормативний документ містить ряд положень, що створюють певні проблемні моменти, зокрема при реалізації принципу загального виборчого права. Підтвердженням цього є позиція Президента України В. Зеленського, викладена у його «Пропозиціях до Виборчого кодексу України» від 11.09.2019 р., якими він аргументував накладення на Виборчий кодекс України вето. За його словами, Кодекс, що надійшов на підпис, містить положення, які не відповідають Конституції України, не враховують останні зміни до виборчого законодавства, не узгоджується із законодавчими актами, які є базовими у відповідній сфері, не забезпечує належної регламентації й організації виборчого процесу, ефективного контролю за здійсненням виборчих процедур[192].

Як зауважує заступниця генерального директора Комітету виборців України Н. Линник, «в тому поданні Президента, який є м'яким вето до виборчого кодексу, вони [пропозиції президента] не такі складні і, до речі, практично всі є доречними і слухними», [193], а тому можемо взяти їх за основу при дослідженні проблемних аспектів використання нового Виборчого кодексу України, зокрема в аспекті здійснення загального виборчого права громадянами України.

Так Кодексом передбачається здійснення виборів народних депутатів України на засадах пропорційної системи за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій. При цьому з метою висування списків

кандидатів у депутати загальнодержавний виборчий округ поділяється на 27 регіонів. Відповідно політичні партії формують загальнодержавний виборчий список та регіональні списки кандидатів, а виборцям надається можливість проголосувати як за виборчий список політичної партії, так і за конкретного кандидата у народні депутати України від цієї політичної партії у відповідному регіоні (ч. 1 ст. 309, ст. 313, 316, 341, 343 Виборчого кодексу України) [194].

Отже, Кодекс декларує скасування мажоритарної складової виборів та передбачає запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими регіональними списками. Однак аналіз положень Кодексу, якими визначається порядок застосування виборчої квоти, розподілу депутатських мандатів і визначення обраних кандидатів у виборчому регіоні та у загальнодержавному виборчому окрузі (ст.ст. 350 – 353), дає підстави для висновку про фактичне збереження складової, характерної для пропорційної виборчої системи із закритими списками, що, у свою чергу не сприяє демократизму здійснення загального (пасивного) виборчого права громадянами України.

Так, ч. 1 ст. 353 Кодексу передбачено, що політична партія, яка набрала 5 і більше відсотків дійсних голосів виборців, гарантовано отримує 10 депутатських мандатів, які розподіляються в порядку черговості відповідно до затвердженого партією загальнодержавного списку, а не залежно від кількості голосів виборців, отриманих кожним кандидатом відповідної партії, що фактично нівелює загальне волевиявлення виборця та гарантує проходження до парламенту кандидатів незалежно від результатів персоніфікованого голосування на виборах.

Крім того, Кодексом закріплює можливість розподілу депутатських мандатів як на регіональному рівні (на основі персоніфікованого результату голосування за конкретного кандидата на виборах), так і на загальнодержавному рівні (залежно від позиції кандидата у виборчому списку партії, тобто за принципом «закритих списків»), що можна також вважати певним порушенням критерію «загальності», оскільки таким чином

враховується не стільки вибір загалу виборців, скільки надання переваг кандидатам зі списку партіями). При цьому, як зауважує президент, кількість депутатських мандатів, що розподілятимуться на загальнодержавному рівні за таким принципом, може бути значною через те, що допускається можливість голосування не за конкретного кандидата від політичної партії, а за виборчий список партії (ст. 343 Кодексу), розподіл мандатів між кандидатами від партії на регіональному рівні проводиться лише в межах цілих часток після ділення кількості голосів виборців, поданих у виборчому регіоні на підтримку відповідного регіонального виборчого списку, на виборчу квоту, при цьому дробові частки від такого ділення залишатимуться для розподілу на загальнодержавному рівні за принципом «закритих списків» (ст.ст. 351, 353 Кодексу).

Аналогічну систему підрахунку голосів з використанням єдиного республіканського (обласного, міського (великого міста) виборчого списку кандидатів у депутати та регіонального виборчого списку кандидатів пропонується застосовувати і на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, міських (великих міст) рад (статті 373, 411 – 414, 510, 546 – 549 Кодексу).

Відповідно до ч. 3 ст. 24 Кодексу кандидат, реєстрація якого скасована з підстав і в порядку, встановленому цим Кодексом, втрачає статус суб'єкта виборчого процесу.

Дана норма, на нашу думку, є грубим порушенням реалізації принципу загального виборчого права, оскільки до числа суб'єктів виборчого процесу відносяться, зокрема, виборець та кандидат (п.п. 1, 4 ч. 1 ст. 24 Кодексу), а тому скасування реєстрації особи як кандидата повинно мати наслідком втрату ним статусу суб'єкта виборчого процесу саме як кандидата, а не позбавляти його усупереч ст. ст. 38, 70 Конституції України статусу виборця.

У пункті 2 Пропозицій Президент коментує норму Кодексу, якою передбачається, що під час висування кандидатів у народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної,

міської (великого міста) ради політичні партії (організації партій) повинні забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте тощо) кожного виборчого списку як чоловіків, так і жінок (не менше двох кандидатів однієї статі) (ч. 6 ст. 316, ч. 3 ст. 373, ч. 3 ст. 510). Він зауважує, що закріплений принцип гендерної рівності на практиці може бути знівельований через відсутність у Кодексі механізму заміни кандидата у депутати кандидатом такої ж статі у разі скасування реєстрації кандидата у депутати за зверненням партії (організації партії), яка висунула такого кандидата (статті 323, 381, 517).

Із цим зауваженням Президента ми погоджуємося лише частково з огляду на той факт, що скасування реєстрації кандидатів за зверненням партії, як правило, не вирізняється масовістю. Також, оскільки у кожній п'ятірці будь-якого виборчого списку будуть присутні не менше двох кандидатів кожної статі, таке скасування не може істотно вплинути на гендерний баланс представлених списків. Крім того хочемо зазначити, що врахування гендерної складової у новому Виборчому кодексі України є його безумовною демократичною перевагою у порівнянні із попередніми виборчими законами та відповідає новітнім тенденціям виборчого законодавства більшості держав сучасної Європи.

Суттєвим недоліком нового кодексу слід також вважати звуження механізму забезпечення реалізації виборчих прав внутрішньо переміщеними особами. У даному контексті зауважимо, що Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (ст. 8) містить гарантію щодо реалізації внутрішньо переміщеними особами свого права голосу на виборах Президента України, народних депутатів України та місцевих виборах.

Однак відповідно до Кодексу (ч. 3 ст. 126) така гарантія може бути реалізована даною категорією осіб лише під час загальнонаціональних виборів шляхом тимчасової зміни місця голосування на період відповідного виборчого процесу, тоді як на місцевих виборах тимчасова зміна місця

голосування виборця без зміни виборчої адреси не застосовується (ч. 4 названої статті).

На думку Президента, у даному контексті Кодекс не містить реальних механізмів, які б на постійній основі (не лише шляхом тимчасової зміни місця голосування на період відповідного виборчого процесу) забезпечували можливість реалізації внутрішньо переміщеними особами свого виборчого права на загальнонаціональних та місцевих виборах, зокрема шляхом визначення підстав та порядку зміни такими виборцями виборчої адреси.

Ми цілком у даному питанні підтримуємо Президента, оскільки виборче законодавство повинно містити механізм дієвої і постійної реалізації виборчого права внутрішньопереміщених осіб, а не вимагати їх постійного звернення до органів ведення Державного Реєстру виборців для тимчасової зміни місця голосування під час кожних виборів. Також вважаємо за доцільне підтримати необхідність визначення механізму участі осіб даної категорії на місцевих виборах.

До позитивних рис Кодексу в аспекті реалізації загального виборчого права можемо віднести його положення щодо створення умов для голосування осіб з інвалідністю, зокрема:

- ч. 3 ст. 176 передбачає виготовлення інформаційних матеріалів шрифтом Брайля;

- ч. 4 ст. 210 встановлює, що приміщення для голосування має відповідати державним стандартам щодо безперешкодного доступу інвалідів;

- ст. 212 надає виборцям, що не здатні самотійно пересуватись, можливість голосувати на дому;

- відповідно до ст. 217 виборець, який внаслідок інвалідності не може самотійно заповнити бюлетень, може скористатись допомогою іншої особи.

Отже, Кодекс, на наш погляд, створює належні гарантії участі осіб з інвалідністю у виборчому процесі.

Тобто, з означеної проблематики ми не підтримуємо позицію Президента, що Кодексом не передбачено належних гарантій участі осіб з

інвалідністю у виборчому процесі нарівні з іншими, як того вимагає Конвенція про права осіб з інвалідністю, ратифікована Законом України "Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї", зокрема шляхом забезпечення того, щоб процедури, приміщення та матеріали для голосування були підходящими, доступними та легкими для розуміння й використання (статті 21 та 29 Конвенції).

Дискримінаційними з точки зору забезпечення загального виборчого права вважаємо положення Кодексу, за якими кандидатами на пост Президента України та у народні депутати України вважаються такими, що проживають в Україні, якщо строк їх безперервного перебування за межами України протягом відповідно «останніх десяти» та «останніх п'яти років перед днем голосування не перевищував 183 дні» (друге речення ч. 1 ст. 261 та друге речення ч. 1 ст. 310), адже за існуючою у законодавстві України практикою постійним проживанням вважається перебування на території України більшої частини календарного року (наприклад, ст. 1 Закону України «Про громадянство України», ст. 14 Податкового кодексу України). А тому відсутність безпосередньої вказівки на те, що за умову відповідного строку мається кожний рік такого перебування у неконституційний спосіб необґрунтовано ускладнює дотримання визначених ч. 2 ст. 76 та ч. 2 ст. 103 Конституції України вимог цензу осілості (кваліфікаційної умови проживання в Україні протягом встановленого строку).

До того ж на думку Президента України (і тут ми із ним солідарні), Кодекс допускає дискримінаційне і непропорційне обмеження прав кандидатів у народні депутати України порівняно з кандидатами на пост Президента України (ч. 1 ст. 310), оскільки для кандидатів у народні депутати України при встановленні вимоги щодо проживання в Україні не беруться до уваги обставини, передбачені в ч. 6 ст. 12 Кодексу (проживання разом з громадянами України, які перебувають у встановленому законодавством порядку у відрядженні за межами України в закордонних дипломатичних установах України, інших офіційних представництвах

України, міжнародних міжурядових організаціях та їх органах, як члени їхніх сімей).

Підтверджує дану думку й позиція Конституційного Суду України, висловлена у Рішенні від 7 липня 2004 р. № 14-рп/2004, відповідно до якої мета встановлення певних відмінностей (вимог) у правовому статусі повинна бути істотною, а самі відмінності (вимоги), що переслідують таку мету, мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими.

Певні застереження викликає й запровадження Кодексом нового підходу до формування складу окружних та дільничних виборчих комісій на виборах Президента України через надання права на формування окружних та дільничних виборчих комісій не лише кандидатам на пост Президента України, а й політичним партіям, представленим депутатськими фракціями в поточному скликанні Верховної Ради України та норми про обов'язковість включення представників від таких політичних партій до складу окружних виборчих комісій (статті 89, 90 та 266), оскільки фракції є виключно парламентськими утвореннями і не повинні мати будь-яких повноважень поза парламентом, зокрема, й у виборчому процесі. Більше того, на нашу думку такий підхід не забезпечує рівний доступ всіх кандидатів і суб'єктів їх висування до представництва у складі виборчих комісій, а відтак не сприяє проведенню утвердженню й загального виборчого права.

Дещо по-іншому ніж Президент, ми оцінюємо положення Кодексу щодо повернення грошової застави кандидату на пост Президента України, якщо кандидат на пост Президента України за підсумками виборів отримав підтримку не менш як 7 відсотків дійсних голосів виборців (ч. 5 ст. 270); партіям, на підтримку яких подано не менше 2 відсотків дійсних голосів виборців (ч. 4 ст. 319); кандидатам на посаду міського голови, якщо кандидат на посаду міського голови за підсумками виборів отримав підтримку не менш як 7 відсотків дійсних голосів виборців (ч. 5 ст. 471). На нашу думку грошова застава кандидатів не є таким собі «способом оплати виборів за їх

рахунок», а лише засобом стримування партій із низьким політичним рейтингом. Тому повернення грошової застави за умов мінімальної пропонованої підтримки виборців, передбачений Кодексом, є обґрунтованим у першу чергу з точки зору дотримання загального виборчого права.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що Виборчий кодекс України на даний час, попри ряд позитивних новацій, містить цілу низку положень, які в тій чи іншій мірі порушують, або звужують можливості використання принципу загального виборчого права громадянами України.

З огляду на викладене вважаємо цілком виправданим накладення Президентом України вето на даний законотворчий акт та відправлення його на доопрацювання у Верховну Раду України з метою забезпечення належної регламентації виборчого процесу, створення умов для вільного та загального волевиявлення громадян України на основі конституційних принципів й демократичних стандартів організації та проведення виборів, унеможливлення будь-яких зловживань та маніпуляцій під час їх проведення.

Висновки до Розділу 2.

1. Нормативне закріплення принципу загального виборчого права в Україні, зважаючи на його основоположний характер, безпосередньо пов'язане із законодавчим врегулюванням виборчих прав громадян та перебігу виборчого процесу. Тобто система виборчого законодавства, спрямована на регламентацію виборів до представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування, по суті, виступає зовнішнім матеріальним проявом об'єктивного та суб'єктивного виборчого права.

Аналіз положень Конституції України та встановлених міжнародних норм проведення виборів свідчить про те, що міжнародні положення відносно загального виборчого права здобули своє закріплення й на конституційному рівні, а тому в аспекті закріплення загального виборчого права, як основної засади проведення виборів українське законодавство

відповідає міжнародним стандартам. Рекомендаційний характер міжнародних стандартів у сфері виборчого права не повинен вводити в оману щодо небов'язковості їх дотримання, адже реалізація відповідних стандартів є важливим показником інтеграції держави до міжнародної демократичної спільноти.

Конституційне закріплення принципів виборчого права, в цілому, та загального виборчого права, зокрема, має особливе значення в силу природи самої Конституції як Основного Закону держави та суспільства, яка виступає ядром правової системи та базою національного законодавства. На конституційному рівні принцип загального виборчого права закріплено досить в декларативній формі, а його закріплення не містить детального розкриття змісту цього принципу та механізму його реалізації. Це є логічним та доцільним, адже конституційний акт не повинен детально регламентувати всі процеси та розкривати їх зміст. У зв'язку з цим, п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України визначено, що організація і порядок проведення виборів визначаються виключно законами України, які кореспондують встановлений Конституцією України принцип загальності і розкривають його зміст.

Все виборче законодавство України пов'язує принцип загального виборчого права з недопущенням дискримінації осіб і саме відсутність цієї дискримінації і є однією із змістовних складових, яка забезпечує реалізацію цього принципу. В означеному аспекті всі виборчі закони мають однаковий підхід за винятком реалізації виборчого права засудженими, військовослужбовцями та особам, які перебувають закордоном щодо місцевих виборів, що обумовлено об'єктивними причинами, враховуючи сутність цього виду виборів. Крім цього, на всіх видах виборів визначено, що реалізація права голосу забезпечується шляхом включення виборців до списків виборців, і всі закони обмежують у реалізації права голосу осіб, визнаних судом недієздатними.

У спеціальних виборчих законах загальне виборче право повноцінно закріплене у статтях «Загальне виборче право» та «Право бути обраним», не

зважаючи на те, що тільки норма про активне виборче право здобула назву «Загальне виборче право».

Окрім виборчих законів, загальне виборче право закріплено і в інших законодавчих актах України, які опосередковано стосуються питань проведення виборів, у зв'язку з чим цей принцип має там регламентний характер та не містить розкриття свого змісту.

Окрім міжнародних норм та законодавчих актів України, безпосередній вплив на загальне виборче право мають й рішення Конституційного Суду України, як органу, який наділений повноваженням по визнанню актів або їх окремих положень неконституційними. Звісно, не можна однозначно стверджувати про те, що в рішеннях Конституційного Суду України саме закріплений принцип загальності, проте, ці рішення безпосередньо впливають на зміст цього принципу та їх обґрунтування у справах, що стосуються загального виборчого права, дозволяють визначити його повний обсяг.

2. Обмеження виборчого права складаються із виборчих цензів та інших кваліфікаційних вимог, які впливають на реалізацію цього права.

Виборчі цензи можна визначити, як встановлені на законодавчому рівні недискримінаційні певні ознаки, які надають особі статусу виборця та, наявність яких дозволяє особі висунути свою кандидатуру на виборні посади, встановлення яких обумовлено об'єктивними чинниками.

Зміст виборчих цензів підтверджує, що вони стосуються реалізації як активного виборчого права, так і пасивного. Обмеження принципу загального виборчого права лише до права голосу не відповідає природі цього основоположного принципу, а більшість виборчих цензів за своєю природою є однаковими як для активного, так і для пасивного виборчого права (хоча і з певними відмінностями за обсягом). Звичайно, виборчі цензи для пасивного виборчого права часто мають вигляд більш жорстких вимог порівняно з цензами активного виборчого права. Однак це лише засвідчує те, що принцип загального виборчого права не є простим. Він складається з

певного набору правових вимог, адресованих відповідним носіям кожного із суб'єктивних виборчих прав, окреслюючи загальність кола відповідних суб'єктів.

Існує певний набір виборчих цензів, які відповідають принципу загального виборчого права (їх прийнято називати природними); вихід за їх межі і запровадження додаткових цензів означає надмірне обмеження суб'єктивного виборчого права, яке сьогодні розцінюється як дискримінаційне.

Враховуючи зазначене, національне виборче законодавство відповідає світовій практиці в аспекті встановлених виборчих цензів, як не мають дискримінаційного характеру, а деякі з них, на наш погляд, навпаки потребують встановлення (такі як ценз осілості при балотуванні в народні депутати України за одномандатним виборчим округом та на виборні посади в органи місцевого самоврядування; позбавлення можливості осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі можливості голосувати за народних депутатів в одномандатних виборчих округах). Разом з тим, єдиним виборчим цензом, які на наш погляд все ж таки являє собою майнове обмеження, є грошова застава, який потребує, якщо не відміни, так передбачення наряду з ним альтернативного способу збору підписів для висування своєї кандидатури, що убезпечить осіб від безпідставного перешкоджання у реалізації ними пасивного виборчого права.

Поряд із виборчими цензами пасивного виборчого права, які є кваліфікаційними вимогами, що визначають суб'єкта (носія) цього права і тим самим окреслюють загальність права бути кандидатом на виборах, існують легальні форми обмеження цього права, спрямовані на окремі (часом достатньо вузькі) категорії громадян – вимоги невиборності. Інститут невиборності породжений одночасною сумісною дією двох або більше принципів права, які повинні бути узгоджені (між якими повинен бути досягнутий розумний компроміс) у процесі їх застосування.

3. Поступове перетворення виборів із формального процесу на справжнє і реальне народне волевиявлення вимагає створення належного правового механізму організації, проведення та гарантування виборів.

Гарантії загального виборчого права – це сукупність норм, які встановлені в законодавстві з метою забезпечення реалізації виборцями та кандидатами на виборні посади своїх виборчих прав на участь у виборах, а також з метою охорони цих виборчих прав у разі їх порушення, тобто механізм гарантування виборів, насамперед, пов'язаний з гарантуванням реалізації активного і пасивного виборчого права громадян України.

Можна виділити дві категорії гарантій загального виборчого права, а саме: ті, що забезпечують реалізацію загального виборчого права (регуляторні), та ті, що забезпечують його захист та охорону від порушення, а також його поновлення (охоронні).

Підсумовуючи аналіз зазначених положень виборчих законів ми приходимо до висновку, що до регуляторних гарантій загального виборчого права відносяться: реєстрація виборців, забезпечення можливості зміни місця голосування без зміни виборчої адреси, забезпечення голосування осіб, які перебувають за кордоном, забезпечення голосування засуджених до позбавлення та обмеження волі, військовослужбовців, осіб, які через стан здоров'я не можуть самостійно прибути до виборчої дільниці та заборона щодо участі у виборах осіб за дискримінаційними підставами.

Наступна категорія гарантій реалізації загального виборчого права має захисний (охоронний характер). До них, на наш погляд, можна віднести можливість оскаржити рішення суб'єктів виборчого процесу та встановлення відповідальності за порушення виборчих прав.

Під захистом виборчих прав громадян розуміється примусовий механізм реалізації права обирати та бути обраним і брати участь у виборчих процедурах і діях, який забезпечується шляхом попередження порушень виборчих прав, усунення перешкод їх реалізації або поновлення порушеного виборчого права в інший спосіб. Серед способів такого захисту можуть бути:

поновлення порушеного виборчого права; припинення дії (бездіяльності) або рішення, які порушують виборчі права; притягнення суб'єкта, діяння якого зумовили порушення виборчих прав, до юридичної відповідальності. Чинне національне виборче законодавство передбачає можливості захисту виборчих прав громадян України у виборчому процесі шляхом звернення із заявами та скаргами безпосередньо до виборчих комісій відповідного рівня або ж шляхом оскарження рішень, дій чи бездіяльності останніх до судів.

Конституція України та чинне виборче законодавство передбачають судовий захист виборчих прав громадян України, кандидатів на виборні посади в разі їх порушення організаторами виборів, органами влади та місцевого самоврядування, іншими учасниками виборчого процесу і свободі в наданні ними доказів до суду, гласності судового процесу та повній фіксації його технічними засобами.

Особливості судового захисту виборчих прав громадян України полягають, насамперед, у тому, що незалежно від різноманітності та неоднозначної правової природи, нині вони визначені Кодексом адміністративного судочинства України як повноваження адміністративних судів і розглядаються в позовному порядку. Суб'єкт звернення в разі порушення його виборчих прав, може звернутися за захистом до суду, якщо суб'єкт оскарження своїми діями чи бездіяльністю безпосередньо порушив його виборчі права або охоронювані законом інтереси щодо участі у виборчому процесі. Крім механізму оскарження, однією з гарантій виборчих прав громадян виступає встановлена система юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства. Відносно реалізації загального виборчого права в українському законодавстві закріплено адміністративну та кримінальну відповідальність, які гарантують цей принцип.

4. Новий Виборчий кодекс України містить законодавчерегулювання питань, пов'язаних із реалізацією загального виборчого права (зокрема через визначення гарантій права громадян на участь у виборах), підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України,

депутатів Верховної Ради АРК, обласних, районних, сільських, селищних, міських, районних у містах рад, сільських, селищних, міських голів, старост.

В цілому підтримуючи зведення усіх виборчих процедур та правил в єдиний Кодекс з метою уніфікації регулювання підготовки і проведення виборів в Україні, вважаємо, що даний нормативний документ містить ряд положень, що створюють певні проблемні моменти, зокрема при реалізації принципу загального виборчого права.

Так Кодекс декларує скасування мажоритарної складової виборів та передбачає запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими регіональними списками. Однак аналіз положень Кодексу, якими визначається порядок застосування виборчої квоти, розподілу депутатських мандатів і визначення обраних кандидатів у виборчому регіоні та у загальнодержавному виборчому окрузі (ст.ст. 350 – 353), дає підстави для висновку про фактичне збереження складової, характерної для пропорційної виборчої системи із закритими списками, що, у свою чергу не сприяє демократизму здійснення загального (пасивного) виборчого права громадянами України.

Відповідно до ч. 3 ст. 24 Кодексу кандидат, реєстрація якого скасована з підстав і в порядку, встановленому цим Кодексом, втрачає статус суб'єкта виборчого процесу. Дана норма, на нашу думку, є грубим порушенням реалізації принципу загального виборчого права, оскільки до числа суб'єктів виборчого процесу відносяться, зокрема, виборець та кандидат (п.п. 1, 4 ч. 1 ст. 24 Кодексу), а тому скасування реєстрації особи як кандидата повинно мати наслідком втрату ним статусу суб'єкта виборчого процесу саме як кандидата, а не позбавляти його усупереч ст.ст. 38, 70 Конституції України статусу виборця.

Суттєвим недоліком нового кодексу слід також вважати звуження механізму забезпечення реалізації виборчих прав внутрішньо переміщеними особами. оскільки виборче законодавство повинно містити механізм дієвої і постійної реалізації виборчого права внутрішньопереміщених осіб, а не вимагати їх постійного звернення до органів ведення Державного Реєстру

виборців для тимчасової зміни місця голосування під час кожних виборів. Також вважаємо за доцільне підтримати необхідність визначення механізму участі осіб даної категорії на місцевих виборах.

Безумовною демократичною перевагою нового Виборчого кодексу України у порівнянні із попередніми виборчими законами є врахування ним гендерної складової, що відповідає новітнім тенденціям виборчого законодавства більшості держав сучасної Європи. До позитивних рис Кодексу в аспекті реалізації загального виборчого права можемо віднести і його положення щодо створення умов для голосування осіб з інвалідністю.

Дискримінаційними з точки зору забезпечення загального виборчого права вважаємо положення Кодексу, за якими кандидатами на пост Президента України та у народні депутати України вважаються такими, що проживають в Україні, якщо строк їх безперервного перебування за межами України протягом відповідно «останніх десяти» та «останніх п'яти років перед днем голосування не перевищував 183 дні» (друге речення ч. 1 ст. 261 та друге речення ч. 1 ст. 310), адже за існуючою у законодавстві України практикою постійним проживанням вважається перебування на території України більшої частини календарного року (наприклад, ст. 1 Закону України «Про громадянство України», ст. 14 Податкового кодексу України). А тому відсутність безпосередньої вказівки на те, що за умову відповідного строку мається кожний рік такого перебування у неконституційний спосіб необґрунтовано ускладнює дотримання визначених ч. 2 ст. 76 та ч. 2 ст. 103 Конституції України вимог цензу осілості.

Певні застереження викликає й запровадження Кодексом нового підходу до формування складу окружних та дільничних виборчих комісій на виборах Президента України через надання права на формування окружних та дільничних виборчих комісій не лише кандидатам на пост Президента України, а й політичним партіям, представленим депутатськими фракціями в поточному скликанні Верховної Ради України та норми про обов'язковість включення представників від таких політичних партій до складу окружних

виборчих комісій (статті 89, 90 та 266), оскільки фракції є виключно парламентськими утвореннями і не повинні мати будь-яких повноважень поза парламентом, зокрема, й у виборчому процесі. Більше того, на нашу думку такий підхід не забезпечує рівний доступ всіх кандидатів і суб'єктів їх висування до представництва у складі виборчих комісій, а відтак не сприяє проведенню утвердженню й загального виборчого права.

Оскільки грошова застава кандидатів не є «способом оплати виборів за їх рахунок», а лише засобом стримування партій із низьким політичним рейтингом то повернення грошової застави за умов мінімальної пропонованої підтримки виборців, передбачене новим Кодексом, є обґрунтованим у першу чергу з точки зору дотримання загального виборчого права.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що Виборчий кодекс України на даний час, попри ряд позитивних новацій, містить цілу низку положень, які в тій чи іншій мірі порушують, або звужують можливості використання принципу загального виборчого права громадянами України.

З огляду на викладене вважаємо цілком виправданим накладення Президентом України вето на даний законотворчий акт та відправлення його на доопрацювання у Верховну Раду України з метою забезпечення належної регламентації виборчого процесу, створення умов для вільного та загального волевиявлення громадян України на основі конституційних принципів й демократичних стандартів організації та проведення виборів, унеможливлення будь-яких зловживань та маніпуляцій під час їх проведення.

Результати дослідження, викладені у Розділі 2, відображено у наступних публікаціях автора: [161, с. 137-144], [170, с. 73-77], [181, с. 36-41].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягає у формуванні цілісної концепції використання принципу загального виборчого права у вітчизняному конституціоналізмі. Головні науково-теоретичні, методологічні та практичні результати

дослідження викладені у наступних висновках:

1. Зміст принципу загального виборчого права, його місце та роль у системі принципів виборчого права обумовлюється специфікою його правової природи, для встановлення якої визначальним є критерій «загальності», опосередкований через особливості врегулювання статусів виборця і кандидата на виборну посаду, та встановлення недискримінаційних виборчих цензів.

2. Дослідження статусу суб'єктів здійснення виборчого права дозволяє по-новому осмислити взаємозв'язок активного і пасивного виборчого права, особливо у контексті «критерію загальності», та констатувати відсутність прямої залежності пасивного виборчого права від права голосу, наслідком чого є висновок про неспівмірність критерію загальності при визначенні співвідношення кола носіїв пасивного виборчого права з колом носіїв права голосу, а отже, дозволяє поставити на порядок денний питання про загальність пасивного виборчого права як самостійного правового явища. Оскільки первинним суб'єктом права висування кандидатів залишається виборець, яким є публічно дієздатний громадянин, то номінаційне право слід розглядати як похідне від одного із загальноновизнаних суб'єктивних виборчих прав – активного або пасивного.

3. На підставі аналізу історико-правової модернізації інституту виборності була здійснена періодизація процесу еволюції загального виборчого права, заснована на традиції виборності. Зокрема виділено 7 етапів розвитку загального виборчого права у світовому та, зокрема, європейському масштабі. Також зроблено висновок, що часовий проміжок з XVIII ст. до кінця XX ст. можна охарактеризувати як період поетапного становлення, зокрема в європейських державах, загального виборчого права, заснованого на політичній рівності без майнового цензу і обмежень за статтю та расою.

4. На основі запропонованої І.М. Панкевичем періодизації процесу модернізації інституту виборності виокремлено 6 основних етапів еволюції загального виборчого права в Україні.

5. Здійснено поділ принципів виборчого права України на загальні та спеціальні. Зроблено висновок, що принцип загального виборчого права посідає виключне місце в системі галузевих принципів виборчого права та є базовим для всіх інших принципів.

6. Нормативне закріплення принципу загального виборчого права в зарубіжних країнах, зважаючи на його основоположний характер, безпосередньо представлене на двох основних рівнях правової регламентації: 1) міжнародному, на якому представлені загальні стандарти виборчого права, до складу яких віднесено, зокрема й засаду загального виборчого права; 2) національному, представленому правовими приписами Конституції та виборчого законодавства.

7. В аспекті закріплення загального виборчого права українське законодавство відповідає міжнародним стандартам. Організація і порядок проведення виборів визначаються виключно законами України, які кореспондують встановлений Конституцією України принцип загальності і розкривають його зміст. Окрім виборчих законів, загальне виборче право закріплено і в інших законодавчих актах України, які опосередковано стосуються питань проведення виборів. Все виборче законодавство України пов'язує принцип загального виборчого права з недопущенням дискримінації осіб і саме відсутність цієї дискримінації і є однією із змістовних складових, яка забезпечує реалізацію цього принципу. В означеному аспекті всі виборчі закони мають однаковий підхід за винятком реалізації виборчого права засудженими, військовослужбовцями та особам, які перебувають закордоном щодо місцевих виборів, що обумовлено об'єктивними причинами, враховуючи сутність цього виду виборів. Крім цього, на всіх видах виборів визначено, що реалізація права голосу забезпечується шляхом включення виборців до списків виборців, і всі закони обмежують у реалізації права голосу осіб, визнаних судом недієздатними.

8. Обмеження виборчого права складаються із виборчих цензів та

інших кваліфікаційних вимог, що впливають на реалізацію цього права.

Зміст виборчих цензів підтверджує, що вони стосуються реалізації як активного виборчого права, так і пасивного. Виборчі цензи для пасивного виборчого права часто є більш жорсткими порівняно з цензами активного виборчого права. У конституційній доктрині існує певний набір виборчих цензів, які відповідають принципу загального виборчого права (їх прийнято називати природними); вихід за їх межі і запровадження додаткових цензів означає надмірне обмеження суб'єктивного виборчого права, яке сьогодні розцінюється як дискримінаційне.

9. Поряд із виборчими цензами пасивного виборчого права, які є кваліфікаційними вимогами, що визначають суб'єкта (носія) цього права і тим самим окреслюють загальність права бути кандидатом на виборах, існують легальні форми обмеження цього права, спрямовані на окремі (часом достатньо вузькі) категорії громадян – вимоги невиборності. Інститут невиборності породжений одночасною сумісною дією двох або більше принципів права, які повинні бути узгоджені (між якими повинен бути досягнутий розумний компроміс) у процесі їх застосування.

10. Гарантії загального виборчого права – це сукупність законодавчо передбачених способів та засобів забезпечення найбільш повної суб'єктної реалізації виборчих прав громадян, а також їх відновлення у разі порушення. Вони поділяються на: а) регуляторні (ті, що забезпечують реалізацію загального виборчого права) та б) охоронні (ті, що забезпечують його захист та охорону від порушення, а також його поновлення). До регуляторних гарантій загального виборчого права належать: реєстрація виборців, забезпечення можливості зміни місця голосування без зміни виборчої адреси, забезпечення голосування осіб, які перебувають за кордоном, забезпечення голосування засуджених до позбавлення та обмеження волі, військовослужбовців, осіб, які через стан здоров'я не можуть самостійно прибути до виборчої дільниці та заборона щодо участі у виборах осіб за дискримінаційними підставами. Натомість до охоронних віднесено

можливість оскаржити рішення суб'єктів виборчого процесу та встановлення відповідальності за порушення виборчих прав.

11. Чинне національне виборче законодавство передбачає можливості захисту виборчих прав громадян України (у тому числі, загального виборчого права) у виборчому процесі шляхом звернення із заявами та скаргами безпосередньо до виборчих комісій відповідного рівня або ж шляхом оскарження рішень, дій чи бездіяльності останніх до судів. Судовий захист виборчих прав громадян України, кандидатів на виборні посади законодавчо передбачено в разі їх порушення організаторами виборів, органами влади та місцевого самоврядування, іншими учасниками виборчого процесу і забезпечується свободою в наданні ними доказів до суду, гласності судового процесу та повною фіксацією його технічними засобами.

12. Способами захисту виборчих прав є: поновлення порушеного виборчого права; припинення дії (бездіяльності) або рішення, які порушують виборчі права; притягнення суб'єкта, діяння якого зумовили порушення виборчих прав, до юридичної відповідальності.

13. Крім механізму оскарження, однією з гарантій виборчих прав громадян виступає встановлена система юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства. Відносно реалізації загального виборчого права в українському законодавстві закріплено адміністративну та кримінальну відповідальність, які гарантують цей принцип.

14. Загалом зведення усіх виборчих процедур та правил в єдиний Виборчий кодекс України з метою їх уніфікації є прогресивним явищем, однак згаданий нормативний акт містить ряд положень, що створюють певні проблемні моменти при реалізації принципу загального виборчого права, зокрема щодо порядку застосування виборчої квоти та розподілу депутатських мандатів і визначення обраних кандидатів у виборчому регіоні та у загальнодержавному виборчому окрузі; скасування реєстрації особи як суб'єкта виборчого процесу; звуження виборчих прав окремих категорій громадян України; обчислення строків перебування за межами України тощо.

На підставі цього зроблено висновок, що накладення Президентом України вето на Виборчий кодекс України та відправлення його на доопрацювання до Верховної Ради України, що мало місце у вересні 2019 р., було цілком виправданим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стюарт Джон Міл. Про свободу : есе / пер. з англ. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254-к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996, № 30. Ст. 141.
3. Палагицька Г. Правова природа загального виборчого права // Вісник ХНУВС. 2017, № 4(79). С.57–65.
4. Марцеляк О. В. Виборче право : сучасне розуміння і сутність // Публічне право. 2011, № 2. С. 12–18.
5. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / за заг. ред. В.О. Ріяки. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 512 с.
6. Кириченко В. М., Куракін О. М. Порівняльне конституційне право : модульний курс : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2012. 256 с.
7. Кассен Б. Європейський словник філософії : Лексикон неперекладностей. Київ : Дух і літера, 2011. Т. 1. 576 с.
8. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5. Київ : Укр. енцикл., 2003. 736 с.
9. Погорілко В. Ф. Проблеми реалізації Конституції України : теорія і практика : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; А.С.К., 2003. 652 с.
10. Марцеляк О. В. Вибори народних депутатів України : історія, теорія, практика : навч. посіб. Харків : Прометей-Прес, 2008. 636 с.
11. Астахова Т. В. Принципи виборчого права України : конституційно-правова теорія та практика // Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 65. С. 31–39.
12. Демків Р. Я. Конституційне право України : курс лекцій. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 332 с.
13. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран. Москва : Юристъ, 1997. 568с.

14. Палагицька Г. С. Змістовні особливості загального виборчого права // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., 24–25 черв. 2016 р., Запоріжжя, 2016. С.105–108.

15. Осадчук К. О. Щодо поняття та природи виборчого права : загальнотеоретичне дослідження // Национальный юридический журнал : теория и практика. 2015, № 4(14). С. 25–29.

16. Granat M. Prawo konstytucyjne w pytaniach i odpowiedziach. Warszawa : LexisNexis, 2014. 391 s.

17. Бучин М. А. Ресурси виборчої кампанії та особливості їх використання в Україні : монографія. Львів : ЛІСВ, 2009. 231 с.

18. Мяловицька Н. Виборчі системи : досвід європейських держав // Вісник Центральної виборчої комісії. 2008, № 1(11). С. 61–67.

19. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм. Київ : Юрид. фірма «Салком» ; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

20. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права : доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ : Ваіте, 2018. 908 с.

21. Шаповал В. Вибори як форма безпосередньої демократії (питання теорії) Вибори та демократія. 2004. № 1. С. 6–14. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=12&d=496> (дата звернення 17.07.2019).

22. Бакумов О. С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації : монографія. Харків : Право, 2015. 248 с.

23. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003, №№ 40–44. Ст. 356

24. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 5 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради

України з прав людини» (справа про віковий ценз) № 5-рп/2000 від 18 квітня 2000 р. // Офіційний вісник України офіційне видання. 2000, № 30. Стор. 160. Ст. 1286.

25. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн : академічний курс. Підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 464 с.

26. Ключковський Ю. Принцип загального виборчого права в контексті місцевих виборів. II. Пасивне виборче право // Вибори та демократія. 2012, № 2(32). С. 9–19.

27. Парламентаризм : реєстр термінів і понять / авт.-упор. : О. Л. Копиленко та ін. Київ : К.І.С., 2012. 512 с.

28. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012, № 10–11. Ст. 73.

29. Про вибори Президента України : Закон України від 5 березня 1999 р. № 474-XIV (в ред. Закону від 18 березня 2004 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999, № 14. Ст. 81.

30. Про місцеві вибори : Закон України від 14 липня 2015 р. № 595-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015, № 37–38. Ст. 366.

31. Про внесення змін до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, 11 міських голів» : Проект Закону України від 6 вересня 2005 р. (реєстр. № 8096), внесений народними депутатами України Ключковським Ю. Б., Мусіякою В. Л., Оніщуком М. В. URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=25348 (дата звернення 01.08.2019 р.).

32. Майер Х. Избирательное право как инструмент распределения власти или избирательное право и политика // Сравнительное конституционное обозрение. 2005, № 1(50). С. 62–68.

33. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів : політико-правові аспекти регулювання в Україні : монографія. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2012. 359 с.

34. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 20 серпня 2007 р. // Збірник рішень судів за підсумками розгляду скарг і заяв суб'єктів виборчого процесу на позачергових виборах народних депутатів України 2007 року / редкол. : В. М. Шаповал (голова) та ін. Київ : ППВФ, 2008. 700 с.

35. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 23 серпня 2007 р. // Збірник рішень судів за підсумками розгляду скарг і заяв суб'єктів виборчого процесу на позачергових виборах народних депутатів України 2007 року / редкол. : В. М. Шаповал (голова) та ін. Київ : ППВФ, 2008. 700 с.

36. Case of Sitaropoulos and Giakoumopoulos v. Greece / European Court for Human Rights. Judgment of 15 March 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109579> (дата звернення 24.03.2018).

37. Грабовський С. Чи доросли пострадянські простори до загального виборчого права? Тиждень.ua. 2013. 29 жовт. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/92633> (дата звернення 01.07.2019).

38. Лавринович О. В. Виборче законодавство України та проблеми його вдосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2001. 16 с.

39. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки // Відомості Верховної Ради УРСР. 1978, № 18. Ст. 268

40. Вегеш М., Остапець Ю. Світ політології : навч.-метод. посіб. Ужгород : Говерла, 2006. 471 с.

41. Тернавська В. М. Становлення і розвиток інституту виборів у Стародавніх Афінах (історико-правовий аспект) // Європейські перспективи. 2012, № 3(3). С. 165–169.

42. Дунаєв В. І., Нікітський А. А. Огляд виборчих систем. Виборче право // *Вибори та демократія*. 2009, № 2(20). С.106–117.
43. Райковський Б. С. Еволюція виборчих прав у контексті становлення сучасних демократій // *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007, № 3(9). С. 32–37.
44. Грабильнікова О. А. Історичні етапи становлення і розвитку інституту виборців в Україні // *Право і суспільство*. 2012, № 3. С. 30–33.
45. Історія держави і права України : підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 ч. Київ : Ін Юре, 1996. Ч. 1. 367 с.
46. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ : Наук. думка, 1992. 544 с.
47. Костомаров М. Історія України в життєписах визначніших її діячів. Львів : Наук. т-во ім. Шевченка, 1918. 376 с.
48. Дорошенко Д. Нарис історії України : у 2 т. Т. 2. Київ : Глобус, 1992. 349 с.
49. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с.
50. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> (дата звернення 01.07.2019).
51. Тищик Б. Західноукраїнська Народна Республіка (державний апарат і законодавство) // *Право України*. 1994, № 5–6. С. 39–46.
52. Палагицька Г. С. Особливості розвитку принципу загального виборчого права на Українських землях // *Visegrad journal on Human Rights*. 2019, № 1(2). С. 156–161.
53. Калашніков В. М., Кривчик Г. Г., Марков К. А. Історія держави і права України : навч. посіб. / за ред. В. М. Калашнікова. Дніпропетровськ, 2012. 261 с.

54. Історія України (соціально-політичні аспекти) : хрестоматія / Авт.-упоряд. доктор істор. наук, проф. С. О. Костилева. Київ : НТУУ «КПІ», 2009. 338 с.

55. ЗУНР : усе про республіку західних українців. Історична правда. 2018. 13 листоп. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/11/13/153262/> (дата звернення 01.07.2019).

56. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон УРСР від 21 травня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР).1991, № 26. ст. 294.

57. Панкевич І. М. Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2016. 36 с.

58. Палагицька Г. С. Загальне виборче право в системі засад виборчого права // Соціальне право. 2019. Вип. 2. С. 281–292.

59. Задорожня Г. В. Принцип рівного виборчого права громадян у рішеннях Конституційного Суду України // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012, № 9. С. 42–49.

60. Кодекс належної практики у виборчих справах, ухвалений Венеціанською комісією за демократію через право на 52-й сесії 30 жовтня 2002 року (CDL-AD (2002) 23 rev). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-ukr) (дата звернення: 12.03.2018).

61. Панкевич І. Принцип таємності голосування як гарантія вільних виборів : міжнародні стандарти та український досвід // Вісн. Львів. ун-ту. Серія «Міжнародні відносини». 2012. Вип. 31. С. 198–207.

62. Панкевич І. Прямі вибори як принцип українського виборчого права // Вісн. Львів. ун-ту. Серія «Юридична». 2013. Вип. 57. С. 169–178.

63. Марцеляк О. О. Джерела виборчого права: порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. 2006. № 35. С. 7–15.

64. Палагицька Г. С. Нормативне закріплення загального виборчого права у зарубіжних країнах // Соціальне право. 2019. Вип. 1. С. 173–180.

65. Constitution Acts, 1867 to 1982. URL: <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/LIBRARY/catalog/law/can001.txt> (дата звернення 01.08.2019).

66. Constitution of the republic of Bulgaria Prom. SG 56/13 Jul 1991. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=186559 (дата звернення 01.08.2019).

67. Конституция Китайской Народной Республики от 4 декабря 1982 г. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=31> (дата звернення 01.08.2019).

68. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 г. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2618/ (дата звернення 01.08.2019).

69. Constitution of the Italian Republic Given in Rome on this 27th Day of December 1947. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (дата звернення 01.08.2019).

70. Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992. URL: <http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html> (дата звернення 01.08.2019).

71. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 23 September 2018). URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html> (дата звернення 01.08.2019).

72. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ : Москаленко О.М., 2018. 56 с.

73. Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / авт.-упоряд. В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк; за заг. ред. В. О. Серьогіна. Харків : ФІНН, 2009. 664 с.

74. Das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 23. Mai 1949. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation (дата звернення 01.08.2019).
75. Конституция Финляндии от 11 июня 1999 г. URL: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731.pdf> (дата звернення 01.08.2019).
76. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 г. URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>(дата звернення 01.08.2019).
77. Федеральний конституційний закон Австрії від 10 листопада 1920 р. URL: http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/Austria_FULL_Constitution.pdf (дата звернення 01.08.2019).
78. Constitute Belgium 1831 (rev. 2014). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014?lang=en (дата звернення 01.08.2019).
79. Constitution of the United States 1787. URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm (дата звернення 01.08.2019).
80. Сборник нормативных правовых актов зарубежного избирательного законодательства : Авт. проекта : Ю. А. Веденеев, В. В. Маклаков / Отв. ред. А. А. Вешняков. Москва : Издательство «Весь Мир», 2004. 464 с.
81. Israel's Constitution of 1958. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Israel_2013.pdf?lang=en (дата звернення 01.08.2019).
82. Federal Act on Political Rights(PRA)of 17 December 1976 (Status as of 1 November 2015). URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19760323/index.html> (дата звернення 01.08.2019).

83. Мельник І. В. Аналіз федерального законодавства про вибори німецького бундестагу (1990–2010 рр.) // Наук. вісник Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки. «Міжнародні відносини». 2012, № 20. С. 112–117.

84. Хартия основоположных прав и свобод Чешской Республики от 1991 р. URL: oncourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/czech/czech--r.htm (дата звернення 01.08.2019).

85. Election Act (714/1998; amendments up to 361/2016 included). URL: <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1998/en19980714.pdf> (дата звернення 01.08.2019).

86. О выборах во Всекитайское собрание народных представителей и в местные собрания народных представителей различных ступеней : Закон КНР от 1 июля 1979 г. URL: http://chinalawinfo.ru/constitutional_law/law_npc_elections-2 (дата звернення 01.08.2019).

87. Про вибори Президента республіки : Закон Литовської Республіки від 22 грудня 1992 р. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=-9dzqnu82&documentId=TAIS.339594&category=TAD> (дата звернення 01.08.2019).

88. Про вибори Сейму : Закон Литовської Республіки від 9 липня 1992 р. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.439689?jfwid=-nz8qn84g3> (дата звернення 01.08.2019).

89. Consolidation Canada Elections Act S.C. 2000, c. 9 Current to June 20, 2018 Last amended on January 1, 2016 Published by the Minister of Justice at the following address : URL: <http://laws-lois.justice.gc.ca> (дата звернення 01.08.2019).

90. Избирательный кодекс. Французская Республика. Конституция и законодательные акты : пер. с фр. / сост. : В. В. Маклаков, В. Л. Энтин. Москва : Прогресс, 1989. 448 с.

91. The Federal Election Campaign Act of 1971 (FECA, Pub.L. 92–225, 86 Stat. 3, enacted February 7, 1972, 52 U.S.C. § 30101 et seq.)

92. Коваленко Р. Вибори Президента США : конституційна регламентація // Юридичний вісник. 2013, № 4. С. 128–132.
93. Избирательный кодекс Республики Беларусь от 11 февраля 2000 г. № 370-3. URL: <http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/kodeks.pdf> (дата звернення 01.08.2019).
94. Выборчий кодекс Азербайджанської республіки від 27 травня 2003 р. URL: <https://www.legislationline.org/documents> (дата звернення 01.08.2019).
95. Гудзь Л. В. Процес становлення виборчого законодавства України і тенденції його подальшого розвитку // Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2017. Вип. 24. С. 52–54.
96. Тодыка О. Ю. Конституционные основы избирательного процесса // Проблемы законности : респ. міжвідом. наук. зб. Харків : Національна юридична академія України, 2000. Вип. 41. С. 58–62.
97. Корнеєв А., Шаповал Т. Конституційно-правовий інститут виборів і суб'єктивні виборчі права громадян (можливості удосконалення) // Вісник Центральної виборчої комісії. 2008, № 4(14). С. 39–45.
98. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лютого 1998 р. № 1-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98> (дата звернення 01.08.2019).
99. Дмитриев Ю. А., Израелян В. Б. Избирательное право и процесс в Российской Федерации. Ростов на Дону : Изд-во «Феникс», 2004. 864 с.
100. Андреева Г. Н. Конституционное право зарубежных стран : учебник. Москва : Изд-во Эксмо, 2005. 656 с.
101. Серьогіна С. Г. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України // Вісник Центральної виборчої комісії. 2007, № 1(6). С. 38–44.

102. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004, № 50. Ст. 540.

103. Загальна декларація прав людини прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН : міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. // Офіційний вісник України. 2008, № 93.

104. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043/conv (дата звернення 01.08.2019).

105. Антонович М. Імплементация Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні : крізь призму Комітету ООН з прав людини // Право України. 2004, № 8. С. 33–36.

106. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Міжнародні виборчі стандарти : правова природа, змістовна та системна характеристика, актуальні питання імплементації в законодавство України. Суми : Університетська книга, 2012. 230 с.

107. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 01.08.2019).

108. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод із змінами, внесеними Протоколом № 11 // Офіційний вісник України. 2006, № 32. С. 453. Ст. 2372.

109. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006, № 30. Ст. 260.

110. Конвенція про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав : міжнародний документ від 7 жовтня 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_622 (дата звернення 24.08.2019).

111. Федоренко В. Л. Запровадження окремих міжнародних стандартів виборчого права в контексті модернізації Конституції України // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013, № 12(146). С. 12–19.

112. Колісник В. Механізм конституційного регулювання та його основні стадії в контексті реалізації виборчого права та формування конституційного ладу // Вісник Конституційного Суду України. 2014, № 5. С. 44–50.

113. Про вибори народних депутатів Української РСР : Закон УРСР від 27 жовтня 1989 р. № 8304-XI // Відомості Верховної Ради УРСР. 1989, додаток до № 45. Ст. 626.

114. Про вибори депутатів місцевих рад народних депутатів Української РСР : Закон УРСР від 27 жовтня 1989 р. № 8305-XI // Відомості Верховної Ради УРСР. 1989, № 45. Ст. 627.

115. Про вибори Президента УРСР : Закон УРСР від 5 липня 1991 р. № 1295-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991, № 33. Ст. 446.

116. Галус О. О. Становлення і розвиток інституту виборів в Україні // Університетські наукові записки. 2013, № 4(48). С. 36–41.

117. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004, № 15. Ст. 232.

118. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997, № 24. Ст. 170.

119. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 р. № 93-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002, № 40. Ст. 290.

120. Про Державний реєстр виборців : Закон України від 22 лютого 2007 р. № 698-V // Відомості Верховної Ради України. 2007, № 20. Ст. 282

121. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів

України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 // Офіційний вісник України. 2009, № 82. С. 56. Ст. 2793.

122. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 63 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про виборчу заставу) від 30 січня 2002 року № 2-рп/2002 // Офіційний вісник України. 2002, № 6. С. 126. Ст. 245.

123. Гейда О. В. Грошова застава як обмеження виборчих прав // Право і Безпека. 2009, № 2. С. 41–45.

124. Климкова І. І. Остапенко М. А. Вибори і виборчі системи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. 160 с.

125. Марцеляк О. В., Марцеляк С. М. Правова природа і види цензів у виборчому праві // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право», 2015 Вип. 33. Том 1. С. 79–93.

126. Годика Ю. М., Бандурка О. М. Вибори народних депутатів України. Харків : ХІВС, 1994. 119 с.

127. Георгіца А. З. Деякі теоретико-методологічні проблеми вдосконалення виборчого процесу в Україні в контексті світового досвіду // Вибори-2006 : Досвід. Проблеми. Перспективи : міжнар. наук.-практ. конф., 31 жовт.–1 листоп. 2006 р., Київ : Атіка, 2007. С. 282.

128. Марцеляк С. М. Загальне виборче право як засада парламентських виборів в Україні // Наук.-інформ. вісник Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького. 2013, № 8. С. 122–129.

129. Козодой Л. М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2006. 19 с.

130. Бакумов О. С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2012. 20 с.

131. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник : в 4-х томах / Отв. ред. Б. А. Страшун. Москва : БЕК, 1996. Том 1–2.

132. Василик М. А., Вершинин М. С. Избирательная система России : Слов.-справ. Санкт-Петербург : Михайлов, 2000. 157 с.

133. Технологии избирательных компаний / В. Г. Игнатов и др. Москва ; Ростов на Дону : Издательский центр МарТ, 2004. 272 с.

134. Rakowska A., Skotnicki K. Zmiany w prawie wyborczym wprowadzone przez Kodeks wyborczy // Przegląd Sejmowy. 2011, № 4. S. 9–32.

135. Зиновьев А. В., Поляшова И. С. Избирательная система России : монография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 359 с.

136. Осадчук К. О. Виборча влада як самостійна гілка державної влади: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2016. 20 с.

137. Лужикова Є. О. Регіональні міжнародні виборчі стандарти європейського простору як джерело розвитку механізмів державного управління виборчим процесом: досвід ОБСЄ і Ради Європи // Польсько-український науковий журнал «Соціально-гуманітарні науки» ISSN 2391-4165, Biblioteka Narodowa, Warszawa, 18/07/2014, vol. 3(07) 2015. С.70–91.

138. Sokala A. Administracja wyborcza w polskim kodeksie wyborczym. Kodeks wyborczy. Wstępna ocena / pod red. K. Skotnickiego. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2011. S. 137–158.

139. Sokala A. Administracja wyborcza w obowiązującym prawie polskim. Struktura organizacyjna, charakter prawny, kompetencje. Toruń : Dom Organizatora, 2010. 289 s.

140. Лізунова О. Д. Роль та значення принципів інформаційного забезпечення виборів у механізмі реалізації виборчих прав // Підприємництво, господарство і право. 2016, № 11. С. 167–170.

141. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001, № 137. Ст. 65

142. Chmaj M., Skrzydło W. System wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej. Kraków : Zakamycze, 2002. 190 s.

143. Бучковський Є. Вибори Сенату Республіки Польща : проблеми реформування // Вибори та демократія. 2006, № 4(10). С. 63–69.

144. Філіпська Н. О. Особливості реалізації права на голосування особами з обмеженою дієдатністю // Science progress in European countries : new concepts and modern solutions : papers of the 9th International Scientific Conference, September 6, 2019, Stuttgart, Germany. Pp. 37–42.

145. Ковальчук В. Б. Пасивне виборче право громадян та доцільність його обмеження : в контексті досвіду парламентських виборів // Теорія і практика конституціоналізму : український та зарубіжний досвід : матеріали першої наук.-практ. конф., 30 квіт. 2015 р., Львів, 2015. С. 38–45. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/27905/1/012_038_045.pdf (дата звернення 01.08.2019).

146. Ключковський Ю. Вибори до органів місцевого самоврядування в Україні. С. 206–223. URL: www.wspia.eu/file/15763/18-KLUCZKOWSKIJ_UKR.pdf (дата звернення 01.08. 2019).

147. Стешенко Т. В. Принципи виборчого права як фундаментальні засади забезпечення виборчого процесу. Проблеми законності. 2008. Вип. 94. С. 36–40.

148. Закон не передбачає «добре» володіння українською мовою кандидатом у президенти, – заступник голови ЦВК Радченко. Цензор. нет. 2019. 05 квітн. URL: <https://censor.net.ua/ua/n3120680> (дата звернення 01.08.2019).

149. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019, № 21. Ст. 81.

150. Гринжук Д. М., Олійник В. О. Застава як спосіб забезпечення виконання зобов'язань. Київ : Оріяни, 2002. 324 с.

151. Мішина Н. В. Використання виборчої (грошової) застави при проведенні виборів в органи місцевого самоврядування в Україні // Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 201–206.

152. Виборче законодавство України : сучасний стан та перспективи розвитку. Аналітичний звіт. Харків : Яшма, 2006. 234 с.

153. Бучин М. А. Висування та реєстрація суб'єктів виборчого процесу як аспект принципу загального пасивного виборчого права // Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту імені Петра Могили. Серія «Політологія». 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 9–13.

154. Турчинов К. О. Окремі питання законодавчого забезпечення виборів Президента України // Університетські наукові записки. 2016, № 4. С. 25–30.

155. Маклаков В. О. Зарубежное избирательное право. Москва : Норма, 2003. 283 с.

156. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 22 Закону України «Про вибори народних депутатів України»

стосовно рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України – міста Києва від 4 квітня 2012 року № 7-рп/2012 // Офіційний вісник України. 2012, № 29. Стор. 57. Ст. 1077.

157. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, ч. 2 ст. 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови) від 6 липня 1999 р. № 7-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-99/ed20170604> (дата звернення 01.08.2019).

158. Ніконорова Н. Конституційно-правовий принцип несумісності мандата парламентаря в державах-членах Європейського Союзу // Вісник Національної академії прокуратури України. 2012, № 3. С. 119–124.

159. Стець О. М. Гарантії захисту виборчих прав громадян України // Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 176–180.

160. Гудзь Л. В. Гарантії виборчих прав громадян України і досвід їх реалізації в зарубіжних країнах // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. 2006, № 33. С. 50–58.

161. Палагицька Г. С. Гарантії загального виборчого права в Україні // Соціальне право. 2018. Вип. 3. С. 137–144.

162. Губанова Г. В. Реалізація виборчих прав громадян України: проблеми формування та оновлення списків виборців // Державне будівництво 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2014_1_6 (дата звернення 01.08.2019).

163. Фіцак С., Бучин М. Формування списків виборців як важливий аспект дотримання принципу загальних виборів // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. 2008. Вип. 22. С. 105–109.

164. Коваленко М. Г. Моделі формування списків виборців // Право та інноваційне суспільство. 2015. № 1. С. 76–81.
165. Коваленко М. Г. Роль державної реєстрації виборців у забезпеченні виборчих прав громадян України // Наук. вісн. Міжнарод. гуманітарного ун-ту. Серія «Юриспруденція». 2017. Вип. 30(1). С. 56–59.
166. Bodnár E., Kaszás A. Theory and practice of voter registration – definitions, standards, principles, examples. United Nations Democracy Fund (Budapest, 2009). URL: <http://old.electioninfo.org.ua/index.php?i=555> (дата звернення 14.02.2018).
167. Богашева Н. В., Задорожній О. В., Ключковський Ю. Б., Магера А. Й., Олещенко В. І. Науково-практичний коментар Закону України «Про вибори Президента України» / Ю. Б. Ключковський (ред.). Київ : Парламентське вид-во, 2004. 408с.
168. Ефименко Е. А. Правовой режим регистрации (учета) избирателей, участников референдума в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Владивосток, 2009. 213 с.
169. Карташов А. В., Герасимчук С. В., Пінковський В. В. Державний реєстр виборців України : перспективи іноваційного розвитку : навч.-метод. посіб. Київ : ЦПГІ, 2015. 428 с.
170. Палагицька Г. С. Регуляторні гарантії загального виборчого права в Україні // Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні : Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., 17–18 серп. 2018 р., Львів, 2018. С. 73–77.
171. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014, № 26. Ст. 892.
172. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 30 листопада 2018 р. у справі № 810/4607/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78384724> (дата звернення 01.08.2019).

173. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013, № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

174. Томіліна Ю. Є. До питання про обмеження виборчих прав засуджених // Human right : theory and practice. 2017, January 23–28. С. 131–134.

175. Верещака М., Шимків Н. Раби на виборах. Як політики використовують ув'язнених. Опора. 2018. 30 березн. URL: https://ua-news.liga.net/politics/articles/rabi_na_viborakh_yak_pol_tiki_vikoristovuyut_uv_yaznenikh (дата звернення 01.08.2019).

176. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004, № 3–4. Ст. 21

177. Марцеляк О. В. Рівне представництво статей у представницьких органах влади і проблеми та шляхи їх виділення // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. 2008. Вип. 43. С. 71–79.

178. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності : міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. Київ : Стило, 2010. 440 с.

179. Марцеляк О. Гендерна політика у зарубіжній та вітчизняній виборчій практиці // Вісн. Центральної виборчої комісії. 2008, № 3(13). С. 91–95.

180. Верлос Н. В. Конституційні засади рецесії міжнародних електоральних стандартів гендерного квотування у виборче законодавство в Україні // Конституційно-правові академічні студії. 2016. Вип. 2. С. 25–31.

181. Палагицька Г. С. Захисні гарантії загального виборчого права в Україні // Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., 31 берез.–1 квіт. 2017 р., Дніпро, 2017. С. 36–41.

182. Тимошенко І. Виборчі комісії як суб'єкти реалізації правозахисної функції // Вісник виборчої комісії. 2013, № 3(27). С. 40–43.

183. Поспелова І. М. Деякі особливості судового захисту виборчих прав громадян // Судова та слідча практика в Україні. 2016. Вип. 1. С. 30–34.

184. Павшук К. О. До питання про умови реалізації принципів виборчого права та можливості оскарження їх порушень // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2017, № 1(77). С. 157–167.

185. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Діяка Івана Васильовича та конституційним поданням 49 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини шостої статті 29 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про строки оскарження порушень під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування) від 03 липня 2003 р № 13-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-03> (дата звернення 01.08.2019).

186. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01 грудня 2004 р. № 18-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04> (дата звернення 01.08.2019).

187. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (В ред. Закону від 3 жовтня 2017 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005, № 35–36, № 37. Ст. 446.

188. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). 1984, додаток до № 51. Ст. 1122.

189. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001, № 25–26. Ст. 131.

190. Функціонування демократичних інститутів в Україні : Резолюція ПАРЄ 1755 (2010). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19 (дата звернення 01.08.2019).

191. Пояснювальна записка до Виборчого кодексу України. URL: [w1.c1.rada.gov.ua > pls > zweb2 > webproc34](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34) (дата звернення 01.08.2019).

192. Пропозиції Президента України В. Зеленського до Виборчого кодексу України від 11 вересня 2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66849 (дата звернення 13.09.2019).

193. Пропозиції президента до Виборчого кодексу практично всі є доречними – експертка КВУ. UA : Українське радіо. 2019. 17 вересн. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=90476> (дата звернення 17.09.2019).

194. Виборчий кодекс України (проект). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66849 (дата звернення: 21.08.2019).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Палагицька Г. С. Правова природа загального виборчого права та його роль у становленні демократії в державі// Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2017. Вип. 4. С. 57-65.
2. Палагицька Г. С. Гарантії загального виборчого права в Україні// Соціальне право. 2018. Вип. 3. С. 137-144.
3. Палагицька Г. С. Нормативне закріплення загального виборчого права у зарубіжних країнах // Соціальне право. 2019. Вип. 1. С. 173-180.
4. Палагицька Г. С. Загальне виборче право в системі засад виборчого права // Соціальне право. 2019. Вип. 2. С. 281-292.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Палагицька Г. С. Особливості розвитку принципу загального виборчого права на Українських землях // Visegrad journal on Human Rights. № 1(2). 2019. С. 156-161.

Тези доповідей на конференціях:

6. Палагицька Г. С. Змістовні особливості загального виборчого права. // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24-25 червня 2016 року. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2016. С. 105-108.
7. Палагицька Г. С. Захисні гарантії загального виборчого права в Україні. // Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 31 березня – 1 квітня 2017 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2017. С. 36-41.
8. Палагицька Г. С. Регуляторні гарантії загального виборчого права в Україні. // Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в

Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 17–18 серпня 2018 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 73-77

Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження

УКРАЇНА ЦЕНТРАЛЬНА ВИБОРЧА КОМІСІЯ

01196, м. Київ, пл. Лесі Українки, 1

тел./факс: (+380 44) 286-82-88, www.cvk.gov.ua

05.11.2019 № 21-43-8548

на № _____ від _____

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Палагицької Ганни Сергіївни на тему "Принцип загального виборчого права у вітчизняному конституціоналізмі"

Заступником Голови Центральної виборчої комісії Плукарем Віталієм Володимировичем розглянуто основні результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Палагицької Ганни Сергіївни з питань законодавчого закріплення, гарантій, проблем реалізації принципу загального виборчого права.

Визначено, що в дисертаційному дослідженні автором розглянуто правову природу принципу загального виборчого права та узагальнено зарубіжний і національний досвід еволюції вказаного принципу, розкрито місце і роль загального виборчого права в системі засад виборчого права, основні підходи щодо закріплення принципу загального виборчого права у законодавстві зарубіжних країн та порівняно їх із практикою законодавчого врегулювання цього принципу в Україні. Також автором виявлено актуальні проблеми реалізації принципу загального виборчого права, зокрема охарактеризовано основні групи громадян України, які потребують спеціальних (додаткових) умов для реалізації ними виборчого права та сформульовано пропозиції їх подолання.

З огляду на викладене вважаю, що результатами дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Палагицької Ганни Сергіївни на тему "Принцип загального виборчого права у вітчизняному конституціоналізмі" є вагомий науковий внесок та в подальшому вони можуть здобути своє практичне впровадження шляхом врахування висновків дослідження, зокрема, під час опрацювання Центральною виборчою комісією законопроектів з питань організації та проведення виборів, підготовки пропозицій щодо вдосконалення виборчого законодавства.

Заступник Голови
Центральної виборчої комісії

В. ПЛУКАР

Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-26/15-442

„15” листопада 2019 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

ПАЛАГИЦЬКОЇ Г.С. у законотворчу діяльність

Комісія у складі: Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики Венедіктової І.В., Заступника Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики Совгирі О.В., в.о. керівника секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя Колісника І.В., склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Палагицької Ганни Сергіївни на тему: «Принцип загального виборчого права у вітчизняному конституціоналізмі» за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право, поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правових актів України як основної форми права в нашій державі.

Голова Комітету

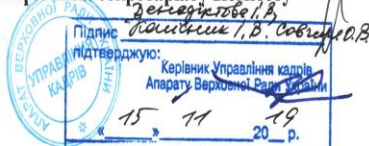
І.В. ВЕНЕДІКТОВА

Заступник Голови Комітету

О.В. СОВГИРЯ

В.о. керівника секретаріату Комітету

І.В. КОЛІСНИК

3 ch d b l